

Рей Дуглас Бредбері

451° ЗА ФАРЕНГЕЙТОМ

(Переклад: Євген Крижевич)

Фантастика

Донові Конгдону із вдячністю

451° за Фаренгейтом — температура, при якій загоряється папір.

Якщо тобі дадуть лінійований папір, пиши впоперек.

Хуан Рамон Хіменес

Частина перша

ТАК ПРИЄМНО БУЛО...

Так приємно було дивитись, як вогонь поглинає речі, як вони чорніють і змінюються. В кулаках— мідний наконечник брендспойта; величезний пітон випльовує отруйний гас; кров бухкає у скронях, а руки, що перетворюють на попіл подерті сторінки історії, здаються руками дивовижного музики, який диригує симфонію полум'я й горіння. Символічний шолом з цифрою 451 низько насунений на чоло; очі палають жовтогарячим вогнем від думки, що буде далі. Він натискає на запальник — і будинок ніби підстрибує в жадібному полум'ї, що забарвлює вечірнє небо в червоне, жовте й чорне. Він сягисто ступає крізь рій вогненно-червоних світляків. Йому нестерпно хочеться, як колись, у дитинстві,

встромити в вогонь паличку з льодяником саме тоді, коли книжки, змахуючи, наче голуби, крилами-сторінками, вмирають на ґанку й на лужку перед будинком, злітають іскристими вихорами, і чорний від кіптяви вітер відносить їх геть.

На обличчі Монтега застигла посмішка-гримаса, яка з'являється на губах людини, коли її раптом обпалить вогнем, і вона рвучко відсахнеться від його пекучого доторку.

Він знав, що, повернувшись у пожежне депо, він, менестрель вогню, глянувши в дзеркало, дружньо підморгне своєму обпаленому, вимазаному сажею обличчю. А згодом у темряві, вже засинаючи, він усе ще відчуватиме на губах застиглу судорожну посмішку.

Він старанно витер і повісив на цвях свій чорний лискучий шолом, дбайливо повісив поряд брезентову куртку, з насолодою помився під душем, потім, заклавши руки в кишені та насвистуючи, перетнув майданчик верхнього поверху пожежної станції й ковзнув у люк. В останню секунду, коли, здавалося, він розіб'ється, Монтег висмикнув руки з кишень і охопив мідну жердину, яка зі скрипом зупинилась, ледь його ноги торкнулися цементної підлоги першого поверху.

Він вийшов і нічною вулицею рушив до метро, де по підземному тунелю мчав безшумний пневматичний поїзд.

Поїзд невдовзі викинув його разом із сильним струменем теплого повітря на викладений жовтими кахлями ескалатор, що вів на поверхню в передмісті.

Насвистуючи, Монтег піднявся на ескалаторі в нічну тишу. Він простував до рогу, не думаючи ні про що, в усякому разі, ні про що особливе. Але раптом сповільнив ходу, ніби звідкись налетів вітер і хтось покликав його на ім'я.

Ось уже кілька вечорів, ідучи при світлі зір до повороту, за яким тротуар вів до його дому, Монтег почував себе так дивно. Йому здавалося, що за мить до того, коли йому треба було повернути, за рогом хтось стояв. Повітря було ніби заряджене якоюсь особливою тишею, наче там хтось, причаївшись, підстерігав його, а перед самим його приходом перетворювався на тінь і пропускав Монтега крізь себе. Може, він уловлював якийсь слабкий запах, а може, шкірою рук і обличчя відчував ледь помітне підвищення температури там, де стояв той невидимка, зігріваючи повітря своїм теплом. Зрозуміти це було неможливо. Але щоразу, повернувши за ріг, він бачив лише білий безлюдний тротуар, що ніби вигинався. Лише одного вечора йому здалося, ніби щось швидко майнуло через лужок і щезло, перш ніж він устиг вгледітися чи вимовити бодай слово.

Та сьогодні він так стишив ходу, що майже зупинився. Подумки він був уже за рогом — і раптом до нього долинув ледь чутний шерех. Дихання? Чи рух повітря, викликаний присутністю когось, хто зачаївся й чекав?

Він повернув за ріг.

По тротуару, осяяному місячним світлом, вітер гнав осіннє листя, і здавалося, ніби дівчина, яка йшла назустріч, не ступає, а пливе в повітрі, бо її підганяє вітер і листя. Ледь нахиливши голову, вона дивилась, як її черевички чіпляють рухливе листя. На її тонкому, матово-білому обличчі застиг вираз лагідної, невситимої цікавості й ледь помітного подиву. Темні очі так пильно вдивлялись у світ, що навряд чи вона пропустила б навіть найменший лорух. Біла сукня на ній шелестіла. Монтегові здавалося, ніби він чує, як рухаються її руки в такт ході, і навіть невловиме відлуння — світлий трепет її обличчя, коли, підвівши голову, вона побачила чоловіка, який стояв за кілька кроків посеред тротуару. З дерев над ними з шурхотом падав сухий листяний дощ. Дівчина зупинилась і, здавалося, хотіла позадкувати, але натомість глянула на Монтега темними, сяйливими, жвавими очима, так ніби він сказав їй щось надзвичайно приємне. Але він лише привітався. Помітивши, що дівчина

зачудовано дивиться на саламандру на його рукаві й на диск із феніксом на грудях, він проказав:

— Ви, певне, наша нова сусідка?

— А ви, мабуть... — вона відвела очі від емблем його професії, — пожежник? — її голос завмер.

— Як дивно ви це сказали...

— Я... я здогадалася б навіть із заплющеними очима.

— Що, запах гасу? Моя дружина завжди на це скаржиться, — засміявся він. — Його ніколи не можна цілком позбутися.

— Атож, не можна, — мовила вона з якимось острахом.

Монтегові здалося, ніби вона кружляє навколо нього, обертає його на всі боки, легенько стрясає, вивертає кишені, хоч вона й не зрушила з місця.

— Гас, — проказав він, уриваючи задовгу мовчанку, — мені пахне, як парфуми.

— Справді?

— Атож. Чом би й ні? Дівчина трохи подумала.

— Не знаю, — сказала вона, тоді озирнулась на тротуар, що вів до їхніх будинків. — Можна, я піду з вами? Мене звуть Кларіс Маклелен.

— Кларіс. А я — Гай Монтег. Ходімо. А чому ви так пізно блукаєте отут? Скільки вам років?

Теплої, але свіжої ночі вони йшли срібним від місячного сяйва тротуаром, і Монтегові здавалося, ніби в повітрі повівало тонким ароматом абрикосів і полуниць; він озирнувся і зрозумів, що це неможливо о такій порі року.

Була тільки дівчина, яка йшла поруч, у місячному світлі її обличчя сяяло, мов сніг. Монтег знав — вона зараз обмірковує, як краще відповісти на його запитання.

— Так-от, — промовила дівчина, — мені сімнадцять і я божевільна. Мій дядько запевняє, що це в такому віці неминуче. Коли питають, скільки тобі років, каже він, відповідай, що сімнадцять і що ти схибнута. Вночі добре гуляти, правда ж? Я люблю вдихати запах речей, бачити їх, а інколи отак блукаю цілу ніч аж до схід сонця.

Знову запала мовчанка; нарешті Кларіс замислено сказала:

— Знаєте, я вас анітрохи не боюсь.

— А чого мене боятися? — здивувався він.

— Багато хто боїться вас. Я маю на увазі, боїться пожежників. Але ж ви, зрештою, людина як людина...

У її очах, наче в двох блискучих краплинах прозорії води, він побачив своє відображення, темне й крихітне, але точне до дрібниць, видно навіть зморшки в кутиках вуст, ніби ці очі були двома чудесними шматочками лілового бурштину з вкрапленням навіки його образом.

її, тепер обернене до нього, обличчя здавалося тендітним, матово-білим кристалом, що світився зсередини м'яким, немеркнучим світлом. То було не різке електричне світло, а дивно заспокійливий чудовий, приємний пломінець свічки. Одного разу, коли він ще був малий, чогось погасла електрика. Тоді мати десь знайшла й засвітила останню свічку.

То була мить перетворень: при цьому світлі простір зменшився, затишно оточив їх, і вони обоє, мати й син — сиділи, ніби самі перетворені, бажаючи одного — щоб електрики не було якомога довше...

Раптом Кларіс Маклелен сказала:

— Можна щось запитати? Чи давно ви працюєте пожежником?

— Відтоді, як мені виповнилось двадцять, тобто вже десять років.

— А ви коли-небудь читаєте книжки, які палите? Він засміявся.

— Це протизаконно!

— Авжеж, авжеж...

— Це непогана робота. В понеділок палити книжки Едни Міллей, в середу — Уїтмена, в п'ятницю — Фолкнера, перетворювати їх на попіл, а потім спалювати навіть попіл. Отакий наш професійний девіз.

Вони пройшли ще трохи. Раптом Кларіс запитала:

— А чи правда, що колись пожежники гасили пожежі, а не розпалювали їх?

— Ні. Будинки завжди були вогнетривкі, запевняю вас.

— Дивно. Я чула, ніби колись горіли будинки, а пожежники існували для того, щоб гасити вогонь.

Він засміявся.

Дівчина швидко поглянула на нього.

— Чого ви смієтесь?

— Не знаю. — Він знову засміявся, та зненацька замовк. — А що?

— Ви смієтесь, хоч я не сказала нічого смішного і на все відповіла одразу ж. А ви ніколи не замислювалися над тим, про що я запитувала?

— Ви таки справді трохи дивна, — промовив Монтег, глянувши на неї.
— Ви наче зовсім не поважаєте співрозмовника!

— Я не хотіла вас образити. Мабуть, я надто люблю придивлятися до людей.

— Ну, а це вам ні про що не говорить? — він поплескав по цифрі "451" на рукаві своєї вугляно-чорної куртки.

— Говорить, — прошепотіла вона й пришвидшила ходу. — Ви коли-небудь бачили ракетні автомобілі, що мчать ген там, по бульварах?

— Хочете змінити тему?

— Мені іноді здається, що водії тих автомобілів не знають, що таке трава чи квіти, адже вони бачать їх тільки на великій швидкості, — сказала дівчина. — Покажіть їм зелену пляму, й вони скажуть: ага, це трава. Рожева пляма? Розарій! Білі плями — будинки, брунатні — корови. Одного разу мій дядько спробував їхати по шосе повільно — сорок миль на годину. То його на два дні посадили до в'язниці. Смішно, правда ж? І водночас сумно.

' — Ви надто багато думаєте, — мовив Гай зніжковіло.

— Я рідко коли дивлюсь телевізійні передачі, не ходжу на автомобільні гонки й не буваю в парках розваг. Певне, тому в мене

досить часу для всяких безглузвих думок. Ви бачили за містом рекламні щити завдовжки двісті футів? А ви знаєте, що колись вони були завдовжки двадцять футів? Тепер же автомобілі мчать так швидко, що реклами довелося подовжити, а то їх ніхто не зміг би прочитати.

— Ні, я цього не знав! — Монтег коротко засміявся.

— А я знаю ще щось, чого ви, мабуть, не знаєте. Вранці на траві лежить роса.

Він намагався пригадати, чи чув колись про це, і раптом розсердився.

— А коли подивитися туди, — вона кивнула на небо, — то можна побачити маленького чоловічка на місяці.

Але він не знати вже коли дивився на небо.

Далі вони йшли мовчки; вона замріялась, а він, відчуючи досаду й ніяковість, докірливо поглядав на неї.

Вони підійшли до її будинку — всі вікна в ньому світилися.

— Що тут таке? — Монтегові не часто доводилося бачити стільки світла в житловому приміщенні.

— Нічого, просто мама, тато й дядько сидять разом і розмовляють. Зараз таке рідко зустрінеш, так само, як і пішохода. Не пригадую, чи я казала, що мого дядька арештували ще раз — ішов пішки. Так, ми дуже дивні люди.

— Але про що ви розмовляєте? Дівчина лише засміялась.

— На добраніч! — вона повернула до свого будинку. Тоді, ніби щось пригадавши, зупинилась, підійшла до нього й подивилася, здивовано й допитливо, йому в обличчя.

— Ви щасливий? — запитала.

— Що?! — вигукнув він.

Але дівчини вже не було поряд — вона бігла в місячному світлі. Тихо причинилися вхідні двері її будинку.

— Щасливий? От дурниці!

Монтег перестав сміятися. Він засунув руку в спеціальний отвір у дверях свого будинку, й вони у відповідь на його доторк відчинились.

— Звісно, щасливий. А що вона собі думає? Що я нещасний? — запитував він у порожніх кімнат, його погляд натрапив на вентиляційну решітку в передпокої. І він нараз пригадав, що там сховане. Зараз воно ніби дивилось на нього звідти. Він швидко відвів очі.

Яка дивна зустріч цього дивного вечора! Такого з ним ще не було, хіба що рік тому, коли він зустрівся в парку зі старим і вони розмовляли...

Монтег похитав головою і глянув на голу стіну. Відразу ж на ній проступило обличчя дівчини, яким воно відбилося в пам'яті: прекрасне, навіть більше — приголомшливе. Це тонке обличчя нагадувало циферблат невеличкого годинника, ледь видимий у темній кімнаті, коли, прокинувшись серед ночі, хочеш дізнатись, котра година, і стрілки показують годину, хвилину й секунду, і цей світлий диск каже тобі, що ніч минає, дарма що стає темніше, і незабаром зійде сонце.

— У чому річ? — спитав Монтег у свого другого, підсвідомого "я", цього дивака, який часом верзе щось, не підкоряючись ні волі, ні звичці, ні розуму.

Він знову подивився на стіну. Як вона схожа на дзеркало! Неймовірно — чи ж багатьох ти ще знаєш, хто б міг так відбивати твоє власне світло? Люди більш подібні до... — він якось хвилю підшукував порівняння і знайшов його у своїй роботі, — ...до смолоскипів, що палають, доки їх загасять. Хіба часто побачиш на обличчях інших людей відбиток свого власного лица, своїх найглибших, потаємних, трепетних думок?

Яка могутня сила перевтілення була в цій дівчині! Немов нетерпляча глядачка лялькової вистави, вона передчувала найменше тремтіння його вії, кожен порух руки чи пальця. Скільки вони йшли разом? Три хвилини? П'ять? І водночас ніби дуже довго. Яким величезним видавався її відбиток на стіні, яку тінь відкидала її тендітна постать! Він відчував: коли в нього засвербить око, вона кліпне, а ледь напружаться в нього м'язи обличчя, вона позіхне раніше за нього.

І тепер він думав: "А й справді, вона ніби навмисне чекала мене там, на вулиці, о такій пізній порі..."

Монтег прочинив двері спальні й наче опинивсь у мармуровому холодному склепі. Непроглядна темрява, нема й натяку на залитий срібним сяйвом зовнішній світ; вікна щільно завішені, а сама кімната схожа на могилу, куди не проникає жоден звук великого міста. Проте кімната не була порожня.

Він прислухався.

Ледь чутне переривисте комарине гудіння, дзижчання електронної бджоли, що сховалась у своєму теплому й затишному гніздечку. Музика лунала досить виразно, можна було навіть розпізнати мелодію.

Він відчув, як усмішка ковзнула з його вуст, розтанула, спливла й відпала, наче віск фантастичної свічки, яка горіла надто довго і, догорівши, впала і згасла.

Пітьма. Він не був щасливий. Ні, він нещасний. Він сказав це сам собі. Визнав як факт. Він носив своє щастя, мов маску, а дівчина зірвала її і втекла через лужок, і вже не можна постукати до неї в двері, щоб вона повернула йому цю маску.

Не вмикаючи світла, він уявив собі кімнату: дружина на ліжку, не вкрита ковдрою й холодна, наче надгробний пам'ятник; її нерухомі очі вступилися в стелю, ніби прив'язані до неї невидимими сталевими нитками. А у вухах — манюсінські "черепашки", радіоприймачі-втулки завбільшки як наперсток, і океан електронних звуків — музика й голоси, музика й голоси — виплескується на береги її безсонного мозку. А кімната була таки порожня. Щоночі сюди вривалися хвилі звуків, припливи й відпливи гойдали Мілдред, несли її, з широко розплющеними очима, назустріч ранку. Протягом останніх двох років не було жодної ночі, щоб його дружина не плавала в цьому океані, радо не занурювалась у нього ще й ще.

У кімнаті було холодно, однак Монтег відчув, що задихається. Але він не розсунув штор, не відчинив балконних дверей, бо не хотів, щоб місяць зазірав сюди. І з почуттям людини, яка ось-ось помре від задухи, він помацки дістався до своєї розстеленої, самотньої, холодної постелі.

Не встиг він зачепитися ногою за якусь річ на підлозі, однак уже знав, що так буде. Це відчуття скидалося на те, якого він зазнав, звернувши за ріг і мало не збивши дівчину, його нога, сколихнувши повітря, дістала у відповідь сигнал про перешкоду і щось штовхнувате "щось" із глухим дзенькотом покотилось у пітьму.

Монтег випроставсь і прислухався до дихання жінки, що лежала на ліжку в непроглядній темряві. Дихання було дуже слабе, в ньому ледь

вгадувалося життя — навряд чи від нього затремтів би бодай маленький листочок, пушинка чи волосинка.

Йому все ще не хотілося впускати в кімнату зовнішнє світло. Вийнявши запальничку, він намацав саламандру, викарбувану на срібному диску, натис...

Два місячні камені дивились на нього у світлі кволого вогника, який він тримав у руці; два місячні камені на дні прозорого ручая, — над ними, не зачіпаючи їх, текло життя.

— Мілдред!

Її обличчя нагадувало засніжений острів: у дощ воно не відчує дощу, а коли хмари кидатимуть на нього рухливі тіні, воно не відчує тих тіней. Безрух, німування... Тільки спів бджіл-втулок, щільно заткнутих у вуха; тільки скляний погляд і слабке, майже нечутне дихання, від якого ледь тремтіли її ніздрі, й повна її байдужість до того, дихатиме вона взагалі чи ні.

Він зачепив ногою маленьку кришталеву пляшечку від снодійного, де ще вранці було тридцять таблеток. Тепер вона, розкоркована й порожня, виблискувала в кволому світлі запальнички на підлозі біля його ліжка.

Раптом небо над будинком заскреготіло. Пролунав оглушливий тріск, наче дві велетенські руки розірвали вздовж пружка десять тисяч миль чорного полотна. Монтега ніби розчахнуло навпіл, мовби йому розітнули й роздерли груди. Над будинком мчали реактивні бомбардувальники — перший, другий, перший, другий, перший, другий. Шість, дев'ять, дванадцять — один за одним, один за одним, стрясаючи повітря оглушливим ревінням. Монтег роззявив рота, і цей вереск увірвався в нього крізь ошкірені зуби. Запальничка погасла. Місячні камені щезли. Рука рвонулася до телефону.

Реактивні бомбардувальники зникли. Його вуста тіпалися, торкаючись трубки.

— "Швидку допомогу"... — шепіт, сповнений жаху.

Йому ввижалося, ніби від ревіння чорних бомбардувальників зірки обернулись на порох, а вранці той пил обсипле землю дивовижним снігом. Ця чудернацька думка не давала йому спокою, поки він стояв, тремтячи, у темряві, і безгучно ворухив губами.

Вони привезли з собою машину. Власне, дві машини. Одна заповзала в шлунок, як чорна кобра на дно лункого колодязя в пошуках гнилої води та гнилого минулого. Вона пила зелену рідину, всмоктувала її, викидаючи геть. Чи спроможна вона випити всю темряву? Чи спроможна викачати всю отруту, яка назбиралася там упродовж багатьох років? Машина пила мовчки, час від часу захлинаючись, ніби щось вишукала. В неї було око. Оператор з байдужим обличчям, надівши оптичний шолом, міг зазирнути в самісіньку душу хворого.

Що бачило око? Він не казав. Він дивився, але не бачив того, що бачило око. Вся ця процедура нагадувала копання канави на подвір'ї. Жінка в ліжку була всього-на-всього твердим прошарком мармуру, до якого вони дісталися. Тож рийте далі, опускайте бур глибше, висмоктуйте порожнечу, якщо тільки її може висмоктати ця тремтлива зміюка!

Оператор стояв і кутив. Друга машина теж працювала. Нею керував такий самий байдужий чоловік у червонясто-брунатному комбінезоні. Ця машина викачувала з тіла кров, замінюючи її свіжою кров'ю й плазмою.

— Доводиться очищати двома способами, — кинув оператор, стоячи над нерухомою жінкою. — Нема сенсу очищати шлунок, не очистивши крові. Варто залишити цю погань у крові — й кров застукотить у мозок,

як молоток, — бах-бах! — тисячі зо дві ударів, і мозок відмовляє, перестає працювати.

— Замовкніть! — вигукнув Монтег.

— Я лише хотів пояснити, — відказав оператор.

— Ви вже закінчили? — запитав Монтег. Вони дбайливо складали свої машини.

— Так, закінчили. — Його гнів не справив на них ніякого враження. Вони стояли й курили сигарети; дим в'юнився, ліз їм у ніс і очі, але жоден ані змигнув, ані скривився. — П'ятдесят доларів.

— Чому ви не кажете, чи вона одужає?

— Звісно, одужає. Вся та погань тепер отут, у ящику, отже, не діятиме на неї. Я ж казав: викачуєш стару кров, уливаєш нову — і все гаразд.

— Але ж ви не лікарі. Чому "Швидка допомога" не прислала лікаря?

— Овва! — Сигарета помандрувала з одного куточка рота в другий. — Ми маємо до десятка таких випадків щоночі. За останні роки вони так почастішали, що довелося створити спеціальну машину. Щоправда, нова в ній лише оптична лінза, решта — давно відоме. Тут лікар не потрібен. Два оператори — і через півгодини нема ніяких проблем. Однак нам треба йти, — він подався до дверей. — Щойно одержали ще один радіовиклик. За десять кварталів звідси ще хтось проковтнув коробочку снодійних таблеток. Якщо знов буде потрібно, дзвоніть. А їй зараз потрібен спокій. Ми ввели її тонізуючий засіб. Прокинеться голодна. Бувайте! І люди з гадючими поглядами, з сигаретами в тонких губах, підхопили машини і шланг, ящик з сумною рідиною та темною густою речовиною, що не мала назви, й вийшли з кімнати. Монтег, важко

опустившись на стілець, дивився на жінку. Тепер її очі були заплющені; простягнувши руку, він відчув долонею її теплий подих.

— Мілдред, — спромігся нарешті проказати.

"Нас надто багато, — подумав він. — Нас мільярди, а це надто багато. Ми не знаємо одне одного. Приходять чужинці й чинять насильство. Чужинці виривають твоє серце. Чужинці висмоктують твою кров. Боже мій, хто були ті люди? Я їх не бачив ніколи в житті!"

Минуло півгодини.

Чужа кров текла тепер у жилах цієї жінки і, здавалось, оновила її. Щоки порожевішали, уста посвіжішали, стали м'якшими, червонішими; вона вже не стискала їх щільно, як досі. Чиясь кров. Якби ж ще чиясь плоть, мозок та пам'ять! Якби ж можна було віддати саму душу в чистку, щоб її там розібрали, випатрали, відпарили, дезинфікували, знов зібрали, а вранці принесли назад. Якби ж...

Він підвівся, розсунув завіси й широко розчахнув вікна, впустивши в кімнату свіже нічне повітря. Була друга година ночі. Невже лише годину тому він зустрів на вулиці Кларіс Маклелен, увійшов до цієї темної кімнати й зачепив ногою кришталеву пляшечку? Минула тільки година, але все змінилось — розтав колишній світ і виник новий, безбарвний.

Через осяяний місячним світлом лужок, з будинку, де жила Кларіс із батьками й дядьком, долинав сміх. Вони вміли сміятися спокійно і щиро. Крім того, цей сміх був природний, сердечний і невимушений, він долинав з будинку, яскраво освітленого цієї пізньої пори, тоді як інші будинки мовчали, занурившись у пільму. Монтег чув голоси людей, вони щось говорили, запитували, відповідали, сплітаючи і розплітаючи чарівну тканину розмови.

Монтег вийшов через скляні двері, перетнув лужок, навіть не усвідомлюючи, що робить. Він стояв у тіні перед будинком, де точилася розмова, й думав про те, що от зараз він може постукати в двері й прошепотіти: "Впустіть мене. Я мовчатиму. Я хочу лише послухати вашу розмову". Однак він і далі стояв на холоді, лице його нагадувало крижану маску; він прислухався до чоловічого (певне, дядькового) голосу, який неквапливо вів:

— Зрештою, ми живемо в таку пору, коли люди не мають ніякої цінності. Людина — наче паперова серветка: в неї висякуються, зминають, викидають. Ніхто не має свого обличчя. Як можна вболівати за свою футбольну команду, не знаючи ні розкладу ігор, ані прізвищ гравців? До речі, скажи, приміром, якого кольору в них футболки?

Монтег подався назад, до свого дому. Не зачинивши вікна, підійшов до Мілдред, дбайливо вкута в її ковдрою і ліг у свою постіль. Місячне світло торкнулося його обличчя, глибоких зморщок насупленого чола й відбилося в очах, утворюючи в кожному срібне більмо.

Впала перша краплина дощу. Кларіс. Ще краплина. Мілдред. Ще одна. Дядько. Ще одна. Сьогоднішнє полум'я. Одна. Кларіс. Друга. Мілдред. Третя. Дядько. Четверта. Полум'я. Одна. Кларіс. Друга. Кларіс. Одна, друга, третя, четверта, п'ята. Кларіс. Мілдред, дядько, полум'я, снодійні таблетки, люди — паперові серветки, нема своїх облич, всякайся, зімни, кинь. Одна, друга, третя, одна, друга, третя! Дощ. Гроза. Дядьків сміх. Грім падає з неба. Світ вивергає зливу. Полум'я бухкає вулканом. Усе кружляє, мчить бурхливим потоком, водяним ревучим смерчем назустріч ранку.

— Нічого більше не знаю, — промовив Монтег, поклавши в рот снодійну таблетку. Вона повільно розтала на язика.

Вранці о дев'ятій Мілдред уже не було в ліжку.

Монтег квапливо встав, — серце шалено калатало, — пробіг через передпокій і зупинився на порозі кухні.

Грінки вистрибували із срібного тостера, павуча металева лапа підхоплювала їх і кидала в розтоплене масло.

Мілдред дивилась, як грінки падають до її тарілки. В її вухах щільно сиділи електронні бджоли й без угаву дзижчали. Нараз вона підвела голову, побачила Монтега й кивнула йому.

— Як ти себе відчуваєш? — запитав він. За десять років користування радіовтулками "черепашка" Мілдред навчилася читати по губах. Вона знов кивнула, вклала свіжу скибку хліба в тостер. Той клацнув.

Монтег сів.

— Ніяк не втямлю, чого це мені так хочеться їсти, — сказала дружина.

— Ти...

— Я страшенно голодна.

— Учора ввечері... — знову почав він.

— Я погано спала. Жахливо відчуваю себе, — мовила вона. — Господи, як хочеться їсти! Ніяк не збагну, чому...

Вона неуважно дивилася на його губи.

— Що було вчора?

— Хіба ти не пам'ятаєш?

— А що? Була п'ятка, чи що? Я ніби з похмілля. Боже, яка я голодна! А хто в нас був?

— Кілька чоловік, — відповів він.

— Так я й думала. — Мілдред прожувала грінку. — Болить шлунок, а їсти хочеться страшенно. Сподіваюсь, я вчора не наробила дурниць?

— Ні, — тихо відповів Монтег.

Тостер простяг йому павучою лапою просякнуту маслом грінку. Він вдячно взяв її.

— У тебе теж поганенький вигляд, — зауважила дружина.

У другій половині дня йшов дощ, весь світ ніби затягло тьмяно-сірою запоною. Монтег стояв у передпокої, пришпилюючи до куртки значок, на якому палала жовтогаряча саламандра, а потім довго й замислено дивився на вентиляційну решітку. Його дружина, одірвавшись од п'єси, яку читала в телевізорній кімнаті, зиркнула на нього.

— Чи ти ба! — мовила вона. — Чоловік думає!

— Так, — відказав Монтег. — Я хотів поговорити з тобою. — Він помовчав. — Учора ти випила всі таблетки з цієї пляшечки.

— Не може бути, — здивовано відповіла вона.

— Пляшечка порожня.

— Та не могла я цього зробити! Навіщо? — повторила дружина.

— Може, ти проковтнула дві, а потім забула і взяла ще дві, знов забула й прийняла ще дві, а вже тоді, одурманена, ковтала одну за одною, аж поки проковтнула тридцять чи сорок — усі, скільки їх було в пляшечці.

— Дурниці! Навіщо це мені робити?

— Не знаю. Вона помітно чекала, поки він піде.

— Не зробила б я цього, — повторила. — Ніколи б не зробила.

— Нехай буде по-твоєму, — відповів Монтег.

— Хай буде. — Вона знов узялася читати сценарій.

— Що сьогодні по телебаченню? — стомлено спитав він.

Цього разу Мілдред навіть не підвела голови.

— П'єса з розгортанням на всі чотири стінні екрани. Починається через десять хвилин. Сьогодні вранці я одержала поштою свою роль. Я дещо їм запропонувала, це повинно мати успіх у глядача. П'єсу писали, опускаючи одну роль. Зовсім нова ідея! Цю роль господарки дому виконую я. Коли треба подати репліку, якої немає в п'єсі, всі дивляться на мене з трьох стін, і я промовляю цю репліку. Ось, наприклад, чоловік каже: "Що ти про це думаєш, Гелен?" — і дивиться на мене, а я нібито сиджу отут, у центрі сцени, бачиш? І відповідаю... Стривай, що ж я відповідаю? — Вона почала водити пальцем по рядках п'єси. — Ага, я відповідаю: "По-моєму, це чудово!" І п'єса йде далі, поки він скаже: "Ти згодна з цим, Гелен?" Тоді знов я кажу: "Авжеж, згодна!" Хіба не цікаво, Гаю?

Він стояв у передпокої, дивлячись на неї.

— Справді, цікаво, — повторила вона.

— Про що п'єса?

— Я ж тобі казала. Там три дійові особи — Боб, Рут і Гелен.

— Еге ж!

— Це справді надзвичайно цікаво. Буде ще цікавіше, коли матимемо четверту телевізорну стіну. Як ти вважаєш, чи довго нам доведеться заощаджувати, аби замість звичайної стіни поставити телевізорну? Це коштує лише дві тисячі доларів.

— Третина того, що я заробляю за рік.

— Усього-на-всього дві тисячі, — повторила вона. — Ти міг би інколи й про мене потурбуватись. Якби ми поставили четверту телевізорну стіну, ця кімната була б уже не тільки наша — тут оселились би різні незвичайні люди. Можна відмовитись від чогось іншого.

— Ми й так багато від чого відмовились, щоб виплатити за третю стіну. Лише два місяці тому її поставили, якщо ти пам'ятаєш.

— Лише два місяці тому! — Якусь мить вона дивилась на Монтега, тоді промовила: — Ну, до побачення, любий.

— До побачення. — Він пішов був, та раптом зупинивсь і озирнувся. — П'єса щасливо закінчується?

— Я ще не дочитала до кінця.

Він підійшов, прочитав останню сторінку, кивнув, згорнув п'єсу, віддав її дружині й вийшов з дому на мокру від дощу вулицю.

Дощ ущував. Дівчина йшла серединою тротуару, підвівши голову, — на її обличчя падали окремі краплини. Побачивши Монтега, вона посміхнулась.

— Здрастуйте!

Він привітався, а тоді спитав:

— Ну, що-небудь ще надумали?

— Аякже, адже я божевільна. Так добре, коли дощить... Я люблю гуляти під дощем.

— Не думаю, щоб мені це сподобалося.

— А може, й сподобалося б, якби спробували.

— Ніколи не пробував. Вона облизнула губи.

— Дощ навіть на смак приємний.

— І чого це вам кортить усе спробувати на смак хоч раз? — запитав він.

— Буває, що й не раз. — Вона глянула на щось, затиснуте в руці.

— Що там у вас? — поцікавився Монтег.

— Кульбаба. Певне, остання. Я й не сподівалася знайти кульбабу такої пізньої осені. Є така прикмета — потерти нею під підборіддям, чули? Дивіться. — Вона, всміхаючись, доторкнулася підборіддям до квітки.

— Навіщо це?

— Коли залишиться слід, — значить, я закохана. Є слід?

Монтегові нічого не лишалось, як подивитися на її підборіддя.

— Ну що? — запитала дівчина.

— Жовте.

— Чудово! А тепер перевіримо на вас.

— Зі мною нічого не вийде.

— Побачимо.

Не встиг він і ворухнутись, як дівчина тицьнула йому кульбабу в підборіддя. Монтег мимохіть відсахнувся, а вона засміялася.

— Стійте тихо!

Подивившись на його підборіддя, Кларіс насупилась.

— Ну що? — запитав Монтег.

— Як вам не соромно! — вигукнула вона. — Ви ні в кого не закохані!

— Ні, закоханий.

— Але ж цього не видно.

— Я дуже закоханий! — Він намагався викликати в уяві чиє-небудь обличчя, але марно. — Закоханий!

— О, будь ласка, не дивіться на мене так.

— Це все ваша кульбаба, — мовив він. — Весь пилوک перейшов на ваше підборіддя, тож мені не лишилося нічого.

— Так-так, звичайно. Я вас засмутила, еге ж? Бачу, що засмутила... Даруйте, я не хотіла, справді, не хотіла... — Вона легенько торкнулась його ліктя.

— Ні, ні, — поквапливо відповів він. — Усе гаразд.

— Мені треба йти. Скажіть, що прощаєте мені. Я б не хотіла, щоб ви на мене сердилися.

— Та не серджусь я. Хіба що трохи прикро.

— Я йду до свого психіатра. Мене примушують до нього ходити. От і доводиться вигадувати для нього всякі дурниці. Не знаю, якої він про мене думки, але каже, що я справжня цибулина! Мовляв, треба мене облуплювати шар за шаром.

— Мені теж здається, що вам потрібен психіатр, — сказав Монтег.

— Ні, ви так не думаєте. Він зітхнув, а тоді промовив:

— Еге ж, не думаю.

— Психіатр хоче знати, чом це я блукаю в лісі, дивлюся на птахів і ловлю метеликів. Колись я покажу вам свою колекцію.

— Гаразд.

— Вони хочуть знати, як я проводжу свій час. Кажу їм: іноді просто сиджу й думаю. Але не кажу, про що. А іноді кажу, що люблю закинути голову, як оце зараз, і ловити дощові краплини язиком. Вони смачні. Ви хоч раз пробували?

— Ні, я...

— Ви пробачили мені, так?

— Так. — Він замислився. — Так, пробачив. Сам не знаю чому. Ви якась дивна: на вас ображаєшся і легко вибачаєш. То, кажете, вам сімнадцять?

— Так, через місяць виповниться.

— Дивно. Як дивно. Моїй дружині тридцять, але ви з вигляду часом набагато старша. Не можу позбутися цього відчуття.

— Ви теж якийсь дивний, пане Монтег. Іноді я навіть забуваю, що ви пожежник. Скажіть, можна вас знову розсердити?

— Гаразд, давайте!

— Як це почалось? Як ви потрапили туди? Як вибрали цю роботу, і саме її? Ви не схожий на інших пожежників. Я бачила декотрих, я знаю. Коли я базікаю, ви дивитесь на мене. Коли я вчора сказала щось про місяць, ви глянули на нього. Ті, інші, ніколи б так не зробили. Інші просто пішли б, не слухаючи мене. А то й пристрахали б. Люди тепер не мають часу одне для одного. Мало хто так добре ставиться до мене, як ви. Тому мені й дивно, що ви пожежник — це якось не личить вам.

Йому здалося, ніби він роздвоївся: одна його половина була гаряча, друга — холодна, одна — ніжна, друга — жорстока, одна — тремтлива, друга — незворушна, ці половини намагалися знищити одна одну.

— Вам, либонь, уже час іти, — мовив він. Дівчина побігла, а Монтег, залишившись під дощем,

довго не рушав з місця. Тоді повільно пішов і раптом, відкинувши голову, підставив під дощ обличчя і відкрив рота...

Механічний пес ніби спав і водночас не спав; ніби він був живий і водночас мертвий у своїй буді, що стиха гуділа, ледь помітно здригалась і м'яко світилась у темному закутку. Місячне світло з нічного неба проникало крізь велике вікно і, падаючи на тремтливого механічного звіра, вигравало на його латунних, мідних і сталевих частинах. Світло відбивалося в шматочках рубінового скла, мерехтіло на тонких, мов капіляри, чутливих нейлонових волосинах у ніздрях чудовиська, що ледь помітно тремтіло на своїх восьми павучих, підбитих гумою лапах.

Монтег ковзнув по мідній жердині вниз і вийшов подивитися на місто — вже випогодилося, хмари розсіялись. Він запалив сигарету і, повернувшись, нахилився й зазирнув до буди. Механічний пес скидався на велетенську бджолу, що повернулась до свого вулика з поля, де нектар квітів насичений отрутою, яка викликає безумство і кошмари. Тіло пса всотало цей густий, пряний трунок, і тепер звір спав, намагаючись сном подолати згубну отруту.

— Привіт, — прошепотів Монтег, як завжди зачудовано дивлячись на мертвого і водночас живого звіра.

По ночах, коли ставало нудно (а таке бувало щоночі), пожежники ковзали вниз по мідних жердинах, настроювали механізм нюхової системи пса на певний запах і впускали до нього в підвал пацюків, курчат чи кошенят, яких однаково треба було втопити, а потім билися об заклад, кого пес ухопить першим. Через кілька секунд гра закінчувалася — пацюк, кошеня чи курча, не встигши подолати й половини відстані, потрапляли до м'яких лап звіра, а чотиридюймова порожниста сталева голка, висунувшись, наче жало, з його морди, впорскувала жертві чималу

порцію морфію чи прокаїну. Жертву кидали в сміттєспалювальну піч, і забава починалася знову.

Під час цих розваг Монтег звичайно залишався нагорі. Колись, два роки тому, він побився об заклад з одним із найдосвідченіших гравців — і програв тижневу платню. Він і досі пам'ятає несамовитий гнів Мілдред: її лице взялося червоними плямами, а на лобі набрякли жили. Тепер по ночах він лежав на ліжку обличчям до стіни, прислухаючись до вибухів реготу внизу, до дрібного — наче хтось швидко бив по клавіші рояля — цокоту пацючих кігтів по підлозі, до попискування мишей, до похмурої, зрадливої тиші, коли пес безшумно, мов метелик на світло, вистрибував з буди, жалив голкою й повертався назад, щоб відразу ж стихнути, наче вимкнули струм.

Монтег доторкнувся до морди пса. Пес загарчав. Монтег відсахнувся.

Пес підвівся і глянув на нього — раптом ожили його очі, в них засвітилися зелено-сині неонові вогники. Знову почулося гарчання — дивний звук, що дратував вухо, суміш електричного дзижчання, шипіння масла на сковороді й металевого скреготу, ніби почали рухатися коліщата механізму, який скрипів від іржі та старечої підозріливості.

— Тихше, тихше, — прошепотів Монтег; серце його шалено калатало в грудях.

Він побачив, як у пса з морди вистромилася на дюйм голка, щезла, знову вистромилася, знову щезла. Гарчання, ніби закипаючи, стало голосніше, пес утупився в Монтега.

Монтег позадкував. Пес ступнув з буди. Монтег ухопився за жердину. Відповівши на доторк, жердина ковзнула вгору, безшумно пронісши людину крізь отвір у стелі. Монтег вийшов на тьмяно освітлений майданчик горішнього поверху. Його лихоманило, обличчя в нього було

бліде, аж зелене. Пес опустився вниз на свої вісім неправдоподібних павучих лап і знову загудів; його багатогранні очі-кристали згасли.

Монтег стояв поблизу люка, намагаючись опанувати себе. Позад нього, в кутку, за столом, освітленим лампою під зеленим абажуром, четверо чоловіків грали в карти. Вони поглянули на Монтега, але ніхто нічого не сказав. Лише один, у капелюсі брандмейстера з зображенням фенікса, нарешті гукнув через усю кімнату, тримаючи карти в сухорлявій руці:

— Що скоїлося, Монтег?

— Він мене не любить.

— Хто, пес? — Брандмейстер вивчав свої карти. — Облиште. Він не може любити чи не любити... Він просто "функціонує". Це ніби в задачі з балістики. Для нього розраховано траєкторію, він іде по ній. Сам знаходить мішень, сам повертається назад і вимикається. Мідний дріт, акумулятори, електрика — і все.

Монтег судомно вдихнув повітря.

— Його можна настроїти на будь-яку сполуку — стільки-то амінокислот, стільки-то фосфору, стільки-то жирів і лугу. Чи не так?

— Ну, це всім відомо.

— Хімічний склад і процентне співвідношення кожного з нас зареєстровані в загальній картотеці там, унизу. Хіба не міг хто-небудь настроїти "пам'ять" механічного пса, нехай частково, на якусь сполуку, ну, хоча б на амінокислоти? Цього досить, щоб зробити те, що він зробив щойно, — він реагував на мене.

— Дурниці, — кинув брандмейстер.

— Він роздратований, але не розлючений. Хтось настроїв його пам'ять проти мене, саме настільки, щоб він гарчав, коли я доторкаюся до нього.

— Та хто б це міг бути? — здивувався брандмейстер. — Хіба в вас тут є вороги, Гаю?

— Нібито нема.

— Завтра механіки перевірять пса.

— Він не вперше гарчить на мене, — сказав Монтег. — Минулого місяця — двічі.

— Все буде гаразд, не хвилюйтеся.

Але Монтег не рушав з місця — він думав про вентиляційну решітку в передпокої свого дому й про те, що було сховане за нею. А що, коли хто-небудь із пожежників довідався про це й "розповів" механічному псові?..

Брандмейстер, підійшовши до люка, запитливо глянув на Монтега.

— Я намагаюсь уявити, — сказав Монтег, — про що пес думає ночами? Чи справді він оживає, коли кидається на когось? Від цього мені стає моторошно.

— Він думає лише про те, що ми від нього вимагаємо.

— Шкода, — тихо проказав Монтег, — бо ми в нього вкладаємо тільки одне — переслідувати, хапати, вбивати. Сором нам, що ми не вміємо навчити його нічого іншого!

Брандмейстер Бітті зневажливо пирхнув.

— Дурниці! Механічний пес — взірець того, що може створити людський геній, чудова рушниця, яка сама знаходить ціль і влучає без промаху.

— Саме тому я й не хотів би бути наступною жертвою, — сказав Монтег.

— У чому річ? У вас нечисте сумління? Монтег зиркнув на Бітті.

Той стояв, пильно дивлячись на нього, потім губи в брандмейстера здригнулися в усмішці і він зайшовся тихим, майже безгучним сміхом.

Один, два, три, чотири, п'ять, шість, сім днів.

І щодня, виходячи з дому, він знав, що Кларіс десь поблизу. Одного разу він бачив, як вона трусила горіхове дерево, другого разу вона сиділа на лужку й в'язала синій светр, разів зо три чи з чотири він знаходив на своєму ґанку букет осінніх квітів, пригорщу каштанів у маленькій торбинці, кілька опалих листків, дбайливо пришпилених до аркуша білого паперу і прикріплених кнопками до вхідних дверей. Щодня Кларіс проводжала його до повороту. Один день був дощовий, другий — погожий, наступного дня дув сильний вітер, потім був лагідний, теплий день, а після того настав жаркий день, ніби вернулося спекотне літо, обличчя в Кларіс до полудня вже трохи засмагло.

— Чому мені здається, — запитав якось Монтег, коли вони підходили до метро, — ніби я знаю вас дуже давно?

— Бо ви мені подобаєтесь, — відповіла вона, — а мені від вас нічого не треба. І тому, що ми розуміємо одне одного.

— Коли я з вами, мені здається, що я дуже старий і годжуся вам в батьки.

— Тоді скажіть, чому в вас немає дочки, такої як я, якщо ви так любите дітей.

— Не знаю.

— Ви жартуєте!

— Я хотів сказати... — Він затнувся і похитав головою. — Ну, моя дружина... бачте, вона ніколи не хотіла мати дітей.

Дівчина перестала всміхатися.

— Пробачте. Мені справді здавалося, ніби ви глузуєте з мене. Ото дурна!

— Ні, ні, — заперечив Монтег. — Дуже добре, що ви запитали. Мене давно вже ніхто про це не питав... Добре, що запитали.

— Поговорімо про щось інше. Ви нюхали коли-небудь опале листя? Знаєте, чим воно пахне? Корицею! Ось понюхайте.

— Еге ж, справді схоже на корицю.

Вона дивилася на нього променистими темними очима.

— Як вас усе дивує!

— Просто я ніколи не мав досить часу, щоб...

— А ви дивились на рекламні щити, про які я казала?

— Так. Звісно, — він мимохіть весело засміявся.

— Ви тепер набагато краще смієтесь.

— Справді?

— Так, невимушеніше.

Він відчув себе якось вільніше і зручніше.

— Чом ви не в школі? День при дні блукаєте...

— За мною в школі не тужать, — відказала дівчина. — Кажуть, нібито я нетовариська, важко сходжуся з людьми. А насправді я дуже товариська. Все залежить від того, як на це дивитися, чи не так? По-моєму, спілкуватися з людьми — це розмовляти, як ось ми з вами. — Вона поторохтіла каштанами, які знайшла під деревом на подвір'ї. — Або ж розмовляти про те, який дивний світ. Спілкуватися з людьми приємно. А хіба це спілкування, коли зібрати всіх до купи й нікому не давати й слова сказати. Урок по телебаченню, урок з баскетболу, з бейсболу чи з бігу, ще урок з історії — примушують щось переписувати, потім примушують щось перемальовувати, а тоді знову спорт. Знаєте, ми ніколи нічого не запитуємо в школі, принаймні більшість; а нас обстрілюють відповідями — бах! бах! бах! — потім ще сидимо чотири години, дивимось учбовий фільм. Як на мене, це ніяке не спілкування. Безліч лійок, в які вливають і з яких виливають хтозна-скільки води, та ще й запевняють, ніби це вино. Під кінець занять ми так виснажуємося, що тільки й залишається — лягати спати чи йти в парки розваг зачіпати перехожих, бити вікна в павільйоні для биття скла чи великою сталевую кулею трощити автомобілі в павільйоні автомобільних аварій. Або сісти в авто і мчати по вулицях, намагаючись якнайближче проскочити повз ліхтарні стовпи, не зачепивши їх, — є така гра. Втім, вони, певне, слушно вважають, мабуть, я така і є, як вони кажуть. У мене нема друзів. І це нібито підтвердження, що я не при своєму розумі. Але всі мої ровесники галасують і танцюють, мов несамовиті, або ж лупцюють одне одного. Ви помітили, як тепер люди ображають одне одного?

— Ви розмірковуєте так, ніби вам стонадцять років.

— Я часом так і почуваю себе. Я боюся своїх однолітків. Вони вбивають одне одного. Хіба так завше було? Дядько каже, що ні. Лише минулого року застрелено шість моїх ровесників. Десять загинули в автомобільних катастрофах. Дядько каже, що його дід пам'ятав часи, коли діти не вбивали одне одного. Але це було дуже давно, відтоді все змінилося. Люди колись мали почуття відповідальності, каже дядько. А знаєте, у мене теж є це почуття. Ще з дитинства, коли мене добряче відлупцювали. Я сама ходжу по крамницях, сама прибираю вдома.

— А найбільше, — вела дівчина далі, — я люблю спостерігати за людьми. Буває, цілісінний день їжджу в метро, дивлюся на них, прислухаюсь до їхніх розмов. Мені кортить знати, хто вони, чого хочуть, куди їдуть. Іноді навіть ходжу до парків розваг або катаюся в ракетних автомобілях, які опівночі мчать у передмісті; поліцію це не обходить, аби вони були застраховані. Маєш страховку на десять тисяч — і все гаразд. Інколи я підслуховую розмови в метро чи біля фонтанчиків з питною водою. І знаєте що?

— Що?

— Люди ні про що не говорять.

— Не може бути!

— Та кажу ж вам — ні про що! Одне й те саме — марки автомобілів, моди, плавальні басейни, ще й приказують: "Як шикарно!" Але всі торочать одне й те саме! А в кав'ярні вмикають ящики жартів і слухають ті самі жарти чи вмикають музичний екран і дивляться, як по ньому бігають барвисті візерунки, але все це абстракція, лише гра кольорів. А музеї? Ви бували в них? Теж абстракція. Тепер усе таке. Дядько каже, колись було інакше. Колись давно-давно картини розповідали про щось і навіть показували людей.

— Дядько каже це, дядько каже те! Либонь, ваш дядько незвичайна людина.

— Авжеж. Таки незвичайна. Ну, мені треба йти. До побачення, містере Монтег.

— До побачення...

Один, два, три, чотири, п'ять, шість, сім днів. Пожежна станція.

— Монтег, ви, наче пташка, злітаєте на цій жердині. Третій день.

— Монтег, я бачу, ви сьогодні прийшли з чорного ходу. Що, знову пес турбує?

— Ні, ні. Четвертий день.

— Монтег, послухайте дивину — мені розповіли сьогодні вранці. Один пожежник у Сієглі навмисне настроїв на свій хімічний склад механічного пса і випустив його з буди. Що ви скажете про цей спосіб самогубства?

П'ять, шість, сім днів.

А потім Кларіс зникла. Спочатку він ніяк не міг збагнути, чим цей день не схожий на інші, а все полягало в тому, що ніл:— не було видно Кларіс. Лужок безлюдний, дерева голі, на вулицях ні душі. І перш ніж він устиг збагнути, що відчуває її відсутність і шукає її, йому, коли він підходив до метро, стало якось не по собі. Щось скоїлося, щось порушилося в щоденному порядку. Правда, порядок той був простий і встановився він лише кілька днів тому, однак... Монтег мало не повернув назад, наміряючись ще раз пройти весь шлях. Може, вона запізнюється? Він був певен, що, коли пройде ще раз, усе буде гаразд. Але вже було пізно — підійшов поїзд метро і поклав край його ваганням.

Шелестіння карт, порухи рук, тремтіння повік, надокучливе бурмотіння вмонтованого в стелю годинника, який промовляв: "...одна година тридцять п'ять хвилин, четверте листопада, четвер... одна година тридцять шість... одна година тридцять сім..." Ляскання карт по засмальцьованому столу. До Монтега долинали всі звуки, хоч він і міцно заплющив очі, створивши цим нетривку перепону для них. Однак і з заплющеними очима він виразно відчував усе, що було навколо: начищені мідь і бронзу, сяйво ламп, тишу пожежної станції. А люди за столом, яких він зараз не бачив, зітхали, заглядаючи в свої карти, чекали. "...Година сорок п'ять хвилин..." Голос годинника лунав так, ніби оплакував негоду холодного ранку і ще холоднішого року.

— Що сталося, Монтег? Монтег розплющив очі.

Десь бурмотіло радіо, "...будь-якої хвилини може бути оголошена війна. Країна готова захищати свою..."

Пожежна станція здригнулася: над нею, перетинаючи чорне досвітнє небо, з монотонним свистом промчали ракетні літаки. Монтег кліпнув. Бітті розглядав його, наче скульптуру в музеї. От зараз він підійде, доторкнеться до Монтега, розгадуючи його провину, причини його страху. Провину? Але чим він завинив?

— Ваш хід, Монтег.

Монтег глянув на цих людей, обличчя яких були обпалені вогнем тисяч справжніх і десятків тисяч уявних пожеж, що забарвили багрянцем їхні щоки, запалили їхні очі. Вони спокійно дивилися на вогники своїх запальничок, розкурюючи чорні люльки, які майже безперестанку диміли. Вугляно-чорне волосся, чорні, мов сажа, брови, чисто виголені, синюваті й водночас сіруваті, ніби притрушені попелом, щоки — знак їхнього спадкового ремесла. Монтег здригнувся, вуста його розтулилися. Чи він бачив коли-небудь пожежника, який би не мав чорного волосся, чорних брів, вогняного лиця, чисто виголених і водночас ніби зовсім

неголених щік? Ці люди — достоту його віддзеркалення! Невже в пожежники брали не лише за нахилом, а й за зовнішністю? Попелясті обличчя, стійкий сморід гару від люльок, що невпинно диміли. Ось підвівся брендмейстер Бітті, оповитий хмарою тютюнового диму. Розпечатав нову пачку тютюну — целофан рвався з тріском, схожим на тріск багаття. Монтег поглянув на карти, що тримав у руці:

— Я... я задумався. Згадав пожежу на минулому тижні й того чоловіка, чю бібліотеку ми спалили. Що з ним сталося?

— Він волав як несамовитий, і його відвезли до божевільні.

— Але ж він не божевільний!

— Кожен, хто вважає, що можна обдурити уряд і нас, божевільний.

— Я намагався уявити, — вів далі Монтег, — що відчуває людина в такій ситуації. От коли б, приміром, спалювали наші будинки й наші книжки?

— У нас немає книжок.

— А якби були?

— Може, у вас є?

Бітті повільно опустив і підвів повіки.

— Ні. — Монтег глянув поверх голови гравців на стіну, де висіли друковані на машинці списки заборонених книжок. їхні назви стрибали в полум'ї, коли цілі віки щезали під ударами його сокири й палали, политі гасом — не водою! — зі шланга в його руках. — Ні. — І наче відчув легесенький доторк прохолодного вітру, що здійснювався у вентиляційній

решітці вдома й війнув прохолодою йому в обличчя. Потім знову побачив самого себе в зеленому парку, де він розмовляв зі старим чоловіком, а в парку теж дув холодний вітер.

Монтег трохи повагався, а тоді мовив:

— Чи воно завше... чи завше було так, як тепер? Пожежні станції, наша робота? Тобто, я маю на оці, колись, давно-давно...

— Колись, давно-давно! — вигукнув Бітті. — Що це за балачки?

"От я дурний, — подумав Монтег, — я ж сам себе виказую!"

На минулій пожежі йому попала до рук книжка дитячих казок, він прочитав лише рядок у ній...

— Я хочу сказати, — провадив він, — що в давні часи, коли будівлі ще не були вогнетривкими... — Нараз йому здалося, ніби то не він промовляє ці слова, а чийсь інший, набагато молодший голос. Він тільки розтуляв вуста, говорила ж за нього Кларіс Маклелен. — Хіба тоді пожежники не гасили пожеж, замість того, щоб розпалювати їх?

— Оце здорово! — Стоунмен і Блек разом вихопили з кишень пожежні статuti й поклали перед Монтегом. Окрім правил, у них була вміщена коротка історія пожежних команд Америки. І Монтег прочитав добре знайомі рядки:

"Правила

1. За сигналом тривоги виїжджати негайно.

2. Швидко розпалювати вогонь.

3. Усе спалювати дотла.

4. Негайно повертатися до пожежної станції.

5. Бути наготові до нових сигналів тривоги".

Всі дивилися на Монтега. Він не ворухнувся.

Раптом пролунав сигнал тривоги.

Закалатав дзвін під стелею, відбиваючи належні двісті ударів. Чотири стільці миттю спорожніли. Карти снігопадом посипались на підлогу. Мідна жердина затремтіла. Люди зникли.

Монтег сидів. Унизу закашляв і ожив жовтогарячий дракон.

Монтег підвівся і, наче вві сні, спустився по жердині вниз.

Механічний пес підскочив у своїй буді, очі запалали зеленим вогнем.

— Монтег, ви забули шолом!

Він схопив шолом, що висів на стіні, вибіг, стрибнув у машину, і вона помчала, а нічний вітер розносив навсібіч виття сирени й могутній гуркіт металу.

Це був облуплений триповерховий будинок у старій частині міста. Йому було не менш як сто років, але свого часу його вкрили, як і решту будинків, вогнетривкою плівкою, і, здавалося, лише завдяки цій запобіжній шкаралупі він ще животів.

— Приїхали.

Двигун пирхнув і зупинився. Бітті, Стоунмен і Блек уже бігли по тротуару, незграбні й потворні у своїх грубих вогнетривких комбінезонах. Монтег подався слідом за ними.

Вони розтрощили вхідні двері й схопили жінку, дарма що та й не намагалася тікати чи ховатися. Вона стояла, похитуючись, втупившись у порожню стіну перед собою, ніби її оглушили жахливим ударом по голові. Її уста безгучно ворушились, а в очах застиг такий вираз, ніби вона силкувалася щось пригадати; нарешті пригадала, і уста заворушилися знову:

— "Будьте мужнім, Рідлі. Божою ласкою ми сьогодні засвітили в Англії таку свічку, якої, я певен, їм ніколи не загасити".

— Досить! — сказав Бітті. — Де вони?

З приголомшливою байдужістю він дав жінці ляпаса й повторив запитання. Стара перевела погляд на Бітті.

— Ви знаєте, де вони, а то б вас тут не було, — проказала вона.

Стоунмен простяг карту тривоги з копією телефонограми на звороті:

"Є підстави підозрювати горище будинку № 11, Елм-стріт, Сіті, Е.Б."

— Це, певне, пані Блейк, моя сусідка, — мовила жінка, глянувши на ініціали.

— Гаразд, хлопці, ставайте до роботи!

За мить пожежники бігли по сходах крізь застояну пітьму, виламували блискучими сокирами незамкнені двері, — спотикалися, галасували, наче ватага шкідливих хлопчаків.

— Гей! Гей!

Книжки лавиною ринули на Монтега, коли він, здригаючись, дерся вгору стрімкою драбиною. Як усе недобре склалося! Досі все було просто — все одно, що зняти нагар із свічки. Спочатку приїздила поліція, жертві заклеювали рота пластирем, зв'язували і, кинувши в блискучий "кук"-автомобіль, кудись відвозили. Отже, коли прибували пожежники, будинок уже був порожній. Ніхто не страждав, хіба що речі! А речі не відчують болю, вони нічого не відчують, не кричать і не плачуть, як може закричати й заплакати ця жінка, отож твоє сумління опісля тебе не мучить. Звичайна собі чистка, робота-прибиральника. Все по черзі. Давай сюди гас! У кого сірники?

Але сьогодні хтось помилився. Ця жінка псувала усталений ритуал. Пожежники надто галасували, сміялися, жартували, аби якось заглушити її страшний мовчазний докір. Вона примушувала порожній будинок волати від обурення, струшувати на пожежників тонку пилюгу провини, що набивалась їм у ніздрі, коли вони нищпорили в кімнатах. Це не порядок! Неправильно! Зненацька Монтег страшенно розлютився.

Цієї жінки не повинно було бути тут, ні в якому разі!

Книжки гупали по руках і плечах Монтега, падали на його зведене догори обличчя. Якась книжка, наче білий голуб, покірливо опустилась йому просто в руки, тремтячи сторінками-крилами. У тьмяному, мерехтливому світлі відкрита сторінка майнула, мов білосніжне перо з тендітним візерунком написаних на ньому слів. В цьому сум'ятті, в цій гарячці Монтегові вдалося прочитати лише рядок, але той палав у мозку, наче викарбуваний розпеченою сталлю: "І час заснув під полуденним сонцем". Він випустив книжку. Відразу ж упала йому до рук друга.

— Гей, Монтег! Давай сюди!

Він міцніше вхопив книжку і пристрасно, з божевільною нерозважливістю притис її до грудей. Нагорі пожежники ворушили купи журналів, здіймаючи куряву. Журнали падали, наче підстрелені птахи, а жінка внизу стояла, ніби маленька дівчинка, серед цих мертвих тіл.

Ні, сам Монтег не зробив нічого — то все його рука, в якій був свій мозок, своє сумління і своя цікавість у кожному тремтливому пальці; ця рука зненацька стала злодійкою. Ось вона пірнула під пахву, притисла книжку до спітвілого тіла і виринула, вже порожня, зі спритністю чародія! Дивіться, нічого немає! Нічого!

Він приголомшливо розглядав цю білу руку, то відводячи її від себе, ніби далекозорий, то підносячи мало не до очей, як сліпий.

— Монтег! Здригнувшись, він озирнувся.

— Не стійте там, як ідіот!

Книжки лежали, мов купи свіжої риби, підготовленої для соління. Пожежники метушились коло них, спотикалися, падали. Спалахували золоті очі тиснених назв і, падаючи, згасали.

— Гас!

Ввімкнули помпи, і струмені холодного гасу ринули з баків з цифрою 451, що висіли за спинами пожежників. Кожну книжку, кожну кімнату було полито гасом. Тоді всі квапливо спустились униз. Монтег, похитуючись і задихаючись від випарів гасу, йшов останній.

— Виходьте! — наказали вони жінці.

Вона стояла навколішки серед книжок, торкаючись їхніх просякнутих гасом шкіряних і картонних палітурок, обмацувала золоте тиснення, з німим докором дивлячись на Монтега.

— Не матимете ви моїх книжок, — проказала вона.

— Ви знаєте закон, — відповів Бітті. — Де ваш глузд? У книжках повно суперечностей. А ви просиділи хтозна-скільки років під замком у своїй вавілонській вежі! Облиште все! Людей, про яких ідеться в цих книжках, ніколи не було. Ну-бо, ходімо!

— Зараз будинок займеться, — сказав Бітті.

; Пожежники незграбно простували до дверей. . Вони озирнулися на Монтега, який ще стояв коло жінки

— Не можна ж її залишати тут! — рішуче заявив він.

— Вона не піде.

— Тоді треба її примусити! Бітті підніс руку з запальничкою.

— Пора повертатися до пожежної станції. А ці фанатики завжди намагаються заподіяти собі смерть, річ відома.

Монтег доторкнувся до жінчиного ліктя.

— Ходімо зі мною.

— Ні, — відказала та. — Але вам — дякую.

— Рахую до десяти, — мовив Бітті. — Один. Два.

— Будь ласка, — благав Монтег жінку.

— Три... Чотири...

— Ходімо. — Монтег потягнув за собою жінку.

— Я волію залишитися тут, — спокійно відповіла та.

— П'ять... Шість...

— Можете не рахувати, — сказала жінка й розтулила кулак — на долоні лежала якась тоненька паличка.

Звичайний собі сірник.

Але, забачивши його, пожежники метнулися геть із дому. Брандмейстер Бітті, намагаючись зберегти гідність, позадував до виходу. На його червоному обличчі горіли й вигравали відблиски тисяч пожеж і нічних тривог.

"Боже мій, — подумав Монтег, — а й справді сигнали тривоги надходять лише вночі. І ніколи вдень! Чи не тому, що вогонь гарніший вночі? І вистава цікавіша?"

На червоному обличчі Бітті, який зашпортався у дверях, промайнув страх. Жінчина рука судомно стиснула сірника. Повітря було просякнуте випарами гасу.

Книжка, яку Монтег заховав під пахву, калатала в груди, немов серце.

— Ідіть, — промовила жінка, і Монтег відчув, що мимохіть задкує до дверей слідом за Бітті, тоді сходами вниз, через лужок, де, наче слід зловісної змії, тяглася смужка гасу.

Жінка вийшла за ними, зупинилась на ґанку і зміряла їх спокійним поглядом, але в цьому спокої виразно відчувався осуд.

Бітті клацнув запальничкою, наміряючись підпалити будинок.

Але він запізнився.

Монтегові перехопило подих — жінка на ґанку кинула на них презирливий погляд і тернула сірником об поруччя.

З будинків на вулицю вибігали люди.

Назад поверталися мовчки, не дивлячись один на одного. Монтег сидів попереду, разом з Бітті та Блеком. Вони навіть не запалили своїх люльок, лише дивилися на дорогу. Потужна "саламандра" круто повернула за ріг і помчала далі.

— Рідлі, — нарешті промовив Монтег.

— Що? — спитав Бітті.

— Вона сказала "Рідлі". Коли ми ввійшли, вона пробурмотіла якісь дивні слова: "Будьте мужнім, Рідлі". І ще щось... щось іще...

— "Божою милістю ми сьогодні засвіtimo в Англії таку свічку, якої, я вірю, їм ніколи не загасити", — промовив Бітті.

Після цих слів Стоунмен і Монтег здивовано глянули на брандмейстера. Бітті потер підборіддя.

— Чоловік на ймення Латімер сказав це чоловікові, якого звали Ніколас Рідлі, коли їх за єресь спалювали живцем на багатті в Оксфорді шістнадцятого жовтня тисяча п'ятсот п'ятдесят п'ятого року.

Монтег і Стоунмен знов перевели погляд на дорогу, що швидко бігла під колесами машини.

— Я геть напханий всякими цитатами й висловами, — сказав Бітті. — Та й більшість брендмейстерів так само. Інколи собі дивуюсь... Не ловіть гав, Стоунмене!

Стоунмен загальмував.

— Хай йому грець! — вигукнув Бітті. — Проскочили свій поворот.

— Хто там?

— Я, хто ж іще! — озвався з темряви Монтег. Він щільно причинив двері й прихилився до них спиною.

Помовчавши, дружина нарешті сказала:

— Ввімкни світло.

— Мені воно не потрібне.

— Тоді лягай спати.

Монтег чув, як Мілдред нетерпляче засовалася на ліжку; зарипіли пружини матраца.

— Ти п'яний? — запитала вона.

Отже, все почалося з його руки. Він відчув, що його руки, спочатку одна, а потім друга, розстебнули куртку, зняли її й кинули на підлогу. Штани повисли в руках, ніби над прірвою, й провалилися в пітьму. Кисті його рук уражені хворобою, невдовзі зараза охопить руки цілком. Він аж наяву бачив, як отрута діє на зап'ястки, піднімається до ліктів і плечей, перекидається, мов іскра, з лопатки на лопатку, його руки стали

жадібними. Ця жадібність передалась очам: нестерпно закортіло дивитися на що-небудь, байдуже на що саме, аби дивитися.

— Що ти там робиш? — байдуже запитала дружина. Намагаючись зберегти рівновагу, він стискав книжку

холодними вологими пальцями. Через якусь мить дружина знов озвалася:

— Ти ще довго стовбичитимеш отак посеред кімнати?, Він щось пробурмотів.

— Що? — перепитала вона.

І цього разу у відповідь якесь нерозбірливе бурмотіння.

Спотикаючись, Монтег помацки дістався до свого ліжка, незграбно запхнув книжку під холодну подушку й сам упав на постіль. Мілдред злякано скрикнула. А йому здавалося, що вона десь далеко, в протилежному кінці спальні, а його ліжко — наче сніжний острів посеред пустельного моря. Дружина озвалася до нього, говорила щось довго-довго, про те, про се, але для нього це були тільки слова, слова, що нагадували белькотіння дворічного малюка, яке він чув колись у домі свого приятеля — приємні звуки, однак позбавлені всякого глузду.

Монтег не відповідав, а коли з його вуст знов зірвався невиразний стогін, Мілдред підвелась, підійшла до його ліжка, нахилилась і поклала руку йому на чоло. Монтег знав: коли Мілдред забере руку, долоня в неї буде волога.

Пізніше, вночі, він подивився на Мілдред. Вона не спала. В повітрі ледь чутно бриніла мелодія — у вухах Мілдред знову сиділи "черепашки", і знову вона слухала далекі голоси з далеких країв, а її широко розплющені очі вдивлялись у темні глибини стелі, що нависала над нею.

Він пригадав старий жарт про дружину, яка так любила розмовляти по телефону, що її чоловік упав у розпач і вимушений був побігти до найближчого автомата й зателефонувати звідти, аби довідатися, що буде на обід. Може, й собі купити передавач системи "черепашка", щоб уночі розмовляти з дружиною, нашіптувати їй на вухо, бурмотіти, кричати, галасувати, волати? Але що нашіптувати? Про що кричати? Що він міг сказати?

Раптом вона здалася йому такою чужою, ніби він ніколи й не знав її. Ніби оце щойно потрапив у чужий дім, як чоловік у тому анекдоті: повернувся вночі п'яний, помилився, зайшов у чужий дім, відімкнув чужі двері, ліг у постіль до чужої жінки, а вранці прокинувся й пішов на роботу, і ні він, ні та жінка так нічого й не помітили.

— Міллі!.. — прошепотів він.

— Що?

— Не лякайся! Я лише хотів запитати...

— Ну?

— Коли ми зустрілися? І де?

— Для чого зустрілися? — здивувалася вона.

— Я хочу сказати... коли ми зустрілися вперше?

Він знав, що тепер Мілдред збентежено супить брови в пітьмі.

Він розтлумачив:

— Ну, коли ми познайомились? Де це було й коли?

— Це було... — вона затнулася. — Не знаю. Він похолов.

— Невже не можеш пригадати?

— Це було так давно...

— Лише десять років тому, всього-на-всього десять!

— Ти не хвилюйся так, я ж намагаюсь пригадати. — Вона засміялася якимсь дивним, верескливим сміхом. — Смішно! А й справді смішно! Забути, де й коли вперше зустрілася зі своїм чоловіком! А він теж забув...

Монтег лежав, легенько розтираючи собі повіки, чоло, потилицю. Долонями натис на очі, ніби намагався поставити пам'ять на місце. Несподівано це питання — де він уперше зустрівся з Мілдред — стало для нього найважливішим у світі.

— Яке це має значення? — долинув її голос уже з ванної кімнати. Монтег чув дзюркіт води, що текла з крана, а потім ковтки — певне, дружина запивала таблетки.

— Мабуть, ніякого, — відповів він.

Він спробував поррахувати, скільки вона їх проковтнула, і зненацька пригадав тих двох, з блідо-синіми, мов цинкові білила, обличчями, з сигаретами в тонких губах і змією з електронним оком, яка, звиваючись, занурювалась у темряву, в камінь, у стоячу воду, і йому захотілося гукнути Мілдред, запитати: "Скажи, скільки ти вже прийняла сьогодні? Скільки ти ще приймеш і не помітиш? Якщо не зараз, то через годину, якщо не цієї ночі, то наступної!.. А я не спатиму цілу ніч, і сьогодні, і завтра, і ще багато-багато ночей, оскільки це вже почалось". І він пригадав, як тоді вона лежала на постелі, а два оператори, не схилившись турботливо, а випроставшись і склавши руки, байдуже стояли над нею. І ще він пригадав, що подумав тієї ночі: коли вона помре,

він не плакатиме за нею. Бо ця смерть буде для нього смертю чужої людини, чиє обличчя він мигцем бачив на вулиці чи в газеті. І раптом йому здалося це таким жахливим, що він заплакав, — не від думки про смерть Мілдред, а від думки, що не зможе плакати, коли вона помре. Дурний, спустошений чоловік біля дурної, спустошеної жінки, яку та голодна зміюка спустошила ще більше!

"Звідки ця спустошеність? — запитував він себе. — Хто забирає все, що в тобі є, і залишає саму порожнечу? Та ще ця квітка, ця кульбаба!" Вона підбила підсумки, чи не так: "Який сором! Ви ні в кого не закохані!" А чому він не закоханий?

Гаразд, а хіба між ним і Мілдред не стояла завжди стіна? Навіть не одна, а цілі три. І дуже дорогі, до речі! Всі ці "дядечки", "тітоньки", "двоюрідні брати" й "сестри", "племінниці", "племінники", які жили на цих стінах, зграя балакучих мавп, що торохтять, не кажучи нічого, але голосно, голосно, голосно! Він з самого початку назвав їх "родичами": "Як ся має дядечко Луїс?" — "Хто?" — "А тітонька Мод?"

Мілдред в його уяві поставала у вигляді маленької дівчинки, що заблукала в лісі без дерев (як дивно!) або, точніше, в пустелі, де колись були дерева (пам'ять про них пробивалася то тут, то там), одне слово, Мілдред у своїй "балакучій вітальні". "Балакуча вітальня" — яка влучна назва! Хоч коли б він прийшов, стіни завжди розмовляли з Мілдред. "Треба щось робити!" "Так, так, безперечно!" "Чому ж ми стоїмо й нічого не робимо?" "То давайте робити!"

"Я така розлючена, що ладна плюватися!" Про що вони говорять? Мілдред не могла пояснити. Хто на кого розлютився? Мілдред не знала. Що вони хочуть робити? Зажди, казала Мілдред, і сам побачиш. Він сидів і ждав.

Злива звуків ринула на нього зі стін. Музика бомбардувала його з такою силою, що аж сухожилки одривались од кісток, щелепи тремтіли,

очі вилазили з очниць, наче його контузило. А коли це закінчувалося, він почував себе так, мов його скинули зі скелі, прокрутили в смерчі, як у центрифусі, й пожбурили у водоспад, що летів і летів у порожнечу і ніколи, ніколи не сягав дна... І летиш, не торкаючись схилів, униз... униз...; у порожнечу...

Грім ущухав. Музика стихала. — Ну як? — питала Мілдред.

Враження справді було приголомшливе. Щось відбулося. Хоч люди на стінах кімнати й не поворухнулись, і нічого з ними не сталося, а здавалось, ніби тебе протягло крізь пральну машину чи всмоктало велетенським пилососом. Ти тонеш у музиці, в какофонії звуків. Укритий рясним потом, майже непритомний, Монтег вибіг з кімнати. А Мілдред залишалась у кріслі, і голоси зі стін вели далі: "Тепер буде все гаразд", — казала "тітонька".

"Ти надто самовпевнена", — відповідав "двоюрідний братик".

"А чого це ти злостишся?" "Хто злоститься?" "Ти, хто ж іще!" "Я?!"

"Ти просто казишся!" "Чого б це мені казитися?" "А того!"

— Гаразд, — кричав Монтег. — Але за що вони сваряться? Хто ці люди? Хто цей чоловік і ця жінка? Подружжя? Чи, може, вони розлучені? Чи заручені? Га? Боже мій, адже нічого не можна второпати!

— Вони... — казала Мілдред, — ...розумієш, вони... ну, посварилися. Вони часто сваряться. Ти б тільки послухав! Здається, це подружжя. Так-так, подружжя. А що?

А коли не вітальня, коли не ці три стіни, що розмовляють, до яких Мілдред мріяла додати четверту, тоді це був "жук" — відкритий автомобіль. Мілдред сиділа за кермом і вела машину по місту зі швидкістю сто миль на годину. Він кричав до неї, вона кричала до нього, і

вони не чули одне одного, нічого не чули, крім виття двигуна. "Стишуй швидкість до мінімальної!" — волав він. "Що?" — кричала вона у відповідь. "До мінімальної, до п'ятдесяти п'яти! Стишуй швидкість!" — "Що?" — пронизливо кричала вона. "Швидкість!" — надсаджувався він. А вона, замість стишити швидкість, збільшувала її до ста п'яти миль на годину, і йому забивало подих.

А коли виходили з машини, у вухах у Мілдред знову були "черепашки". Тиша. Чути лише неголосний шум вітру.

— Мілдред. — Він поворухнувся і, простягти руку, висмикнув музикальну комаху з її вуха. — Мілдред, Мілдред!

— Що? — ледь чутно озвалася вона.

Монтегові здалося, ніби він теж перетворився на одне з електронних створінь, що жили у шпаринах між скляними телевізорними стінами. Він говорив, але його голос не проникав крізь прозору перешкоду. Він міг розмовляти тільки на мигах, сподіваючись, що Мілдред обернеться й побачить його.

Вони не могли навіть торкнутися одне одного крізь скло.

— Мілдред, пам'ятаєш, я тобі казав про дівчину?

— Про яку дівчину? — сонно запитала вона.

— Про дівчину з сусіднього будинку.

— Про яку дівчину з сусіднього будинку?

— Та про ту, що вчиться в школі, її звати Кларіс.

— А, так-так, — відповіла дружина.

— Ось уже кілька днів, точніше кажучи, чотири дні я ніде її не бачу. А ти не зустрічала її?

— Ні.

— Я хотів був розповісти тобі про неї. Вона дуже дивна.

— А, тепер я знаю, про кого йдеться.

— Я так і думав, що ти її знаєш.

— Вона... — сказала Мілдред у темряву.

— Що вона? — запитав Монтег.

— Я хотіла тобі сказати й забула. Зовсім забула.

— Кажи тепер. Що з нею?

— Її, здається, немає.

— Немає?

— Вся родина кудись переїхала. Але дівчини зовсім немає. Здається, вона померла.

— Ти, мабуть, говориш про якусь іншу дівчину.

— Ні. Саме про ту, Маклелен. Вона попала під машину. Чотири дні тому. Я не певна, але, здається, вона померла. Вся родина кудись переїхала. Не знаю точно, але, здається, дівчина померла.

— Ти певна?

— Ні. А втім, так. Певна.

— Чому ти мені досі нічого не сказала?

— Забула.

— Чотири дні, — повторив він пошепки. Вони нерухомо лежали в темній кімнаті.

— Добраніч, — нарешті сказала Мілдред.

Почувся тихий шурхіт: Мілдред обмацувала подушку. Радіовтулка ворухнулася під її рукою, наче жива комашка, і знову задзижчала у вусі в Мілдред.

Монтег прислухався — його дружина стиха наспівувала.

За вікном майнула тінь. Осінній вітер налетів і вщух. Але в цій тиші до Монтега долинув якийсь звук — ніби хтось дихнув у шибку. Ніби щось, схоже на струмінь зеленуватого світлого диму чи на величезний осінній лист, перетнуло лужок і зникло.

"Механічний пес, — подумав Монтег. — Його сьогодні випустили. Вештається коло будинку. Якщо відчинити вікно..."

Та він не відчинив вікна.

Вранці його кидало то в жар, то в холод.

— Невже ти захворів? — запитала Мілдред. Він заплющив запалені очі.

— Так.

— Але ж учора ввечері ти був здоровий.

— Ні, я не був здоровий. — Він чув, як у вітальні галасували "родичі".

Мілдред, схилившись над ліжком, зацікавлено дивилася на нього. Він відчував її присутність, бачив її, не розплющуючи очей, — волосся, спалене хімічною фарбою, ламке, мов солома, очі, наче прикриті невидимими більмами, намальовані накоплені вуста, худорляве від дієти, сухе, ніби тичка, тіло, біла, як сало, шкіра. Іншою вона йому й не пригадувалась...

— Дай мені таблетку аспірину й води.

— Треба вставати, — відказала вона. — Вже полудень. Ти проспав на п'ять годин більше, ніж звичайно.

— Чом ти не вимкнеш вітальню?

— Але ж там мої "родичі"!

— Ти можеш це зробити заради хворої людини?

— Я притишу звук.

Вона вийшла зі спальні й незабаром повернулася, нічого не зробивши.

— Де ж аспірин?

— Ти ніколи досі не хворів. — Вона знову вийшла.

— Так, а тепер хворий. На роботу не піду. Зателефонуй Бітті.

— Ти так дивно поведився вночі. — Наспівуючи, вона підійшла до нього.

— Де аспірин? — Він дивився на склянку з водою, яку вона йому подала.

— Ах! — Вона знову пішла до ванної. — Щось трапилось учора?

— Пожежа, оце і все.

— А я дуже гарно провела вечір, — долинув її голос із ванної.

— Що ж ти робила?

— Дивилася передачу.

— Яку?

— Програму.

— Яку програму?

— Дуже гарну.

— Хто грав?

— Уся трупа.

— Еге ж, уся трупа, вся трупа, вся трупа. — Він тис пальцем на болючі очі. Раптом хтозна-звідки війнуло гасом, і Монтег почав блювати.

Ввійшла, все ще наспівуючи, Мілдред і здивовано спитала:

— Що це ти робиш?

Він з відразою подивився на підлогу.

— Ми разом з книжками спалили стару жінку.

— Добре, що цей килим миється. — Вона принесла швабру й заходилася витирати підлогу. — Вчора ввечері я була в Гелени.

— Хіба не можна дивитися виставу вдома?

— Звісно, можна, але іноді приємно піти в гості. Вона вийшла до вітальні. Монтег чув, як вона співає.

— Мілдред! — гукнув він.

Вона повернулась, наспівуючи й легенько клацаючи в такт пальцями.

— Ти нічого не хочеш запитати про вчорашній вечір? — сказав він.

— А що таке?

— Ми спалили з тисячу книжок. І жінку.

— Ну?

Вітальня аж вибухала від оглушливих звуків.

— Ми спалили твори Данте, і Свіфта, і Марка Аврелія...

— Він європеєць?

— Здається.

— Радикал?

— Я ніколи не читав його.

— Звісно, радикал. — Мілдред вертіла в руках телефонну трубку. — Ти що, хочеш, щоб я сама подзвонила брандмейстерові Бітті?

— Так, я ж сказав!

— Не кричи!

— Я не кричу. — Він підвівся в ліжку. Раптом його охопила лютість і він, спаленівши, аж затрусився.

Вітальня ревіла в спекотному повітрі.

— Я не можу дзвонити йому. Не можу сказати, що я хворий.

— Чому?

"Тому що я боюся, — відказав він подумки. — Прикидаюся хворим, наче дитина, і боюся подзвонити, бо знаю, чим закінчиться ця коротка розмова: "Так, брандмейстере, мені вже полегшало. О десятій вечора буду на роботі".

— Ти не хворий, — сказала Мілдред.

Монтег упав на ліжку. Засунув руку під подушку. Схована книжка була на місці.

— Мілдред, що ти скажеш, якщо я тимчасово піду з роботи?

— Ти хочеш усе покинути? Після стількох років? Лише тому, що якась жінка зі своїми книжками...

— Якби ж ти її бачила, Мілдред!

— Вона ніхто для мене; хай би не тримала книжок. Вона знала, що за це доведеться відповідати. Ненавиджу її. Через неї ти хочеш піти з роботи, і не встигнеш оком змигнути, як нас викинуть на вулицю — і не буде нічого, ні будинку, ні роботи, нічогісінько!

— Ти там не була, ти не бачила, — промовив Монтег. — Певне, в книжках є щось таке, чого ми не можемо навіть уявити собі, тому ця жінка залишилась у будинку, охопленому вогнем. Певне, щось таки має бути в книжках! Бо хто піде на смерть отак, ні сіло ні впало?

— Вона просто дурна.

— Не дурніша за нас з тобою, а може, й розумніша. А ми її спалили.

— Все спливе, як вода під мостом.

— Ні, не спливе. То не вода, а вогонь. Ти коли-небудь бачила будинок після пожежі? Він тліє кілька днів. А цієї пожежі мені не загасити, поки мого віку. Господи! Я цілу ніч силкувався погасити її в своїй пам'яті. Мало не збожеволів.

— Тобі слід було б подумати про це раніше, до того, як став пожежником.

— Подумати! Хіба в мене був вибір? Мій дід і батько були пожежниками. І навіть у сні я бачив себе пожежником.

З вітальні долинали звуки танцювальної музики.

— Сьогодні в тебе денна зміна, — сказала Мілдред. — Вже дві години ти мав бути на роботі — я щойно збагнула.

— І річ не тільки в тому, що та жінка померла, — вів далі Монтег. — Учора я подумав про всі свої змарновані десять років. А ще думав про книжки. І вперше зрозумів, що за кожною стоїть людина. Людина плекала свої думки. Потім витрачала хтозна-скільки часу, аби їх викласти на папері. А мені це досі й на думку не спадало. — Він підвівся з ліжка. — Хтось, може, поклав усе життя, щоб записати те, що думав, що бачив, а тут з'являюся я і — ф'юють! — за дві хвилини все перетворено в попіл.

— Дай мені спокій, — відказала Мілдред. — Я ж нічого не зробила!

— Дати тобі спокій! Все це дуже добре. Але як я можу дати спокій собі? Ні, не можна давати собі спокою. Треба, щоб ми непокоїлися, хоч іноді. Коли тебе останній раз щось турбувало? Щось важливе, справжнє?

Раптом він замовк, бо пригадав події минулого тижня й два білих камені, що втупились у стелю, і змію-помпу з електронним оком, і двох байдужих чоловіків, що розмовляли, тримаючи в зубах сигарети. Але то була інша Мілдред, то була Мілдред таки стурбована, по-справжньому стурбована, так глибоко захована в цій телерішній, що, здавалося, вони не знали одна одну. Він відвернувся.

Мілдред сказала:

— От ти й домігся свого. Дивись-но, хто їде до нас.

— Ет, байдуже.

— Машина "фенікс", у ній чоловік у чорній куртці з жовтогарячою змією на рукаві. Він іде сюди.

— Брандмейстер Бітті? — запитав Монтег.

— Еге ж, брандмейстер Бітті.

Монтег не поворухнувся. Він стояв, дивлячись перед себе на холодну білу стіну.

— Впусти його. Скажи, що я хворий.

— Скажи сам! — Мілдред заметушилась була, але раптом застигла, широко розплющивши очі: гучномовець біля вхідних дверей забурмотів: "Пані Монтег, пані Монтег, до вас прийшли, до вас прийшли, пані Монтег, пані Монтег, до вас прийшли, до вас прийшли", — і замовк.

Монтег перевірів, чи добре схована книжка, повільно вмовстився в ліжку і, напівсидячи, поправив ковдру на колінах та на грудях. Через якусь хвилю Мілдред рушила до дверей і незабаром брандмейстер Бітті, заклавши руки в кишені, неквапливо увійшов до кімнати.

— Вимкніть отих "родичів", — мовив він, не дивлячись на Монтега та на його дружину.

Мілдред вибігла з кімнати. Галас у вітальні вщух.

Брандмейстер Бітті, червоне обличчя якого мало дуже мирний вигляд, сів у найзручніше крісло. Він неквапливо натоптав тютюном і запалив інкрустовану міддю люльку, випустивши велику хмару диму.

— Ось надумав завітати, провідати хворого.

— А як ви здогадалися, що я хворий?

Бітті посміхнувся своєю звичайною посмішкою, показавши рожеві, наче карамельки, ясна і дрібні, білі мов цукор зуби.

— Та бачив я, що воно до того йде; що незабаром ви проситимете відпустку на одну ніч.

Монтег підвівся і сів у ліжку.

— Ну що ж, — вів далі Бітті, — хай вам буде відпустка на ніч.

Він розглядав свою запальничку, з якою ніколи не розлучався; на кришці було викарбувано "Гарантовано мільйон спалахів". Механічно бавлячись нею, він запалював і гасив вогонь, кидав кілька слів, знов запалював, дивлячись на кволий вогник, гасив і дивився, як тане в повітрі тоненький струмочок диму.

— Коли ви одужаєте?

— Завтра. Може, післязавтра. На початку наступного тижня.

Бітті пахкав люлькою.

— Кожен пожежник, раніше чи пізніше, проходить через це. І йому треба допомогти, розтлумачити; треба, щоб він знав історію нашої професії: колись новачкам усе пояснювали, а тепер — ні. А шкода. Пах... Лише брандмейстери ще пам'ятають історію пожежної справи. Пах... Зараз я вам дещо поясню.

Мілдред засовалася на стільці.

Бітті влаштувався зручніше і якусь мить сидів мовчки, замислившись.

— Отож ви запитаєте, як це все — тобто наша робота, — почалася, де й коли. Почалася, по-моєму, десь під час так званої громадянської війни, хоч наші статuti й твердять, ніби раніше. Але по-справжньому діло пішло на лад лише з впровадженням фотографії. А потім, на початку

двадцятого століття — кіно, радіо, телебачення; дуже скоро все стало масовим.

Монтег непорушно сидів на постелі.

— Оскільки все стало масовим, то все й спростилося, — провадив Бітті. — Колись книжками цікавилися тільки одиниці — тут, там, у різних місцях. Отже, й книжки могли бути різними. Світ був простий. Але потім у світі стало тісно від ліктів, очей, ротів, кількість населення збільшилася вдвоє, втроє, вчетверо. Зміст фільмів, радіопередач, журналів, книжок зменшився до певного стандарту, розумієте?

— Здається, так, — відповів Монтег.

Бітті розглядав візерунки тютюнового диму, що розпливалися в повітрі.

— Уявіть собі людину дев'ятнадцятого століття — коні, собаки, карети, повільний темп життя. Потім двадцяте століття — темп прискорюється. Обсяг книжок зменшується. Стисле видання. Переказ. Екстракт. Усе стискається, згущається, — залишається тільки моментальний знімок.

— Моментальний знімок, — згідливо кивнула Мілдред.

— Твори класиків скорочуються до п'ятиадцятихвилинної радіопередачі. Далі ще більше: один стовпчик тексту, який можна прочитати за дві хвилини. І нарешті — десять — п'ятнадцять рядків для енциклопедичного словника. Я, звісно, трохи перебільшую — словники існували для довідок. Але чимало людей ознайомилися з "Гамлетом" (ви, Монтег, звичайно, добре знаєте цю назву, а ви, пані Монтег, мабуть, тільки чули її) — так-от, чимало людей ознайомилися з "Гамлетом", прочитавши одну сторінку переказу в збірнику, який твердив: "Нарешті ви зможете прочитати всіх класиків! Не відставайте від своїх сусідів!"

Розумієте? З дитячої кімнати — в коледж, а потім назад у дитячу кімнату. Ось вам інтелектуальний стандарт, що панував минулі п'ять чи більше століть.

Мілдред підвелась і почала ходити по кімнаті, бездумно переставляючи речі з місця на місце. Незважаючи на неї, Бітті вів далі:

— А тепер, Монтег, швидше крутіть плівку! Швидше! Клік! Пік! Фрік! Дивись, пильнуй, туди, сюди, швидше, скоріше, вгору, вниз, усередину, назовні! Хто, що, як, чому, куди, коли? Ех! Ух! Бах! Трах! Бац! Бім, бом, бум! Переказ переказу! Витяг із переказу переказу! Політика? Один стовпчик, два рядки, заголовок! І за хвилину все випаровується з пам'яті. Крутіть людський розум у шаденому смерчі — швидше, швидше! — руками видавців, підприємців, дикторів, так, аби відцентрова сила викинула геть усі непотрібні, зайві, шкідливі думки! Мілдред узялася розправляти простирадло. Серце Монтега тьохнуло і завмерло, коли її руки торкнулися подушки. Нараз вона смикнула його за плече, щоб він трохи підвівся і дав їй змогу витягти подушку, підбити її і знову покласти йому за спину. Може, вона скрикне й широко розплющить очі, або просто, засунувши руку під подушку, запитає: "Що це?" — і зі зворушливою наївністю покаже сховану книжку.

— Термін навчання в школах скорочується, дисципліна знижується, філософія, історія, мови скасовуються, англійській мові й правопису приділяється дедалі менше уваги, зрештою, про них майже зовсім забувають. Життя коротке, отож треба перш за все працювати, а після роботи— розважатися досхочу. І навіщо навчатися чогось іншого, крім уміння натискувати на кнопки, вмикати перемикачі, загвинчувати гайки і припасовувати болти?

— Дай-но я поправлю подушку, — сказала Мілдред.

— Не треба, — тихо відповів Монтег.

— Застібка "блискавка" замінила ґудзик, і вже немає зайвої хвилини, щоб поміркувати про щось, одягаючись на світанні цієї філософської і тому сумної години.

— Ну, будь ласка, — повторила Мілдред.

— Іди собі, прошу, — відказав Монтег.

— Життя стає якимось великим блазнюванням, Монтег. Усе гримить, кричить, гуркоче! Бац! Бах! Трах!

— f рах! — вигукнула Мілдред, смикаючи за подушку.

— Та дай ти мені спокій, ради бога! — люто крикнув Монтег.

Бітті здивовано глянув на них.

Рука Мілдред застигла під подушкою. Пальці обмацували книжку, і в міру того як вона почала розуміти що це, цікавість на її обличчі змінилася надзвичайним подивом. Губи її розтулились... Зараз вона запитає...

— З театрів треба викинути все, крім клоунади, а в кімнатах зробити скляні панелі, і хай на них виграють гарні кольори, наче конфетті, чи кров, чи херес, чи сотерн. Ви, звичайно, любите бейсбол, Монтег?

— Бейсбол — добра гра.

Тепер голос Бітті долинав ніби здалека, з-поза густої завіси диму.

— Що це? — майже захоплено вигукнула Мілдред. Монтег спиною притис її руку. — Що це?

— Сядь! — гримнув він. Мілдред відсахнулась — її руки були порожні.
— Не бачиш — ми розмовляємо!

Бітті вів далі, ніби нічого не сталося.

— А кеглі любите?

— Так.

— А гольф?

— Гольф — чудова гра.

— Баскетбол?

— Чудова.

— Більярд, футбол?

— Гарні ігри, всі гарні.

— Так-от, треба якнайбільше спортивних ігор, розваг, треба, щоб людина завжди перебувала в натовпі, щоб її не покидало відчуття стадності — тоді вона не матиме часу думати, чи не так? Отож організовуйте, вигадуйте нові й нові види спорту, організуйте супер-спорт! Більше книжок з малюнками. Більше фільмів. А поживи для розуму менше й менше. Наслідок — дратівливість. Дороги переповнені людьми, всі кудись поспішають, байдуже куди. Бензинові втікачі. Міста перетворилися на туристські табори, люди — на орди кочівників і стихійно пориваються то туди, то сюди, як море під час припливу й відпливу; і от сьогодні хтось спить у тій кімнаті, де вчора ночували ви, а напередодні — я.

Мілдред вийшла, grimнувши дверима. У вітальні "тітоньки" почали сміятися з "дядечків".

— Ну, а тепер візьмемо різні дрібні угруповання в нашій цивілізації. Що численніше населення, то більше таких угруповань. І стережіться образити котре-небудь із них — любителів собак чи котів, лікарів, адвокатів, торговців, начальників, мормонів, баптистів, унітаріанців, нащадків китайських, шведських, італійських, німецьких, ірландських емігрантів, техасців, бруклінців, жителів Орегону чи Мехіко. Герої книжок, п'єс, телепередач не повинні нагадувати справжніх художників, картографів, механіків. Що більший ринок, Монтег, то старанніше слід уникати суперечок, запам'ятайте! Ні в якому разі не можна зачіпати оті дрібні гуртки й гурточки, що вважають себе пупом землі! Зловмисні писаки, закрийте свої друкарські машинки! Так вони й зробили. Журнали перетворились у якийсь різновид ванільного сиропу. Книжки, як твердять оті кляті сноби-критики, стали схожі на підсолоджені помії. Отож і не дивно, що їх не купують, казали критики. Але читач добре знав, що він хотів і, підхоплений виром веселощів, залишив собі комікси. Ну і, звичайно, еротичні журнали. Ось так, Монтег. І все це відбулося без будь-якого втручання зверху, без уряду. Це почалося не з вказівок, наказів чи цензури, ні! Технологія, масовість ужитку і тиск з боку отих дрібних угруповань — ось що, хвалити бога, призвело до сучасного становища. Тепер завдяки їм ви завжди можете бути щасливим: читайте собі комікси, солоденькі любовні сповіді чи торговельно-рекламні видання.

— Гаразд, але до чого тут пожежники? — запитав Монтег.

— А;— Бітті нахилився вперед, оповитий легким серпанком тютюнового диму. — Ну, це дуже просто. Коли школи почали випускати дедалі більше бігунів, стрибунів, плавців, автогонщиків, льотчиків, механіків, ремісників замість дослідників, критиків, учених і людей мистецтва, слово "інтелектуал", звісно, стало лайкою, і це справедливо. Людині притаманна неприязнь до всього незвичайного. Пригадайте, адже у вашому класі був який-небудь обдарований хлопчина, що краще

за інших читав і відповідав, а решта учнів сиділи, мов бовдури, і глибоко ненавиділи його? І хіба не його били й мучили годинами? Авжеж, його. Ми всі повинні бути однакові. Не вільні й різні від народження, як сказано в конституції, а просто однакові. Кожен схожий на кожного, мов дві краплі води, і тоді всі будуть щасливі, бо не буде велетів, перед якими треба схилятися в шанобі, на яких треба рівнятись. Отак! А книжки — це заряджена рушниця в помешканні сусіда. Спалити її! Розрядити рушницю! Зруйнувати людський розум! Хто може ручитися, яку мішень собі вибере начитана людина? Мене? Я тих книгогризів терпіти не можу. Так-от, коли будинки в усьому світі стали вогнетривкими, то робота, яку доти виконували пожежники (ви вчора таки слушно сказали, Монтег), стала непотрібна. На них були покладені нові обов'язки — стежити, щоб нічого не бентежило нашого розуму; в них, мов у фокусі лінзи, зібрався наш зрозумілий і законний страх бути нижчим за інших; вони стали нашими офіційними цензорами, суддями й судовими виконавцями. Це ми, Монтег, — ви і я.

Двері вітальні прочинилися — на порозі стала Мілдред. Вона поглянула на Бітті, потім на Монтега. Позаду неї на стінах вітальні шипіли й вибухали зелені, жовті й жовтогарячі фейєрверки під барабанний бій, гуркіт тамтамів і дзвін цимбалів. Туби Мілдред ворушилися, вона щось казала, але через той шум годі було щось зрозуміти.

Бітті витрусив попіл з люльки на рожеву долоню і взявся його розглядати, ніби в ньому крився якийсь таємничий смисл, що його доконче треба розгадати.

— Ви повинні збагнути — наша цивілізація така величезна, що ми не можемо дозволити заворушень і незадоволень серед угруповань, які її складають. Запитайте самого себе: до чого ми найбільше прагнемо? Люди хочуть бути щасливими, чи не так? Хіба ви протягом усього життя не чули цього? Я хочу бути щасливим, твердять усі. Гаразд, а хіба вони нещасливі? Хіба вони не рухаються, хіба не розважаються? Ми ж усі для цього живемо, еге ж? Для задоволення, для приємних відчуттів. І ви повинні визнати, що наша культура надає нам такі можливості, і щедро.

— Так.

Мілдред стояла в дверях, і Монтег по її губах міг здогадатися, що вона каже. Але він намагався не дивитися на її рот, боячись, що Бітті обернеться і все зрозуміє.

— Кольоровим не подобається книжка "Негренья Самбо". Спалити її! Білим не по собі від книжки "Хатина дядька Тома". І її спалити! Хтось написав книжку про те, що вживання тютюну призводить до раку легень. Тютюнові фабрики у розпачі! Спалити книжку! Потрібні безтурботність, Монтег, і спокій. Знищити все, ще викликає тривогу! У сміттєспалювальну піч! Похорон — обряд сумний і поганський. Скасувати! Через п'ять хвилин після смерті людина вже вирушає до "великої труби". Крематорії обслуговуються вертольотами. Через десять хвилин після смерті від людини залишається купка чорного праху. Не будемо жонглювати словамв над померлими. Забудьмо їх. Паліть їх усіх, паліть усе. Вогонь палає ясно, вогонь очищає.

Фейєрверки згасли у вітальні за спиною Мілдред. І тієї ж миті вона замовкла — дивовижний збіг. Монтег перевів подих.

— Тут, у сусідньому будинку, жила дівчина, — повільно промовив він.
— Її вже немає, здається, померла.

Мені навіть важко тепер пригадати її обличчя. Але вона була не така. Як... як це могло трапитися? Бітті всміхнувся.

— Часом трапляється, то тут, то там. Кларіс Маклелен? Ця родина у нас на прикметі. Ми тримаємо її під наглядом. Спадковість і оточення — дивні речі. Не дуже просто позбутися всіх диваків за якихось кілька років. Домашнє оточення може звести нанівець усе, що намагається прищепити школа. Ось чому ми весь час зменшували вік дітей для вступу в дитячі садки і тепер вихоплюємо їх мало не з колисок. Ще коли Маклелени жили в Чікаго, ми одержували про них сигнали, які тоді не

підтвердилися. Книжок у Маклеленів не знайшли. У дядька репутація не дуже добра, він нетовариський. А дівчина? Ну, це була бомба сповільненої дії. Родина впливала на її підсвідомість, — у цьому я пересвідчився, ознайомившись із її шкільною характеристикою. Вона хотіла знати не те, як щось робиться, а чому. А така допитливість може бути небезпечною. Варто лише почати цікавитися речами — і кінець може бути сумний, якщо вчасно не зупинитися. Отож воно й краще для бідолахи, що вона вмерла.

— Так, вона вмерла.

— На щастя, такі дивачки, як вона, зустрічаються рідко. Ми вміємо знищувати небажані прояви ще в зародку. Не можна побудувати дім без цвяхів і дерева. Отож коли не хочеш, щоб дім побудували, заховай цвяхи і дошки. Коли не хочеш, щоб людина стала нещасною через політику, не давай їй змоги роздивитися проблему з двох боків. Хай бачить лише один бік, а ще ліпше — жодного. Хай забуде, що існує така штука, як війна. Хай уряд нездатний, нестійкий, душить податками — це краще, ніж заворушення в народі! Головне — спокій, Монтег! Влаштовуйте різні конкурси, наприклад: хто краще запам'ятає слова популярних пісеньок, хто може назвати столиці штатів чи хто знає, скільки зібрали зерна в штаті Айова минулого року. Напихайте людям голови інформацією, яку не можна перетравити; захаращуйте їх нічого не вартими "фактами", аби вони переситилися, аби відчували себе "чудово поінформованими". І тоді вони вважатимуть, що думають, що рухаються вперед, хоч насправді й стоять на місці. І вони будуть щасливі, бо ті "факти" не змінюються. Але боронь боже втаємничувати їх у таку непевну матерію, як філософія чи соціологія — вони можуть спробувати пов'язати деякі речі та явища. А це призводить до меланхолії! Той, хто вміє розібрати й зібрати телевізорну стіну, — а тепер це можуть майже всі, — щасливіший за того, хто намагається виміряти й математично обчислити Всесвіт, бо той Всесвіт не можна ні виміряти, ні обчислити, не відчувши власної мізерності й нікчемності. Я знаю, бо сам намагався зробити це! До дідька! Краще давайте нам клуби, вечірки, акробатів, фокусників, карколомні трюки, реактивні автомобілі, мотоцикли-гелікоптери, секс і героїн, якнайбільше

того, що викликає автоматичні рефлексії! Якщо п'єса погана, якщо фільм беззмістовний, якщо вистава порожня, дайте мені дозу збуджувального — вдарте по нервах оглушливою музикою! І мені здаватиметься, ніби я реагую на п'єсу, хоч це всього-на-всього механічна відповідь на звукові хвилі. Але мені байдуже. Я люблю добрячі струси. Бітті підвівся.

— Я мушу йти. Лекцію закінчено. Сподіваюсь, я вам дещо роз'яснив. Вам слід запам'ятати, Монтег, що ми — борці за щастя, і ви, і я, й решта наших колег. Ми протистоїмо тій купці людей, які своїми суперечливими теоріями й думками хочуть зробити всіх нещасними. Ми захищаємо греблю. Тримайтеся, Монтег! Не дайте потокові меланхолії та похмурої філософії затопити світ. Ми покладаємось на вас. Ви, мабуть, не уявляєте, як ви потрібні в цьому щасливому світі сьогоднішнього дня.

Бітті потис безживну руку Монтега. Той нерухомо сидів на ліжку — здавалося, він не поворухнеться, хоч хай падає на нього стеля. Мілдред уже не було в дверях.

— Ще одне наостанок, — мовив Бітті. — Принаймні хоч раз за життя кожного пожежника буває така хвилина: йому раптом захочеться дізнатися, що ж написано? І так захочеться, що немає сили боротися. Так-от, Монтег, повірте, мені свого часу довелося прочитати кілька книжок, — так, аби дізнатися, що воно таке, — і кажу вам: у них нічогісінько немає! Нічогісінько, чому можна було б повірити чи навчити інших. Коли це белетристика, вигадка, то там ідеться про людей, яких ніколи не було на світі. Коли ж це наукова література, то ще гірше: один професор лає іншого, називає ідіотом; один філософ надриває горлянку, щоб перекричати іншого. Всі метушаться, хочуть затьмарити зірки й погасити сонце. І ти остаточно розгублюєшся в цій метушні.

— Гаразд, тоді скажіть: що буде, коли пожежник випадково, зовсім без ніякого наміру, візьме додому книжку? — Обличчя Монтега сіпалося. Відчинені двері позирали на нього, як величезне невидюче око.

— Цілком зрозумілий вчинок. Природна цікавість, — мовив Бітті. — Нас це не турбує і не злостить. Ми дозволяємо пожежникові тримати книжку протягом доби. Якщо він потім сам її не спалить, ми це зробимо за нього.

— Звичайно. — В роті у Монтега пересохло.

— Гаразд, Монтег. Вийдете сьогодні пізніше, в нічну зміну?

— Не знаю, — відповів Монтег.

— Що? — трохи здивовано перепитав Бітті. Монтег заплющив очі.

— Може, й прийду. Пізніше.

— Шкода, якщо вас не буде, — замислено мовив Бітті, ховаючи люльку в кишеню.

"Я ніколи більше не прийду", — подумав Монтег.

— Одужуйте і тримайтеся, — сказав Бітті. Він повернувся і вийшов крізь відчинені двері.

Монтег бачив у вікно, як Бітті поїхав у своєму лискучному вогненно-жовтому з чорними, наче вугілля, шинами автомобілі, схожому на жука.

Крізь вікно видно було вулицю й будинки з рівненькими фасадами. Що то одного разу Кларіс сказала про них? "Немає відкритих веранд. Дядько каже, що колись були веранди. І люди, бувало, сиділи там вечорами, розмовляли, коли їм хотілося, а ні, то просто гойдалися у кріслах-гойдалках. Сиділи собі й думали, розмірковували. Дядько каже, архітектори перестали будувати веранди тому, що вони нібито псують вигляд будинку. Але дядько стверджує, що це тільки відмовка. Справжня

причина значно глибша; вона полягає в тому, що небажано, аби люди отак сиділи, розмовляли, погойдувались і нічого не робили, — це, мовляв, неправильний, шкідливий спосіб життя. Люди надто багато спілкувалися. І в них був час думати. Тому веранди вирішили ліквідувати. І садочки теж. Коло будинків уже немає садочків, де б можна було посидіти. А подивіться на меблі! Крісла-гойдалки зникли. Вони надто зручні. Треба, щоб люди більше рухалися. Мій дядько каже... дядько каже... дядько..."
Голос Кларіс замовк.

Монтег. одвернувся од вікна й зиркнув на дружину: та сиділа посеред вітальні, розмовляючи з диктором, який, у свою чергу, звертався до неї. "Місіс Монтег", — казав він, — і ще щось. "Місіс Монтег..." — і ще якісь слова. Спеціальний прилад, який коштував сто доларів, автоматично підставляв її прізвище, коли диктор, звертаючись до своїх анонімних слухачів, робив паузу. Інший прилад відповідно коригував на телевізійному екрані порухи губ і лицьових м'язів диктора, щоб вони збігалися з вимовою прізвища господині. Цей диктор, безперечно, був другом дому, добрим другом. "Місіс Монтег, подивіться, будь ласка, сюди!"

Вона повернула голову, хоч — цілком очевидно — і не слухала.

Обізвався Монтег.

— Досить лише сьогодні не піти на роботу — і вже можна не ходити й завтра, і взагалі не ходити.

— Але сьогодні ти підеш, чи не так? — спитала Мілдред.

— Я ще не вирішив. Поки що мені хочеться — і то жахливе почуття! — хочеться все ламати й руйнувати.

— Може, візьмеш автомобіль, покатаєшся?

— Ні, дякую.

— Ключі від машини на нічному столику. Коли в мене такий настрій, як зараз у тебе, я розвіюю його швидкою їздою. Миль дев'яносто п'ять на годину — і чудово! Іноді я катаюсь отак цілу ніч, повертаюся назад, а ти нічого й не знаєш. А за містом гарне! Іноді під колеса втрапить кролик, а то й собака. Візьми машину.

— Ні, не сьогодні. Мені хочеться зберегти це почуття. Господи, щось наче кипить у мені! Я не знаю, що це. Я такий нещасний, такий розлючений, сам не знаю чому. Мені здається, ніби я пухну, розбухаю, ніби я надто багато ховав у собі, і не знаю, що саме... Я, може, навіть почну читати книжки.

— Таж ти через них потрапиш до в'язниці! — Вона дивилася на нього, ніби крізь скляну стіну.

Він почав одягатися, неспокійно вештаючись по кімнаті.

— І хай, може, це й на краще. А то я можу покалічити кого-небудь. Чула, що казав Бітті? Ти слухала його? В нього на все є відповідь. Він слушно каже. Бути щасливим — дуже важливо. Розваги — понад усе. А я сидів і повторював сам собі: я нещасний, я нещасний.

— А я щаслива, — Мілдред сліпуче всміхнулась. — І пишаюся цим.

— Я повинен щось зробити, — сказав Монтег. — Сам не знаю що, але щось важливе.

— Мені набридло слухати ці дурниці, — відказала Мілдред, знову повернувшись до диктора.

Монтег крутнув регулятор на стіні, і диктор замовк.

— Міллі, — проказав Монтег і зупинився. — Адже це твій дім, як і мій. Отож я хочу бути чесним і все розповісти тобі. Це слід було б зробити раніше, але я навіть сам собі не міг зізнатися. В мене щось є, я покажу тобі. Я збирав потроху, впродовж цілого року, ховав, і не знаю сам, навіщо, однак робив і нічого тобі не казав.

Він узяв стілець з прямою спинкою, неквапливо відніс його у вітальню, присунув до стіни коло вхідних дверей і виліз на нього. Якусь хвилю стояв непорушно, мов статуя на п'єдесталі, а його дружина дивилася на нього знизу й чекала. Тоді Монтег відсунув убік решітку кондиціонера, глибоко засунув руку, відсунув ще одну заслінку й витяг книжку. Не дивлячись, кинув її на підлогу. Знов засунув руку, витяг ще дві книжки і теж кинув на підлогу. Отак він одна по одній діставав книжки, маленькі, великі, жовті, зелені. Коли він витяг останню, біля ніг Мілдред лежало книжок із двадцять.

— Пробач, — промовив, — я не подумав. А тепер виходить, що й ти вскочила в цю халепу.

Мілдред відсахнулась, наче вздріла мишей, що вискочили з-під підлоги. Монтег чув її уривчасте дихання, бачив сполотніле обличчя й широко розплющені очі. Вона кілька разів повторила його ім'я, а тоді, застогнавши, кинулася до купи книжок, ухопила одну й побігла в кухню до сміттєспалювача.

Монтег перейняв її, міцно схопивши обіруч. Мілдред заверещала і, дряпаючись та пручаючись, силкувалася вирватись.

— Стій, Міллі, стій! Зачекай! Годі, прошу тебе. Ти нічого не знаєш... Та годі ж бо!.. — він дав їй ляпаса і, захопивши за плечі, струсонув.

Губи її знов повторили його ім'я, і вона гірко заплакала.

— Міллі! — почав він. — Послухай мене. Лише хвилину, чуєш? Уже нічого не вдієш. Тепер їх не можна спалити. Я хочу зазирнути в них, хоч разочок. Якщо брандмейстєрова правда, ми спалимо їх разом, повір мені, разом спалимо їх! Ти повинна допомогти мені. — Він узяв її за підборіддя, глянув в обличчя, шукаючи в ньому себе, шукаючи поради на те, як йому бути. — Хочеш чи ні, а ми вже заплуталися. Впродовж усіх цих років я нічого не просив у тебе, а тепер прошу, ні, — благаю. Ми повинні з'ясувати, чому все так трапилося, звідки ця халепа — оті твої таблетки, гонки на автомобілі, моя робота. Ми над прірвою, Міллі. Але я не хочу падати в неї, хай їй грець! Нам буде нелегко. Ми навіть не знаємо, з чого почати, однак давай спробуємо розібратися, обміркуємо все й допоможемо одне одному. Ти навіть не уявляєш, як ти мені зараз потрібна. Міллі! Якщо ти хоч трохи любиш мене, почекай день чи два, оце все, що я прошу, й на тому край! Я обіцяю тобі, присягаюсь! І, якщо в цих книжках є хоч що-небудь, бодай мала іскра глузду в суцільному хаосі, нам, можливо, пощастить передати її іншим. Мілдред уже не пручалась, і він випустив її. Вона осіла, прихилилася до стіни й повільно сповзла на підлогу. Сидячи біля купи книжок, вона мовчки дивилася на них. Помітивши, що нога торкнулась однієї книжки, Мілдред похапцем відсмикнула її.

— Ота жінка, Міллі, вчора... Ти не була там. Ти не бачила її обличчя. І Кларіс. Ти ніколи не розмовляла з нею. А я розмовляв. Такі люди, як Бітті, бояться її. А чому вони бояться таких, як вона? Вчора на чергуванні я почав порівнювати її з пожежниками на станції і раптом зрозумів, що я ненавиджу їх, ненавиджу самого себе. І я подумав, що, може, краще було б спалити самих паліїв.

— Гаю!

Гучномовець біля вхідних дверей забурмотів: "Місіс Монтег, місіс Монтег, до вас прийшли. Місіс Монтег, місіс Монтег, до вас прийшли".

Тиша.

Вони дивилися то на двері, то на книжки, що валялися на підлозі.

— Бітті... — промовила Мілдред.

— Не може бути!

— Він повернувся, — прошепотіла вона.

І знову негучний голос від дверей: "До вас прийшли".

— Ми не відімкнемо. — Монтег прихилився до стіни, а тоді повільно опустився навпочіпки й почав розгублено порпатися в книжках, хапаючи то одну, то другу. Його охопив дроз; він відчував нестерпне бажання знов заховати книжки за вентиляційну решітку, але знав, що йому не стане снаги зустрітися з брандмейстером Бітті ще раз. Отож він сидів навпочіпки, потім просто сів на підлогу; нараз пролунав голос гучномовця, вже настирливіше. Монтег підняв з підлоги маленький томик.

— З чого почнемо? — Він розкрив книжку на середині і зазирнув у неї.
— Мабуть, із самого початку...

— Він зараз увійде і спалить нас разом із книжками! — мовила Мілдред.

Гучномовець нарешті замовк. Запала тиша. Монтег відчув, що хтось стоїть біля дверей, чекає, прислухається. Потім почулася хода — хтось пішов від будинку стежкою, далі лужком...

— Подивимося, що тут написано, — сказав Монтег. Він вимовив ці слова важко, затинаючись, ніби його охопив страшенний сором. Прочитавши з десятків сторінок, перескакуючи з однієї на другу, Монтег нарешті зупинився на таких рядках:

— "Підраховали, що протягом цього часу не менше одинадцяти тисяч чоловік пішли на смерть, аби не розбивати яєць з носка".

Мілдред сиділа навпроти нього.

— Що це означає? У цьому немає ніякого сенсу! Брандмейстер казав правду!

— Стривай, — відповів Монтег. — Почнемо знову, з самого початку.

Частина друга

РЕШЕТО І ПІСОК

Вони читали впродовж цілого довгого дня, а холодний листопадовий дощ падав з неба на принишклий дім. Вони читали в передпокої; вітальня здавалася порожньою й сірою без різнокольорового конфетті на стінах, без фейєрверків, без жінок у сукнях з золотого серпанку і чоловіків у чорних оксамитових костюмах, які витягали стофунтових кроликів зі срібних циліндрів. Вітальня була мертва, Мілдред безтямно поглядала на мовчазні стіни, а Монтег то ходив по кімнаті, то сідав навпочіпки і по кілька разів перечитував яку-небудь сторінку вголос.

— "Важко визначити мить народження дружби. Коли по краплині наповнюєш посудину, буває одна, остання, яка переповнює її, й рідина переливається через вінця; отак і серед багатьох добрих вчинків є якийсь, що переповнює серце". Монтег сидів, прислухаючись до дощу.

— Може, саме це й було в дівчини, що жила в сусідньому будинку? Мені так хотілося зрозуміти її.

— Вона мертва. Ради бога, давай поговоримо про когось живого.

Монтег, не глянувши на дружину і весь тремтячи, подався через передпокій до кухні. Там він довго стояв і дививсь у вікно на дощ, який тарабанив у шибки. Погамувавши дроз, він повернувся в сірий морок передпокою і взяв нову книжку.

— "Наша улюблена тема: про Себе". — Він скося поглянув на стіну. — "Наша улюблена тема: про Себе".

— Оце я розумію, — мовила Мілдред.

— Але для Кларіс це не була улюблена тема. Вона любила говорити про інших і про мене. Вона перша, хто по-справжньому сподобався мені за багато років. Лише вона одна з усіх, кого я пам'ятаю, дивилася мені просто в очі, ніби я чогось вартий. — Він підняв з підлоги обидві книжки. — Ці люди давно вмерли, але я знаю: те, що вони написали, так чи інакше стосується Кларіс.

Надворі, під дощем, щось тихо пошкрябало в двері. Монтег укляк. Мілдред перехопило подих, і вона прихилилася до стіни.

— Хтось коло дверей... Чому мовчить гучномовець?

— Я вимкнув його...

За дверима почулося слабе пирхання, сопіння електричної пари. Мілдред засміялася.

— Це усього-на-всього собака! Прогнати його?

— Не ворушись! Сиди!

Тиша. Падає холодний дощ. А з-під замкнених дверей просочується запах блакитних електричних розрядів.

— Повернімося до нашого заняття, — спокійно сказав Монтег.

Мілдред відкинула книжку ногою.

— Книжки — не люди! Ти читаєш, а я дивлюся навколо — і нікого не бачу!

Він поглянув на стіни вітальні: вони були мертві й сірі, наче води океану, який, однак, збуруниться, щойно ввімкнути електронне сонце.

— А от мої "родичі" — це живі люди. Вони мені щось кажуть, я сміюсь, і вони сміються. А барви!

— Так, звісно.

— Окрім того, якщо брандмейстер Бітті довідається про ці книжки... — вона задумалась. На обличчі відбився спершу подив, потім страх. — Він може прийти сюди, спалити будинок і "родичів". Це жахливо! Подумай, скільки грошей ми сюди вгатили! Навіщо мені читати? Для ного?

— Для чого! Навіщо! — перекривив Монтег. — Минулої ночі я бачив змію, мабуть, найогиднішу в світі. Вона була мертва і водночас жива. Вона могла дивитися, але не бачила. Хочеш поглянути на цю зміюку? Вона в лікарні "швидкої допомоги", там записано, яку гидоту вона висмоктала з тебе! Може, підеш туди, почитаєш той запис? Не знаю тільки, під якою рубрикою його шукати: "Гай Монтег", чи "Страх", чи "Війна"? А може, підеш подивитися на будинок, що вчора згорів? Розкопаєш у попелі кістки тієї жінки, що сама себе спалила разом з будинком? А Кларіс Маклелен? Де її тепер шукати? В моргу? Ось послухай!

Угорі один по одному, розтинаючи небо, з ревом, гуркотом, свистом, мчали бомбардувальники, наче велетенський невидимий вентилятор обертався у невидимій порожнечі.

— Господи боже мій! — вигукнув Монтег. — Щогодини вони розпанахують небо! Кожна секунда нашого життя заповнена ними! Чому ніхто не каже про це? Після тисяча дев'ятсот шістдесятого року ми розпочали й виграли дві атомні війни. Чи не тому нам так весело, що ми забули про весь світ? Чи не тому ми такі багаті, що всі інші у світі бідують, а нам це байдуже? Я чув, що у всьому світі люди голодують, а ми розважаємося. Чи не тому нас так ненавидять? Я чув, — колись давно, — що нас ненавидять. А чому, ти знаєш? Я не знаю. Може, книжки нам хоч трохи допоможуть? Може, хоч завдяки їм ми не повторимо тих самих жахливих помилок! Я щось не чув, щоб оті бовдури в твоїй вітальні коли-небудь говорили про це. Боже, Міллі, як ти не розумієш? Коли читати щодня, бодай одну чи дві години, то, може...

Задзвонив телефон. Мілдред схопила трубку.

— Енн! — Вона засміялася. — Так, сьогодні у вечірній ' програмі Білий клоун!

Монтег пішов у кухню і пожбурих книжку на підлогу.

"Монтег, — сказав він сам до себе, — ти таки дурний. Але що робити? Повідомити про книжки, забути про них?" — Він знову розгорнув книжку, намагаючись не чути сміху Мілдред.

"Бідна Міллі, — думав він. — Бідний Монтег. Адже й ти нічого не можеш втямити в них. А де знайти допомогу, де знайти вчителя, коли змарновано стільки часу?"

Не треба здаватися. Він заплющив очі. Так, звичайно. Він знову спіймав себе на тому, що думає про міський парк, куди він забрів торік. Протягом останнього часу він дедалі частіше згадував про це, і тепер у пам'яті постало все, що відбулося в парку того дня: в зеленому куточку парку, на лавці сидів якийсь старий у чорному одязі; побачивши Монтега, він швидко сховав щось у кишеню пальта.

...Старий зірвався на ноги, наче хотів утікати. А Монтег сказав:

— Почекайте!

— Я нічого не зробив! — вигукнув старий, тремтячи всім тілом.

— А я нічого й не кажу.

Вони трохи посиділи мовчки в лагідних зелених відблисках листя, тоді Монтег повів мову про погоду, і старий відповідав йому кволим голосом. То була якась дивна, тиха розмова. Старий зізнався, що він колишній викладач англійської мови, став безробітним сорок років тому, коли за браком студентів і матеріальних дотацій закrywся останній гуманітарний коледж. Старого звали Фабер, і коли нарешті він перестав боятися Монтега, то заговорив притишеним голосом, поглядаючи на небо, на дерева, на зелень парку, а за годину раптом почав щось декламувати, і Монтег збагнув, що то були вірші, хоч і неримовані. Потім старий ще дужче збадьорився і знову прочитав напам'ять вірші. Тримавши руку на лівій кишені пальта, Фабер з ніжністю вимовляв поетичні рядки, і Монтег знав: досить простягти руку — і в кишені старого знайде томик віршів. Але його руки залишалися на колінах, безсилі й ні до чого не здатні.

— Я не кажу про самі речі, сер, — мовив Фабер. — Я кажу про значення речей. От я сиджу тут і знаю — я живу.

Оце, власне кажучи, і все. Годинна розмова, вірші, ці слова, — а тоді старий тремтливою рукою написав свою адресу на клаптику паперу. Доти жоден з них не згадував про те, що Монтег пожежник.

— Це для вашої картотеки, — сказав Фабер. — Про всяк випадок, — може, ви розсердитесь на мене.

— Не розсерджуся, — відповів Монтег.

У передпокої пронизливо сміялася Мілдред.

Монтег рушив до спальні, відчинив стінну шафу й почав перебирати картки в ящику з написом: "Майбутні розслідування (?)". Серед них була картка Фабера. Монтег тоді не виказав його, але й не знищив адреси.

Він набрав номер телефону. На другому кінці дроту сигнал кілька разів повторив ім'я Фабера, перш ніж почувся кволий голос професора.

Монтег назвався. Запала довга мовчанка, а тоді:

— Слухаю, пане Монтег.

— Професоре, маю до вас досить незвичайне прохання. Скільки примірників Біблії залишилося в нашій країні?

— Не відаю, про що мова!

— Я хочу знати, чи залишився в нас хоч один примірник Біблії?

— Це пастка! Я не можу з усякими розмовляти по телефону.

— А скільки залишилося книжок Шекспіра чи Платона?

— Жодної! Ви знаєте це не гірше за мене. Жодної! Фабер кинув трубку.

Монтег теж поклав свою. Жодної книжки! Звичайно, він це знав із списків, що висіли на пожежній станції. Але йому хотілося почути підтвердження від самого Фабера.

У передпокої його зустріла Мілдред. Вона була збуджена, обличчя розпашіле.

— Знаєш, у нас сьогодні в гостях дами! Монтег показав їй книжку.

— Оце Ветхий і Новий завіт, і...

— Не починай все знову!

— Може, це останній примірник у нашій частині світу.

— Ти повинен сьогодні ж повернути її! Адже брандмейстер Бітті знає про цю книжку?

— Навряд чи він знає, яку саме книжку я взяв. Можна віддати іншу, але котру? Джефферсона?[1] Чи Торо?[2] Яка з них цінніша? Коли ж Бітті знає, яку саме книжку я вкрав, а я підміню її, то він здогадається, що в нас тут ціла бібліотека!

У Мілдред почали тремтіти губи.

— Ну що ти робиш? Ти нас занапастиш! Що для тебе важливіше, я чи ця Біблія?

Вона знову пронизливо закричала, схожа на воскову ляльку, що розтавала від власного тепла.

Монтегові почувся голос Бітті:

"Сідайте, Монтег. Дивіться. Обережно, ніби пелюстку квітки, беремо першу сторінку й підпалюємо. Потім другу. Вони стають ніби чорні метелики. Гарно, еге ж? Підпалюємо третю від другої, ланцюжком, розділ за розділом, усі дурниці, виражені словами, всі брехливі обіцянки, всі зношені ідеї й застарілу філософію".

Отак сидів Бітті, чоло якого зрошував піт, а підлога була всіяна роями чорних метеликів, що загинули в вогняному смерчі.

Мілдред перестала кричати так само раптово, як і почала. Монтег не звертав на неї уваги.

— Залишається тільки одне, — мовив він. — До вечора, коли треба буде віддавати книжку Бітті, зробити копію.

— Ти будеш удома, коли почнеться програма Білого клоуна? — крикнула Мілдред йому навздогін.

Не обертаючись, Монтег зупинився в дверях.

— Міллі! Тиша.

— Ну що?

— Міллі, Білий клоун тебе любить? Відповіді не було.

— Міллі... — Він облизнув губи. — Твої "родичі" люблять тебе? Люблять тебе віддано, всім серцем і душею, га, Міллі?

Він відчував, що вона, розгублено кліпаючи, дивиться йому в потилицю.

— Чого ти запитуєш про такі дурниці?

Йому хотілося плакати, та губи були міцно стиснені, а на очах не було сліз.

— Якщо побачиш за дверима собаку, дай йому штурхана за мене, — сказала Мілдред.

Він, вагаючись, постояв перед дверима, а тоді прочинив їх і вийшов.

Дощ ущух, сонце хилилося до вечірнього пругу на безхмарному небі. Ні біля будинку, ні на лужку, ні на вулиці нікого не було. Монтег полегшено зітхнув і грюкнув дверима.

Монтег їхав у метро.

"Я весь наче застиг, — думав він. — Коли це почалося? ; Коли застигло моє обличчя, моє тіло? Чи не тієї ночі, коли я зачепився ногою за пляшечку від таблеток, ніби за замасковану міну?

Це минеться. Не зразу, звичайно, потрібен певний часі Але я зроблю все, щоб це минуло, і Фабер допоможе мені. Хто-небудь поверне мені моє колишнє обличчя і колишні руки, вони стануть такими самими, якими були. А зараз навіть усмішка, моя обпалена вогнем усмішка покинула мене. Без неї я наче сам не сам".

Повз нього мчали кремові плити і густа чорнота тунелю, цифри і знову чорнота, все мчало мимо, все складалося в якийсь незрозумілий підсумок.

Колись, у далекому дитинстві, одного спекотного літнього дня він сидів під блакитним небом серед жовтих дюн на морському узбережжі й намагався наповнити піском решето, бо двоюрідний брат підступно обманув його, сказавши: "Наповниш решето піском — матимеш десять центів". Але що швидше він накидав пісок'у решето, то швидше, з сухим гарячим шелестінням, пісок висипався крізь решето! Руки німіли, пісок обпікав їх, а решето все було порожнє. Монтег мовчки сидів на березі того липневого дня, і сльози котилися по його щоках.

Тепер, коли пневматичний поїзд мчав його, погойдуючи, порожніми підземними коридорами міста, він пригадав жорстоку логіку решета і, опутивши очі, побачив, що в нього в руках розкрита Біблія. В вагоні було

повно людей, а він тримав Біблію, — і раптом у нього сяйнула безглузда думка: якщо читати швидко і все поспіль, може, в решеті затримається хоч трохи піску. Монтег почав читати, але слова висипалися в дірки, й він подумав, що через кілька годин він зустрінеться з Бітті й треба буде віддати йому книжку, отже, не можна пропускати жодного речення, слід запам'ятати кожен рядок. "Я мушу це зробити!" Він стиснув книгу. Радіорупори ревіли, мов сурми:

— Зубна паста "Д є н є м"!

"Замовкніть, — подумав Монтег. — Погляньте на польові лілеї, як зростають вони, — не трудяться, ані прядуть..."

— Зубна паста "Д є н є м"! "Не трудяться..."

— Зубна паста...

"Погляньте на польові лілеї, як зростають вони... Замовкніть, замовкніть нарешті!..."

— "Д є н є м"П!

Він знову розгорнув книжку, гарячково перегорнув кілька сторінок, обмацуючи їх, мов сліпий, не кліпаючи, вдивлявся в кожний рядок, у кожен літеру.

— "Д є н є м". По літерах: д-е-н... : "Не трудяться, ані прядуть..."

Сухий шерех гарячого піску, що сиплеться крізь решето...

— "Д є н є м" оздоровлює!.. "Погляньте на польові лілеї, лілеї, лілеї..."

— Зубний еліксир "Д є н є м"!

— Замовкніть, замовкніть, замовкніть!.. — це благання, цей крик з такою силою вихопився з грудей Монтега, що він сам незчувся, як скочив на рівні, а ошелешені пасажери галасливого вагона злякано сахнулися від чоловіка з божевільним виразом почервонілого обличчя, який щось белькотів смаглими вустами, стискаючи в руках книжку, — люди, які ще мить тому спокійно притупували ногами в такт вигукам "Зубна паста "Д є н є м", зубний еліксир "Д є н є м", зубна паста, паста..." — раз, два, три, раз, два, три, раз, два, раз; усі, хто щойно машинально бурмотів "зубна паста, зубна паста, зубна паста...". І наче щоб помститися на Монтегові, радіо вивергнуло на нього тонни музики — брязкіт і дзвін бляхи, міді, срібла, бронзи... Люди, оглушені тим скреготом, заціпеніли; вони не тікали, бо нікуди було тікати: величезний пневматичний поїзд мчав тунелем глибоко під землею.

— Польові лілеї... — "Д є н є м"!

— Я кажу, лілеї!

Люди зачудовано дивилися на нього.

— Покличте кондуктора...

— Він зсунувся з розуму!

— Станція "Нолл В'ю"! Засичавши, поїзд зупинився.

— "Нолл В'ю"! — голосно.

— "Д є н є м"... — пошепки. Губи Монтега ледь ворушилися: "Лілеї..." ; Двері вагона із свистом розсунулися. Монтег стояв.

Зітхнувши, двері почали зачинятися. І лише тоді Монтег кинувся із безгучним криком вперед, розштовхуючи пасажирів, і вискочив на платформу крізь вузьку шпарину. Він біг між білими кахлями тунелю, не

зважаючи на ескалатори, бо хотів відчутти, що його ноги рухаються, руки розгойдуються в такт бігу, легені роздуваються і стискаються, а повітря обпікає горло. Навздогін линуло ревіння: "Д є н є м", "Д є н є м", "Д є н є м!" Поїзд засичав, наче змія, і згинув у чорній проймі тунелю.

— Хто там?

— Це я, Монтег.

— Що ви хочете? .

— Впустіть мене.

— Я нічого не зробив!

— Та я сам, не бійтеся!

— Присягніться!

— Присягаюсь!

Двері повільно відчинилися. Визирнув Фабер — у денному світлі він здавався дуже старим, кволим і переляканим. Вигляд у старого такий, ніби він багато років не виходив надвір. Його обличчя і білі стіни кімнати були одного кольору. Білішими здавалися й уста, і щоки, і сиве волосся, і бляклі, блідо-голубі очі. Раптом його погляд упав на книжку під пахвою Монтега — і старий ураз перемінився, тепер він уже не був ані таким старезним, ані кволим. Його страх поступово минав.

— Пробачте, доводиться бути обережним. — Він не зводив очей з книжки. — Отже, це правда.

Монтег увійшов. Фабер зачинив двері.

— Сідайте. — Він задкував, не відриваючи погляду від книжки, наче боявся, що вона щезне, коли він хоч на мить відведе від неї очі. Позаду нього, крізь відчинені двері спальні, виднів стіл, захащений якимись деталями і сталевими інструментами. Монтег побачив усе це лише мигцем, бо Фабер, завваживши, куди він дивиться, швидко обернувся, зачинив двері й так стояв, стискаючи тремтливою рукою ручку дверей. Потім перевів нерішучий погляд на Монтега, який уже сидів, тримаючи книжку на колінах.

— Ця книжка... Де ви її...

— Я її вкрав.

Фабер уперше подивився Монтегові в очі.

— Ви смілива людина.

— Ні, — відповів той. — Моя дружина вмирає. Дівчина, яка була моїм другом, уже померла. Жінку, яка могла б стати мені другом, спалили живцем лише добу тому. Ви єдиний, хто може допомогти мені. Я хочу бачити... Бачити!

Руки Фабера, які лежали на колінах, нетерпляче здригнулися.

— Можна мені...

— Так-так, пробачте, — Монтег простягнув йому книжку.

— Стільки часу минуло... Я не релігійна людина, але стільки часу минуло відтоді, як... — Фабер перегортав сторінки, зупиняючись то тут, то там. — Така сама, точнісінько така, якою я її пам'ятаю. Боже, як її знівечили в наших "телевізорних вітальнях"! Христос став одним із "родичів". Я часто думаю, чи впізнав би господь бог свого сина, — ми ж бо його так вдягли, чи то пак, роздягли. Тепер він — м'ятний льодяник, та й

годі. Він точить сироп і сахарин, коли не зайнятий замаскованою рекламою якогось товару, без котрого, мовляв, не обійтися жодному віруючому. — Фабер понюхав книжку. — А знаєте, книжки пахнуть мускатним горіхом чи ще якимись прянощами, завезеними з далеких країв. У дитинстві я любив їх нюхати. Боже мій, скільки було гарних книжок, аж поки ми дозволили знищити їх! — Він погортав сторінки. — Пане Монтег, перед вами боягуз. Я бачив, що робиться, знав, що буде, але нічого не робив. Я був один з невинних, один із тих, хто міг би встати й заговорити, коли вже ніхто не хотів дослухатися до голосу "винних", але я мовчав і, таким чином, сам став спільником. І коли, нарешті, надумали палити книжки, використовуючи для цього пожежників, я трохи поремствував — і впокоровся, бо ніхто не підтримав мене. А тепер надто пізно. — Фабер закрив Біблію. — Тепер скажіть мені, чого ви прийшли?

— Ніхто не хоче вислухати мене. Я не можу розмовляти зі стінами — вони кричать на мене. Я не можу розмовляти з дружиною — вона прислухається лише до стін. Мені хочеться, щоб хто-небудь вислухав мене. І коли я говоритиму довго, то, може, скажу щось розумне. А ще я хочу навчитися розуміти те, що читаю.

Фабер пильно дивився на худе, з синизною на голених щоках і підборідді, обличчя Монтега.

— Що вас так збунтувало? Що вибило смолоскип з ваших рук?

— Не знаю. У вас є все, щоб вважати себе щасливим, але ми нещасні. Чогось бракує. Я шукав повсюди. Я цілком певний лише одного: колись були книжки, тепер їх немає, я сам спалював їх упродовж десяти чи дванадцяти років. І я подумав — може, книжки мені допоможуть.

— Ви безнадійний романтик, — сказав Фабер. — Це було б смішно, якби не було так серйозно. Вам потрібні не самі книжки, а те, що колись було в них. Це могло б бути і в теперішніх програмах наших "віталень".

Таку саму увагу до подробиць, таку саму обізнаність і свідомість могли б виховувати й наші радіо та телевізійні передачі, але вони цього не роблять. Ні, ні, дарма шукати все це лише в книжках! Шукайте це всюди, де тільки можна, — в давніх грамофонних записах, у давніх фільмах, у давніх друзях; шукайте в природі і в самому собі. Книжки — лише одне із вмістилищ, де ми зберігаємо те, що боїмося забути. В них немає ніяких чарів. Чари в тому, що вони говорять, у тому, як вони зшивають клапті Всесвіту в єдине ціле. Звичайно, ви не могли цього знати. Ви, певне, й зараз не дуже розумієте, про що я веду мову. Але ви підсвідомо пішли правильним шляхом, а це найголовніше. Нам бракує трьох речей. Перша. Чи ви знаєте, чому важливі такі книжки, як оця? Тому, що в них є якість. А що таке якість? Для мене це тканина книжки.

У цієї книжки є пори, вона дихає. Вона має обличчя. Її можна вивчати під мікроскопом. Крізь скло ви побачите життя, яке тече перед вами у всій своїй невичерпній розмаїтості. Що більше пор, то правдивіше зображено різнобічні сторони життя на квадратний дюйм паперу, то "художніша" книжка. Принаймні я визначаю саме так якість книжки. Подавати подробиці. Нові, свіжі подробиці. Справжні письменники тісно пов'язані з життям. Пересічні лише ковзають по ньому. Погані — гвалтують його і залишають на поживу мухам. Отже, тепер вам ясно, — вів далі Фабер, — чому книжки викликають таку ненависть, чого їх так бояться? Вони показують пори на обличчі життя. Тим, хто прагне спокою, хотілося б бачити лише воскові лиця, без пор, безволосі й невиразні. Ми живемо за таких часів, коли квіти намагаються жити квітами, замість пити дощову вологу й соки родючого ґрунту. Та навіть фейєрверк своєю красою завдячує хімії землі! А ми собі вважаємо, ніби можемо жити й зростати, жити квітами й фейєрверками, не завершуючи природного циклу, що повертає нас до дійсності. Чи знаєте ви міф про Геракла й Антея? Антей був велетнем, який мав непереборну силу, поки міцно стояв на землі. Але коли Геракл відірвав його від землі і підняв у повітря, Антей загинув. Це стосується і нас, жителів цього міста, цього часу, — або ж я зовсім божевільний. Отже, перша річ, якої нам бракує, це якість, тканина інформації.

— А друга?

— Дозвілля.

— Але в нас досить дозвілля!

— Так, дозвілля нам вистачає. Однак чи є в нас час думати? На що ви марнуєте свій вільний час? Або мчите в автомобілі зі швидкістю ста миль на годину, не маючи змоги думати ні про що, крім небезпеки, яка чигає на вас, або граєте в бездумні ігри, або сидите в кімнаті з чотиристінним телевизором, з яким не посперечаєшся. А чому? Тому, що телевізійні зображення — "реальність". Ось вони перед вами, вони об'ємні. Вони кажуть вам, що ви повинні думати, і втовкмачують вам це в голову. Отож вам і починає здаватися, ніби це правильно. Ви починаєте вірити, що це правильно. Вас так настирливо підштовхують до певних висновків, що ваш розум не встигає обуритись: "Які дурниці!"

— Тільки "родичі" — живі люди.

— Даруйте, що ви сказали?

— Моя дружина твердить, що книжки не така реальність, як вони.

— І слава богу. Ви можете закрити книжку і сказати їй: "Почекай!" Ви її володар. Але хто вас вирве з пазурів, що хапають вас, коли ви вмикаєте телевізорну вітальню? Вона ліпить з вас що завгодно. Це "середовище" теж реальне, як і довколишній світ. Воно перетворюється в істину, воно і є істина. Книжку можна перемогти силою розуму. Але при всіх моїх знаннях і скептицизмі я ніколи не наслідуювався змагатися з симфонічним оркестром із ста інструментів, який реве з кольорових об'ємних екранів наших страхітливих віталень. Бачите, моя вітальня — це чотири звичайні тиньковані стіни. А цим, — Фабер показав два маленькі гумові корки, — я затикаю вуха, коли їду в метро.

— Зубна паста "Денем"... "Вони не трудяться, не прядуть..." — сказав Монтег, заплющивши очі. — А що далі? Чи допоможуть нам книжки?

— Тільки за умови, що буде третя необхідна для вас річ. Перша, як я вже згадував, — це якість наших знань. Друга — дозвілля, щоб засвоїти ці знання. А третя — право діяти на основі того, про що ми дізнались із взаємодії двох перших. Але я не певен, чи один старезний чоловік та один розчарований пожежник зможуть зробити щось путнє, коли справа зайшла надто далеко...

— Я можу діставати книжки.

— Дуже ризиковано.

— Вмирущий має свої переваги: коли нема чого втрачати, не боїшся ризику.

— Знаєте, — засміявся Фабер, — ви сказали вельми цікаву річ, нізвідки її не вичитавши!

— А хіба в книжках пишуть про таке? Мені це просто спало на думку.

— Тим краще. Значить, ви це не придумували навмисне ні для мене, ні для когось іншого, чи хоч і для самого себе.

Монтег нахилився до Фабера.

— Сьогодні я подумав: якщо книжки справді такі цінні, чи не можна дістати друкарський верстат і надрукувати кілька примірників? Ми б...

— Ми?

— Так, я й ви.

— Е, ні! — Фабер випростався.

— Та ви хоч послухайте, що я надумав...

— Коли ви наполягатимете, я попрошу вас піти геть,

— Хіба вам це не цікаво?

— Ні, розмови, за які мене можуть спалити, мені не цікаві. Єдина пропозиція, котру, я, може, й вислухаю, це як спалити саму систему пожежників. От якби ви запропонували надрукувати кілька книжок і сховати їх у помешканнях пожежників, аби посіяти зерна сумніву серед самих паліїв, я сказав би вам: браво!

— Підкинути книжки, дати сигнал тривоги і дивитися, як горять будинки пожежників? Ви цього хочете?

Фабер звів брови й подивився на Монтега, наче вперше його побачив.

— Я пожартував.

— Ви вважаєте, що це діловий план? Якщо ви ручаетесь, можна було б спробувати.

— Ніхто нічого не може гарантувати! Адже колись у нас було скільки хочеш книжок, а ми шукали найвищий бескид, аби зіскочити з нього. Тут безперечне тільки одне: нам справді треба дихати на повні груди. Нам справді потрібні знання. І, може, десь років через тисячу ми навчимося вибирати для стрибків нижчі бескиди. Книжки існують для того, щоб нагадувати нам, які ми дурні і вперті віслиюки. Вони наче преторіанська охорона Цезаря, яка нашіптувала йому під час тріумфальних процесій: "Пам'ятай, Цезарю, що й ти смертний!" Більшість із нас не може всюди встигнути, з усіма побалакати, відвідати всі міста світу, нам бракує часу, грошей і відповідної кількості друзів. Все, що ви шукаєте, Монтег, існує,

але звичайна людина може побачити на власні очі хіба що один відсоток, а решту дев'яносто дев'ять спізнає завдяки книжкам. Не вимагайте гарантій. І не чекайте порятунку від чогось одного — від людини, машини чи бібліотеки. Створюйте самотужки засоби порятунку, — і якщо втопитеся, то принаймні знатимете, що пливли до берега.

Фабер підвівся й почав ходити по кімнаті.

— Ну? — запитав Монтег.

— Ви це серйозно — про пожежників?

— Цілком.

— Підступний план, нічого не скажеш. — Фабер схвильовано глянув на двері спальні. — Бачити, як по всій країні палають будинки пожежників, гинуть ці розсадники зради! Саламандра пожирає свій власний хвіст! Це ж чудово!

— Я маю адреси всіх пожежників. Якщо ми створимо своєрідну підпільну...

— Людям не можна довіряти — ось що найжахливіше. Ви і я, хто ще?

— Хіба не залишилося таких професорів, як ото ви, колишніх письменників, істориків, мовознавців?

— Повмирили або дуже старі.

— Чим старіші, тим краще — менше привертають увагу. Адже ви багатьох знаєте.

— Авжеж. Є багато акторів, які вже хтозна-скільки років не грали в п'єсах Піранделло, Шоу, Шекспіра, бо ці п'єси надто правдиво зображують життя. Можна було б використати їхній гнів. І благородне обурення істориків, які не написали жодного рядка за сорок останніх років. Правда, ми могли б створити школу наново і навчити людей мислити й читати.

— Так!

— Але все це краплина в морі. Вся наша культура мертва. Самий її кістяк слід перетворити — відлити в нову форму. Але це не так просто! Річ не в тому, щоб знову взяти в руки книжку, яку ти відклав півстоліття тому. Згадайте, що пожежники потрібні досить рідко. Люди самі перестали читати, з власної волі. Час від часу ви, пожежники, влаштовуєте для нас циркові вистави — підпалюєте будинки — і юрми людей збираються подивитися на вогонь, але все це лише інтермедія, вставний номер, і навряд чи на цьому все тримається. Охочих бунтувати за наших часів обмаль. А з тих небагатьох, що є, більшість легко залякати. Чи можете ви танцювати швидше за Білого клоуна, кричати голосніше за самого пана Трюкача і всіх "родичів"? Якщо так, то, певне, доможетеся свого. А взагалі, Монтег, ви таки дурень. Адже люди справді розважаються.

— І накладають на себе руки? І вбивають одне одного?

Поки вони розмовляли, над будинком мчали бомбардувальники, тримаючи курс на схід, і лише тепер співрозмовники помітили це й замовкли, прислухаючись до могутнього ревища реактивних двигунів, відчуваючи, як від нього все стрясається у них всередині.

— Потерпіть, Монтег. Ось буде війна — і всі наші "родичі" самі замовкнуть. Наша цивілізація мчить до загибелі. Відступіть, щоб вас не зачепило колесом.

— Але хтось мусить бути наготові, аби відбудувати все після вибуху?

— Хто? Ті, хто може цитувати Мільтона? Хто може сказати, що він пам'ятає Софокла? Нагадувати тим, хто врятувався, що людина має й добрі риси? Та вони лише назбирають каменюк і заходяться жбурляти ними одне в одного! Йдіть додому, Монтег. Лягайте спати. Навіщо марнувати свої останні години на те, щоб кружляти по клітці й переконувати себе, що ти не білка в колесі?

— Отже, вам уже все байдуже?

— Ні, не байдуже, — я аж хворію через це.

— І ви не допоможете мені?

— На добраніч, на добраніч.

Руки Монтега потяглися до Біблії. Він сам здивувався, що зробили його руки, а вони, мов дві живі істоти, перейняті одним поривом, раптом почали виривати сторінки. Відірвали титульну сторінку, перший аркуш, другий...

— Божевільний! Що ви робите? — Фабер підскочив, наче його вдарили. Він кинувся до Монтега, але той відштовхнув його. Руки Монтега й далі рвали книжку. Ще шість аркушів упали на підлогу. Монгет підняв їх і зім'яв перед очима Фабера.

— Не треба, благаю, не треба! — закричав старий.

— А хто мені заборонить? Я пожежник. Я можу спалити вас.

Старий стояв, пильно дивлячись на нього.

— Ви цього не зробите!

— Можу!

— Книжка... Не рвіть її! — Фабер впав у крісло, обличчя його пополотніло, руки тремтіли. — Я втомився, не мучте мене. Чого ви домагаєтеся?

— Я хочу, щоб ви навчили мене.

— Гаразд. Гаразд.

Монтег поклав книжку. Його руки почали розгладжувати зіжмакані сторінки. Старий втомлено стежив за ними, а тоді струснув головою, ніби прокидаючись.

— Монтег, у вас є гроші?

— Трохи є. Чотириста чи п'ятсот доларів. А що?

— Принесіть. Я знаю одного чоловіка — він п'ятдесят років тому друкував газету нашого коледжу. Це було того самого року, коли я, прийшовши на початку нового семестру в аудиторію, виявив, що на курс лекцій з історії драми, від Есхіла до О'Нейла, записався лише один студент. Розумієте? Враження було таке, ніби прекрасна крижана статуя розтає в тебе на очах під палючим сонячним промінням. Я пам'ятаю, як помирали газети, наче велетенські метелики у вогні. І ніхто не пробував їх воскресити. І ніхто не жалкував за ними. А уряд, побачивши, наскільки спокійніше буде, коли люди читатимуть лише про пристрасні поцілунки й жорстокі бійки, завершив справу, покликавши вас, повелителів вогню. Отже, Монтег, є безробітний друкар. Ми можемо надрукувати кілька книжок і чекати, коли почнеться війна, яка зруйнує заведений порядок і дасть нам потрібний поштовх. Кілька бомб — і всі "родичі" на стінах

віталень, уся ця блазенська зграя замовкне назавжди! І тоді, у цій тиші, може, почують наш шепіт.

Вони обоє дивилися на книжку, що лежала на столі.

— Я намагався запам'ятати, — сказав Монтег. — Але, хай йому грець, усе миттю вилетіло з голови! Боже, як мені хотілося б поговорити з брандмейстером Бітті! Він багато читав, у нього на все готові відповіді, принаймні так мені здається. Голос у нього, як масло. Я лише боюся, що він розрадить мене, і я знову стану таким, як був. Адже лишень тиждень тому, поливаючи книжки гасом зі шланга, я думав: "Оце весело!"

Старий кивнув.

— Той, хто не створює, мусить руйнувати. Стара як світ істина. Психологія неповнолітніх правопорушників.

— Так от, виходить, хто я такий!

— Це криється в кожному з нас. Монтег рушив до дверей.

— Можете ви мені хоч якось допомогти? Ввечері у мене розмова з брандмейстером Бітті, мені потрібна підтримка. Боюся, що я захлинувся у зливі його красномовства.

Старий не відповів і знову тривожно глянув на двері спальні. Монтег перехопив його погляд.

— Ну то що?

Фабер глибоко зітхнув, затамував подих, заплющив очі, міцно стиснув губи, потім ще раз зітхнув і нарешті видихнув:

— Монтег...

Він повернувся до Монтега і промовив:

— Ходімо. Я мало не дозволив вам піти з моєї домівки. Старий боягузливий дурень, ось хто я такий!

Фабер відчинив двері до спальні і пропустив Монтега в невелику кімнату, де стояв стіл, на якому лежали інструменти, мотки тонкого, наче павутина, дроту, крихітні пружинки, котушки, кристалики.

— Що це? — запитав Монтег.

— Доказ моєї ганебної боягузливості. Я стільки років пробув отут, у цих стінах, сам на сам зі своїми думками! Єдиною втіхою було поратися коло електронних приладів і радіоприймачів. Відтак моя боягузливість і водночас бунтівничий дух, що заховався десь під нею, спонукали мене створити ось це.

Він узяв невеликий зеленавий металевий предмет, що нагадував кулю малого калібру.

— Звідки я взяв гроші на це? Звісно, грав на біржі, бо ж це останній порятунк для небезпечних безробітних інтелігентів. Отож я грав на біржі, працював над цим винаходом і чекав. Півжиття просидів, тремтів од страху і чекав, поки хто-небудь заговорить зі мною. Сам я не наважувався звернутися ні до кого. Того дня, коли ми з вами сиділи в парку, я знав, що ви колись завітаєте до мене, а от з вогнем чи з дружбаю — важко було сказати. Оцей маленький апарат був готовий уже кілька місяців тому. А сьогодні, однак, я мало не дозволив вам піти — ось який я боягуз.

— Схоже на радіоприймач "черепашку".

— Але прилад не тільки приймає! — Він слухає! Якщо ви вкладете його в вухо, Монтег, я можу спокійно сидіти вдома, гріючи свої старі кістки, і водночас слухати й вивчати світ пожежників, вишукувати його дошкульні місця, не наражаючись на небезпеку. Я — наче бджолина матка, що сидить у своєму вулику. А ви робоча бджола, моє чутке вухо. Я міг би мати вуха в усіх кутках міста, серед різних людей, слухати все й аналізувати. Бджоли можуть загинути, а я сидітиму у безпеці, переживаючи свій страх з максимумом комфорту й мінімумом ризику. Тепер ви бачите, як я мало ризикую, якої зневаги я заслуговую!

Монтег вклав зеленаву кульку в вухо. Старий теж вклав собі в вухо такий самий прилад і поворушив губами:

— Монтег!

Голос лунав десь у глибині Монтегового мозку.

— Я чую вас! Старий засміявся.

— Я вас теж добре чую! — Фабер говорив пошепки, але голос його чітко лунав у Монтега в голові.

— Коли настане час, ідіть на пожежну станцію. Я буду з вами. Послухаємо вашого брандмейстера Бітті разом. Може, він один із нас. Я підкажу вам, що говорити. Ми слазно його розіграємо. Скажіть, ви зневажаєте мене за цю електронну боягузливість? Я вас виганяю на вулицю, в ніч, а сам залишаюся за лінією фронту; мої вуха слухатимуть вас, а за це можуть стягти голову вам.

— Кожен робить, що може, — відповів Монтег. Він уклав Біблію в руки старого. — Ось, беріть. Я спробую віддати якусь іншу книжку замість цієї. А завтра...

— Так, завтра я зустрінуся з безробітним друкарем. Хоч це зроблю для діла...

— На добраніч, професоре.

— Навряд чи ця ніч буде доброю. Але я весь час буду з вами, дзижчатиму вам у вухо, наче комар, коли знадоблюсь. І все-таки доброї вам ночі, Монтег, хай вам щастить.

Двері відчинились і зачинилися. Монтег знов опинився на темній вулиці, знов сам на сам зі світом.

Тієї ночі навіть небо ніби готувалося до війни. По ньому мчали хмари, а між ними, наче ворожі дозорці, плавали міріади зірок; небо, здавалося, ось-ось упаде на місто й перетворить його на хмару білого пороху; в червоній заграві сходив місяць.

Ось якою була та ніч.

Монтег ішов од станції метро; в кишені лежали гроші (він уже відвідав банк, який працював цілодобово — його обслуговували роботи); він ішов і слухав "черепашку", що гомоніла в вусі: "Мобілізовано мільйон чоловіків. Якщо почнеться війна, швидка перемога гарантована..." Раптом наринувла музика і заглушила голос диктора.

"Мобілізовано десять мільйонів, — шепотів голос Фабера в другому вусі, — але кажуть, що один. Так спокійніше".

— Фабер! "Так".

— Я не думаю. Я просто виконую, що мені наказано, як це робив завжди. Ви сказали дістати гроші — і я дістав. Але сам я не подумав про це. Коли ж я почну діяти самостійно?

"Ви вже почали, коли це сказали. Але попервах вам доведеться покладатися на мене".

— На тих я теж покладався.

"Так, і бачите, до чого це призвело. Якийсь час ви блукатимете навмання. Але ось вам моя рука".

— Я не хочу переходити на чийсь бік, аби робити тільки те, що мені скажуть. Навіщо тоді переходити?

"Ви вже порозумнішали, Монтег".

Монтег відчув під ногами знайомий тротуар — ноги самі собою несли його додому.

"Хочете, я вам почитаю? Спробую читати так, щоб ви все запам'ятали. Я сплю лише п'ять годин на добу. Вільного часу досить. Коли хочете, я читатиму вам щовечора, на сон. Кажуть, мозок сплячої людини все запам'ятовує, якщо тихенько нашіптувати на вухо".

— Так, хочу.

"Тоді слухайте". — Далеко, на іншому кінці нічного міста, зашурхотіли сторінки. — "Книга Нова".

Зійшов місяць. Монтег ішов, безгучно ворущачи губами.

О дев'ятій годині, коли він вечеряв, гучномовець біля вхідних дверей сповістив, що прийшли гості, і Мілдред кинулася в передпокій так квапливо, наче людина, що втікає від виверження вулкану.

Ввійшли місіс Фелпс і місіс Бауелс; тримаючи в руках пляшки мартіні, вони щезли в вітальні, наче у вогняному кратері. Монтег перестав їсти. Ці жінки були схожі на страховинні скляні люстри, які дзвенять тисячами підвісок. Навіть крізь стіни сяяли безглузді посмішки дам і долинали їхні верескливі голоси.

Ще жуючи, Монтег зупинився в дверях вітальні:

— У вас чудовий вигляд!

— Чудовий!!

— У тебе прекрасний вигляд, Міллі!

— Прекрасний!

— У всіх вигляд прегарний!

— Прегарний! Монтег дивився на них.

"Спокійно, Монтег", — шепотів йому у вухо Фабер.

— Шкода, що я тут затримався, — майже нечутно сказав Монтег. — Слід було б їхати до вас із грішми.

"Ще є час завтра. Обережніше, Монтег!" — Чудове реву, чи не так?

— Чудове!

На одній телевізорній стіні якась жінка, усміхаючись, пила апельсиновий сік. "Як це їй вдається?" — подумав Монтег, відчуючи до неї ненависть. На інших стінах видно було в рентгенівських променях, як освіжаючий напій рухається по стравоходу тієї жінки до шлунка, що аж

тремтів од захвату. Раптом вітальня ринула до хмар на ракеті; потім пірнула в каламутні зеленаві води моря, де сині риби поїдали червоних і жовтих риб. А за хвилину троє білих мультиплікаційних клоунів уже відрубували один одному руки й ноги під вибухи сміху, що безперестанно напливали й відпливали. Через дві хвилини вітальня перенеслася за місто, де по треку з шаленою швидкістю ганяли автомобілі, зіштовхувались і збивали один одного. Монтег бачив, як у повітря злетіли кілька людських тіл.

— Міллі, ти бачила?

— Бачила, бачила!

Монтег просунув руку в стіну й натис на центральний вимикач. Зображення на стінах згасли, ніби з величезного скляного акваріума, в якому борсалися пошалілі риби, хтось випустив воду.

Всі три жінки повернулися до Монтега з неприхованим роздратуванням і неприязню.

— Як ви думаєте, коли почнеться війна? — запитав він. — Я бачу, ви сьогодні без чоловіків.

— О, вони то приходять, то йдуть, спокою собі не мають. Піта вчора призвали. Повернеться наступного тижня. Так йому сказали. Коротка війна. Сказали, через дві доби всі повернуться до своїх домівок. Так сказали в армії. Коротка війна. Піта призвали вчора і сказали, що через тиждень він буде вдома. Коротка...

Три жінки неспокійно совалися на стільцях, нервово поглядаючи на порожні брудно-сірі стіни.

— А я й не турбуюся, — сказала місіс Фелпс. — Хай собі Піт турбується, — хихикнула вона. — Хай Піт турбується. Тільки не я. Я не турбуюсь.

— Так, — сказала Міллі. — Хай собі Піт турбується.

— Вбивають завжди чужих чоловіків. Так кажуть.

— Еге ж, я теж чула таке. Не знаю жодного чоловіка, що загинув би на війні. Стрибають з високих будинків — це буває, як ото зробив Глоріїн чоловік минулого тижня. Але щоб загинути на війні? Такого не буває.

— Атож, не буває, — погодилася місіс Фелпс. — Принаймні ми з Пітом завжди казали: ніяких сліз, нічого такого. Піт — мій третій чоловік, а я в нього третя дружина, і ми обоє незалежні. Треба бути незалежними, так ми завжди вважали. Піт сказав, якщо його вб'ють, то щоб я не плакала, а знову вийшла заміж і не думала про нього.

— Це, до речі, нагадує мені п'ятихвилинний роман Клари Доун, який вчора показували на стінах, бачили? Ну як же, це про ту жінку, що...

Монтег нічого не сказав, лише стояв, розглядаючи обличчя жінок, як колись, ще в дитинстві, розглядав лики святих у якійсь церкві чужого віросповідання, куди він випадково забрів. Емальовані зображення тих істот нічого йому не говорили, хоч він і довго простояв у церкві, промовляючи до них, намагаючись зрозуміти, що це за релігія, перейнятися нею, вдихаючи запахи ладану, якогось особливого пилу, щоб зворушитися, збагнути значення тих чоловіків і жінок з порцеляновими очима і червоними, наче рубін, вустами. Але дарма! Так, ніби він зайшов у крамницю, де продавали за іншу валюту, і він нічого не міг купити за свої гроші; він залишився незворушним, навіть коли помацав святих — просто дерево, гіпс, глина. Отак і тепер він відчував себе у своїй власній вітальні, дивлячись на жінок, що неспокійно совалися в кріслах, курили сигарети, випускаючи хмари диму, поправляли своє

фарбоване в сонячний колір волосся і вивчали свої яскраві, як вогонь, нігті, що ніби загорілися від його погляду. їхні обличчя були тужливі— тиша пригнічувала жінок. Коли Монтег, нарешті, проковтнув недоїдений шматок, жінки нахилилися вперед, дослухаючись до його гарячкового подиху. Три порожні стіни вітальні тепер були схожі на бліді чола велетнів, які спали без сновидінь. Монтегові здавалося, що, коли торкнутися пальцями тих лобів, на пучках залишиться солоний піт. І чим далі, тим рясніше виступав той піт, напруженішою ставала тиша, нервовішим дрож, що стрясав повітря й тіла жінок, які згоряли від нетерплячки. Здавалося, ще хвилина — і вони, засичавши, вибухнуть. Монтег облизнув губи.

— Давайте поговоримо.

Жінки, здригнувшись, вступилися в нього.

— Як ваші діточки, пані Фелпс? — запитав Монтег.

— Ви ж знаєте, що в мене немає дітей! Та й хто, будши при своєму розумі, захоче мати дітей? — вигукнула місіс Фелпс, не можучи збагнути, чому цей чоловік так її дратує.

— Ні, я з вами не згодна, — втрутилася місіс Бауелс. — У мене двоє дітей. Звісно, мені обидва рази робили кесарів розтин. Хіба варто терпіти пологові муки через якусь там дитину? Однак люди мусять розмножуватися. Крім того, діти іноді бувають схожі на батьків, а це дуже кумедно. Отож два кесареві розтини — і ніяких проблем. Так, сер. Мій лікар казав — кесарів розтин можна не робити, у вас нормальна будова, але я наполягла.

— І все-таки діти — страшенна морока. Як ви тільки наважилися? — мовила місіс Фелпс.

— Дев'ять днів з десяти діти в школі. Зі мною вони лише тричі на місяць, коли приходять додому. Та й це не так уже страшно. Я їх заганяю до "вітальні", вмикаю стіни — і все. Як при пранні білизни — ви складаєте білизну в машину й закриваєте кришку. — Місіс Бауелс хихикнула. — їм і на думку не спадає поцілувати мене, скорше дадуть мені стусана! Ну і я, хвалити бога, ще можу їм відповісти тим самим!

Жінка зайшлася реготом.

Мілдред трохи посиділа мовчки, а тоді, завваживши, що Монтег не збирається йти, ляснула в долоні:

— Давайте, щоб потішити Гая, поговоримо про політику!

— Чудово, — сказала місіс Бауелс. — На минулих виборах я голосувала, як і всі. За Нобла, звісно. Це найчарівніший чоловік з усіх президентів!

— Авжеж. А той, що його висунули проти...

— їв слід Ноблові ступити не вартий, чи не так? Маленький, миршавий, погано поголений і зачесаний хтозна-як!

— І хто це з опозиції надумав його висунути? Хіба можна висувати такого невідомця проти високого чоловіка? А він ще й мимрив. Я майже нічого не розчула з того, що він говорив. А що розчула, того не зрозуміла.

— До того ж він товстун і навіть не намагається замаскувати це одягом. То й не дивно, що більшість проголосували за Вінстона Нобла. Навіть їхні імена зіграли тут роль. Порівняйте: Вінстон Нобл і Гюберт Хоуг — хіба відповідь не ясна?

— А, хай йому грець!! Що ви знаєте про Нобла чи про Хоуга?

— Ну як же, ми ж їх обох бачили на стінах оцієї вітальні всього півроку тому. Один весь час длубався в носі, просто жах, дивитися гидко.

— Гаразд, містере Монтег, невже ви хочете, щоб ми голосували за таких чоловіків? — запитала місіс Фелпс.

Мілдред саянула усмішкою:

— Гаю, будь ласка, відійди від дверей і не дратуй нас!

Але Монтега вже не було; за хвилину він повернувся з книжкою в руках.

— Гаю!

— До дідька все! До дідька! До дідька!

— Що це? Невже книжка? А я вважала, що нині фахівців навчають за допомогою учбових фільмів. — Місіс Фелпс закліпала очима. — Ви читаєте теорію пожежної справи?

— Яка там у біса теорія? — крикнув Монтег. — Це поезія.

"Монтег!"

Це був шепіт Фабера.

— Дайте мені спокій! — Монтег відчував, що його наче засмоктує якийсь шалений, ревучий вир.

"Монтег, тримайте себе в руках, схаменіться..."

— Ви чули їх? Чули, що ці чудовиська белькочуть про інших чудовиськ. Боже, що вони тільки кажуть про людей, про своїх власних дітей і самих себе! Що кажуть про своїх чоловіків і про війну, хай їм чорт! Я слухав і не вірив власним вухам!

— Дозвольте, я й словом не обмовилася про війну! — обурилася місіс Фелпс.

— Вірші! Терпіти їх не можу, — докинула місіс Бауелс.

— А ви коли-небудь читали їх?

"Монтег! — голос Фабера буравом загвинчувався в вухо Монтега. — Ви занепасти всю справу! Божевільний! Замокніть!"

Жінки підхопилися зі своїх стільців.

— Сядьте! Вони скорилися.

— Я йду додому, — тремтливим голосом промовила місіс Бауелс.

"Монтег, Монтег, ради бога, прошу вас... Що ви затіяли?" — благав Фабер.

— Чом би вам не почитати якогось вірша з цієї книжки? — Місіс Фелпс кивнула головою на томик. — Мабуть, цікаво!

— Але ж це заборонено! — заволала місіс Бауелс — Цього не можна робити!

— А ви гляньте на містера Монтега — йому кортить почитати, я ж бачу. І якщо ми слухатимемо уважно, пан Монтег буде щасливий і тоді,

певне, ми зможемо піти або зайнятися чимось іншим. — Місіс Фелпс нервово подивилася на мертві стіни навколо них.

"Монтег, якщо ви це зробите, я роз'єднаюсь, я покину вас, — дзижчала бджола в його вусі. — Що це вам дасть, чого ви досягнете?"

— Налякаю їх до смерті, ось що, так налякаю, що світу білого не побачать!

Мілдред озирнулася.

— З ким це ти розмовляєш, Гаю? : В мозок йому впилася срібна голка.

"Монтег, слухайте, є лише один вихід! Удайте, що пожартували, прикиньтесь, що вам весело, що ви не розлючені! Далі підійдіть до сміттєспалювача й киньте в нього книжку".

Але Мілдред випередила його, сказавши тремтливим голосом:

— Любі мої, кожному пожежникові раз на рік дозволяють принести додому книжку, щоб показати своїй родині, якими дурницями колись захоплювалися люди, як книжки їх нервували, зводили їх з розуму. От і Гай вирішив потішити нас і почитати який-небудь віршик, аби ми зрозуміли, що то за нісенітниця й дарма не сушили собі свої бідненькі голівки, чи не так, любий?

Монтег стиснув книжку в руках.

"Скажіть 'так', — наказав Фабер.

Губи Монтега слухняно повторили за Фабером:

— Так.

Мілдред, сміючись, вихопила в нього книжку.

— Ось, прочитай цього вірша. А втім, ні, ліпше оцей віршик, такий смішний, ти його вже читав сьогодні. Ручаюся, ви нічого не зрозумієте. Якесь нагромадження слів — тра-та-та-та-та. Ну, давай, Гаю, ось на цій сторінці, любий!

Він подивився на відкриту сторінку. Знову забриніла бджола в вусі: "Читайте", — Як називається вірш, любий?

— "Берег Дувра".

Язик у Монтега прилип до піднебіння.

— А тепер читай — виразно і не поспішаючи.

В кімнаті стало гаряче; Монтега кидало то в жар, то в холод; вони наче опинилися посеред спекотної пустелі — три жінки сиділи на стільцях, а він стояв перед ними, похитуючись, чекаючи, поки місіс Фелпс перестане обсмикувати свою сукню, а місіс Бауелс забере руки від зачіски. Нарешті він почав читати — тихо, затинаючись, а тоді з кожним рядком усе голосніше і впевненіше. Голос його линув над пустелею, злітав у біле небо, кружляв у розпеченій порожнечі над трьома жінками:

— Довіри океан

Колись безмежний був і землю звідусіль

Він обіймав, як пас барвистий, залюбки.

Але тепер мені

Чутні лише плачі й протяглий стогін хвиль,

Що ринуть крізь туман

Під вітру свист назад, назад, сумні,

Розбившись об життєві стрімчаки.

Стільці рипіли. Монтег читав далі:

— Прошу, любове, я

Нам вірність зберегти. Бо цей примарний світ,

Що, як здається нам, цвіте, мов первоцвіт,

Прекрасний і новий, веселками сія —

Насправді це сумна, печальна круговерть,

Нема любові в ній, ні втіх, ні співчуття;

Він — темне поле битв, поразок сум'яття,

Це бродять втікачі, що пережили смерть,

Де ми — як решта військ, в бою розбитих геть.[3]

Місіс Фелпс ридала.

Її приятельки дивилися на її сльози, на спотворене гримасою обличчя. Вони сиділи, не наслідуючись доторкнутися до неї, вражені таким незвичайним проявом почуттів. Місіс Фелпс ридала нестямно. Монтег сам був зворушений і приголомшений.

— Тихше, тихше, Кларо, — обізвалася Мілдред, — заспокойся, все гаразд, Кларо! Перестань! Кларо, що з тобою?

— Я... я... — схлипнула та, — не знаю...

Місіс Бауелс підвелась і грізно подивилась на Монтега.

— Бачите? Я ж знала наперед, що так буде! І вийшло на моє! Я завжди казала, що поезія — це сльози, поезія — це самогубства, істерики, погане самопочуття; поезія — це хвороба. Ви злий, містере Монтег, злий, злий!

"Ну, а тепер..." — прошепотів Фабер.

Монтег слухняно повернувся, підійшов до каміна і просунув книжку крізь мідну решітку назустріч нетерплячому ВОГНЮ.

— Дурні слова, дурні слова, дурні слова, вони тільки ранять душу, — вела далі місіс Бауелс. — Чому люди прагнуть завдавати біль одне одному? Хіба й без того мало болю в світі? Таж ні, ще треба мучити людей такими нісенітницями!

— Кларо, заспокойся, Кларо! — благала Мілдред, смикаючи місіс Фелпс за руку. — Перестань! Ми зараз ввімкнемо "родичів", заспокойся. Візьми себе в руки! Ми сміятимемось і розважатимемось, нам буде добре! Та перестань же плакати, ми зараз влаштуємо бенкет.

— Ні, — відказала місіс Бауелс. — Я йду додому. Захочете відвідати мене й моїх "родичів" — ласкаво прошу. Але в цьому домі, в цього божевільного пожежника ноги моєї більше не буде!

— Ідіть геть! — спокійно сказав Монтег, дивлячись їй просто в вічі. — Ідіть додому й подумайте про свого першого чоловіка, якого ви покинули, про другого чоловіка, який розбився в реактивному автомобілі,

про третього чоловіка, який теж незабаром розтратить собі голову! Йдіть і подумайте про десятки зроблених вами абортів, про ваші клятві кесареві розтини, про ваших дітей, які вас глибоко ненавидять! Ідіть і подумайте, як це трапилось і чи ви намагалися зробити що-небудь, аби цього не було! Йдіть додому, йдіть! — Він уже кричав. — Ідіть, поки я вас не вдарив і не викинув геть!

Двері грюкнули — гості пішли. Монтег самотньо стояв у холодній тиші вітальні, де стіни нагадували брудний сніг.

У ванній кімнаті хлюпотіла вода. Він чув, як Мілдред торохтіла пляшечками з ліками, витрушуючи на долоню снодійні таблетки.

"Який ви дурень, Монтег, який ви несосвітенний дурень!.."

— Замовкніть! — Монтег висмикнув з вуха зеленаву кульку й кинув її в кишеню.

Монтег обшукав весь будинок і знайшов нарешті книжки за холодильником, куди їх засунула Мілдред. Кількох книжок бракувало, і Монтег збагнув, що Мілдред сама вже почала потроху викидати вибухівку зі свого дому. Але гнів його вже пересівся, нагадували про себе лише втома й подив: навіщо він усе це зробив?

Він виніс книжки на подвір'я і сховав у кущах біля паркану. Тільки на одну ніч, подумав, якщо Мілдред знов надумає їх палити.

Повернувшись назад, він пройшов через порожні кімнати й зупинився біля дверей темної спальні.

— Мілдред! — покликав.

Ніхто не відповів.

Монтег вийшов надвір, перетнув лужок і, намагаючись не помічати, яким темним і покинутим був тепер дім Кларіс Маклелен, рушив до станції метро.

Ідучи на роботу, він, опинившись наодинці зі своєю страшною помилкою, почував себе так жахливо, що йому нестерпно захотілося почути в нічній тиші слабкий, але сповнений дивовижного душевного тепла й сердечності Фаберів голос. Лише кілька годин минуло після розмови з Фабером, а здавалось, ніби він знав цього чоловіка все життя. Монтег відчував, що тепер у ньому живуть дві людини. Перша — він сам, Монтег, який нічого не знав, навіть не розумів усієї глибини свого неуцтва, хіба що здогадувався про це. Друга — цей старий, що розмовляв з ним, розмовляв весь час, поки пневматичний поїзд мчав його з одного кінця міста в інший. І протягом наступних днів, і протягом наступних безмісячних і осяяних яскравим світлом місяця ночей старий розмовлятиме з ним, ронитиме в його душу краплю за краплею, камінь за каменем, іскру за іскрою. І душа його нарешті переплавиться, і він перестане бути просто Монтегом, — так казав йому старий, запевняв, обіцяв. Він стане Монтегом і Фабером, вогнем і водою, а згодом, коли все перемішається, перекипить і заспокоїться, — не буде ні вогню, ні води, а буде вино. З двох окремих, протилежних речовин створюється нова, третя! І настане день, коли він, оглянувшись назад, зрозуміє, яким був дурнем. Навіть зараз він уже відчував, що цей довгий шлях почався, що він прощається зі своїм колишнім "я" і йде від нього.

Приємно було слухати гудіння джмеля, сонне комарине дзижчання, тонке філігранне бриніння старечого голосу! Спочатку він сварив Монтега, потім розраджував цієї глупої ночі, коли Монтег, вийшовши з душного тунелю метро, знову опинився в світі пожежників.

— Будьте поблажливі, Монтег, будьте поблажливі. Не беріть їх на кпини, не прискіпуйтеся, — адже донедавна й ви були таким самим. Вони ж бо певні, що так буде завжди. Але так не буде. Вони не знають, що їхнє життя — це велетенський метеор, який, згоряючи, мчить у космосі. Гарне видовище, однак він неодмінно має упасти. А вони, як і ви донедавна, не

бачать нічого, крім цього красивого полум'я. Зрозумійте мене правильно: переляканий дід, що ховається вдома, гріючи свої старі кістки, не має права критикувати. І все-таки я скажу: ви мало не погубили все у самісінькому зародку. Будьте обережні! Пам'ятайте, я завжди з вами. Я розумію, як у вас це трапилось. Мушу сказати, ваш сліпий гнів підбадьорив мене. Боже, я відчув себе таким молодим! Але тепер — тепер я хочу, щоб ви відчули себе старим, щоб у вас сьогодні влилося трохи моєї легкодухості. Протягом кількох наступних годин, які ви пробудете з Бітті, ходіть круг нього навшпиньки, дайте мені послухати його, дайте мені змогу оцінити становище. Вжити — ось наша мета. Забудьте про цих бідолашних жінок..."

— Я їх так засмутив, як вони, певне, ні разу не засмучувалися за своє життя, — сказав Монтег. — Я сам був приголомшений, побачивши сльози місіс Фелпс. Може, їхня правда, може, краще сприймати речі такими, як вони є, ні на що не зважати й веселитися. Не знаю. Я відчуваю себе винним.

— Не треба! Якби не було війни, якби на землі був мир, я сказав би: добре, розважайтесь! Але, Монтег, ви не маєте права залишатися просто пожежником, як досі! Не все гаразд у цьому світі.

Монтегове чоло' вкрилося потом.

— Монтег, ви чуєте мене?

— Ноги... — пробурмотів Монтег. — Не можу ними поворушити. Дивне відчуття, хай йому грець! Мої ноги не рухаються!

— Слухайте, Монтег. Не хвилюйтеся, — лагідно заспокоював його старий. — Я розумію, розумію. Ви боїтеся знову наробити помилок. Не бійтеся. Помилки іноді корисні. О, замолоду я тицяв своє неуцтво просто в обличчя людям! І мене за це били. Десь років під сорок я вже вигострив зброю моїх знань. А якщо ви приховуватимете своє неуцтво, вас не

битимуть і ви не порозумнішаєте. Ну а тепер Ідіть уперед, до пожежної станції! Я з вами. Ми тепер близнюки, ми тепер не самотні, не сидимо кожен у своїй вітальні, відгороджені стіною. Якщо вам потрібна буде поміч, коли Бітті натисне на вас, я поруч із вами, у вашій барабанній перетинці, слухатиму і все завважуватиму! Монтег відчув, що його ноги знову можуть рухатись.

— Мій друже, — промовив він, — не залишайте мене.

Механічного пса в буді не було. Білу тиньковану будівлю пожежної станції оповивала тиша, а жовтогаряча "саламандра" дрімала з гасом у череві і вогнеметами на боках. Монтег пройшов крізь цю тишу і, вхопившись за мідну жердину, ковзнув угору, в темряву, не зводячи очей з порожньої буди. Серце його то завмирало, то починало шалено калатати. Фабер на якийсь час затих у вусі, немов сірий нічний метелик.

Бітті стояв спиною до люку, наче нічого не чекав.

— Ось, — звернувся він до пожежників, що грали в карти, — іде вельми цікавий звір: він на всіх мовах світу називається дурнем.

Бітті відвів руку вбік, долонею догори, вимагаючи від Монтега данини. Той поклав йому книжку на долоню. Навіть не подивившись на назву, Бітті жбурнув книжку в кошик для сміття і запалив сигарету.

— "Найбільший дурень той, хто має трохи розуму". Ласкаво просимо, Монтег. Сподіваюсь, ви тепер почергуєте з нами, якщо ваша лихоманка минула й ви одужали. Зіграємо в покер?

Вони сіли за стіл. Роздали карти. В присутності Бітті/ Монтег гостро відчував провину своїх рук. Пальці, наче тхори, що наробили шкоди, не знали й хвилини спокою. Вони весь час рухалися, то щось шарпали й м'яли, то ховалися в кишені від бляклого, мов полум'я спиртівки, погляду Бітті. Монтег думав, що варто брандмейстерові дихнути на його руки — і

вони висохнуть, зсудомляться і ніколи вже не стануть живими; вони назавжди будуть поховані в рукавах його куртки, поховані й забуті. Бо ці руки надумали жити й діяти з власної волі, незалежно від нього, в них уперше виявилася його свідомість та бажання схопити книжку, втекти, забравши з собою Иова, Руф чи Шекспіра. Тут, на пожежній станції, вони здавалися закривавленими руками злочинця.

Двічі протягом півгодини Монтег підводився і йшов До вбиральні мити руки. Повернувшись, він ховав їх під стіл.

Бітті засміявся:

— Тримайте-но свої руки на очах у всіх, Монтег. Не те щоб ми вам не довіряли, але, знаєте...

Тепер уже всі зареготали.

— Добре, — вів далі Бітті, — криза минула, тепер усе гаразд; заблудна вівця повернулася до отари. Ми всі свого часу блудили. Хай там що, а правда є правда, кричали ми. Ті, хто носить у собі благородні думки, не самотні, переконували ми самих себе. "О мудрість, схована в живих співзвуччях", — як сказав сер Філіп Сідні[4]. Але, з другого боку: "Слова мов лист: якщо рясний — дарма шукають під ним плодів, бо їх нема", — сказав Александр Поп[5]. Що ви про це думаєте, Монтег?

— Не знаю.

"Обережно", — прошепотів Фабер з іншого, далекого світу.

— Або ще: "Сп'яніти можна від краплини знань. Коли ж наповниш келих без вагань і вип'єш до останку все, до дна, — протверезієш ти від знань вина". Александр Поп. Ті самі "Досліди". Це, здається, і вас стосується?

Монтег прикусив губу.

— Я вам скажу так, — мовив Бітті, дивлячись у карти й посміхаючись. — Ви саме і сп'яніли від однієї краплини. Прочитали кілька рядків — і полізли на стінку. Бах-трах! Ви вже ладні висадити всесвіт, стинати голови, топтати ногами жінок і дітей, повалити владу. Я знаю, я через це пройшов.

— Зі мною все гаразд, — нервово сказав Монтег.

— Не червонійте. Я не глузую з вас, справді, ні. Знаєте, годину тому я бачив сон. Я ліг подрімати, й мені наснилося, що ми з вами гаряче сперечаємося про книжки. Ви аж кипіли з люті, сипали цитатами, а я спокійнісінько відбивав ваші наскоки. "Влада", — казав я. А ви, цитуючи доктора Джонсона, відповідали: "Знання сильніші за владу". Я вам: "Гаразд, той самий Джонсон, любий мій хлопчику, казав: "Божевільний той, хто прагне проміняти певність на невизначеність". Тримайтеся пожежників, Монтег. Решта — похмурий хаос!

"Не слухайте його, — шепотів Фабер. — Він намагається заплутати вас. Він дуже слизький. Стережіться!"

Бітті хихикнув.

— Ви відповіли мені цитатою: "Правда рано чи пізно виясниться; вбивства довго не можна приховувати!" Я ж доброзичливо вигукнув: "О боже, він і далі про свого коня! — Потім додав: — І диявол може іноді послатися на святе письмо". Ви кричали: "Ми краще думаємо про дурня в пишних шатах, аніж про мудреця, якщо він не з багатих!" А я лагідно шепотів: "Не терпить правда, коли кричать про неї". Ви ж волали: "В присутності убивці трупи кровоточать!" А я відповідав, поплескавши вас по плечу: "Невже я в вас збудив таку жадобу?" Ви надсаджувалися: "Знання — велика сила! Карлик на плечах велетня бачить далі за нього!" А я спокійнісінько завершив суперечку, промовивши: "Вважати метафору

доказом, потік марнослів'я джерелом істини, а себе оракулом — ця помилка властива всім нам", — як сказав колись містер Поль Валері[6].

Голова в Монтега запаморочилась. Йому здавалося, ніби його нещадно б'ють по голові, очах, обличчю, плечах, по руках, безпорадно підведених угору. Йому хотілося кричати: "Ні! Замовкніть, ви намагаєтеся все заплутати! Досить!"

Тонкі пальці Бітті схопили Монтегове зап'ястя.

— Господи, який пульс! Добре я вас підкрутив, Монтег? Серце калатає, наче на другий день після війни. Не чути лише сурм і дзвонів! Поговорімо ще? Мені подобається ваш збентежений вигляд. Я можу з вами балакати мовою суахілі, хінді, англійською літературною! Але це схоже на розмову з німим, чи не так, містере Віллі Шекспір?

"Монтег, тримайтеся! — прошепотіла в вусі комашка. — Він каламутить воду".

— Ач, як ви перелякалися! — сказав Бітті. — Я таки був жорстокий — використовував проти вас ті самі книжки, за які ви так чіплялися, використовував для того, щоб спростовувати вас на кожному кроці, на кожному слові! Книжки страшенно зрадливі! Ви думаєте, вони вас підтримають, а вони, навпаки, виступають проти вас. Інші теж можуть пустити в хід книжку — і ви вже вгрузли в трясовину, в страхітливую плутанину іменників, прикметників, дієслів. А закінчився мій сон тим, що я під'їхав до вас на "саламандрі" і запитав: "Нам по дорозі?" Ви сіли в машину, і ми помчали назад на пожежну станцію, тихо й мирно.

Бітті випустив Монтегову руку, й вона, мов нежива, впала на стіл.

— Усе добре, що на добре виходить.

Запала тиша. Монтег сидів, наче біла кам'яна статуя. Луна останніх ударів повільно затихала десь у темних глибинах мозку; Фабер чекав, поки вона зовсім стихне. І коли, нарешті, вихор пилу, що здійнявся в свідомості Монтега, влігся, Фабер неголосно почав:

"Гаразд, він сказав усе, що хотів. Ви вислухали. А тепер, протягом кількох наступних годин, говоритиму я. Вам доведеться вислухати й це. Потім спробуйте розібратися і вирішити, з ким ви. Я хочу, щоб це було саме ваше рішення, а не моє, і не брандмейстера Бітті. Тільки не забувайте, що брандмейстер — один із найнебезпечніших ворогів істини і свободи, він один із тупого, байдужого стада нашої більшості. О, ця жахлива тиранія більшості! Ми співаємо різні пісні. І від вас самого залежить, кого ви слухатимете".

Монтег хотів був відповісти Фаберові, але тут пролунали звуки пожежного дзвона і це врятувало його від непоправної помилки. Під стелею задзеленчав сигнал тривоги. В іншому кутку кімнати цокотів телетайп, записуючи адресу. Брандмейстер Бітті, тримаючи карти в рожевій руці, навмисно повільно підійшов до телетайпа і, коли той перестав цокотіти, відірвав стрічку. Побіжно глянув на адресу, поклав стрічку в кишеню і, повернувшись до столу, сів. Усі дивилися на нього.

— Це діло зажде ще рівно сорок секунд, бо саме стільки мені треба, щоб обіграти вас, — весело сказав Бітті.

Монтег поклав карти.

— Втомилися, Монтег? Виходите з гри?

— Так.

— Веселіше, Монтег! А втім, цю партію можна дограти, коли повернемося. Покладіть карти на стіл сорочкою догори. А тепер — ворухіться! Хутко беріть інструмент! — Бітті підвівся.

— Монтег, у вас поганий вигляд. Чи не надумали знову захворіти?

— Та ні, я здоровий, поїду,

— Отак і мусить бути. Це особливий випадок. Ну, вперед!

Вони стрибнули у прірву люка, міцно вхопившись за мідну жердину, наче то був єдиний порятунок од хвиль, що здіймалися вниз. Але жердина вкинула їх просто у вир, де вже пирхав, гарчав і кашляв, прокидаючись, бензиновий дракон.

— Ге-е-й!

Вони завернули за ріг — сирена ревіла, все гуркотіло, скреготали гальма, вищали шини, хлюпав гас у блискучому мідному череві "саламандри". Монтегові пальці підскакували на сяючих поручнях, раз у раз зриваючись у холодну порожнечу; вітер рвав волосся, свистів у зубах, а Монтег весь час думав про трьох жінок у його вітальні, про пустих жінок, з яких неоновий вітер давно вже вимів останні крихти розуму, і про свою дурну затію — читати їм книжки. Це те саме, що намагатися загасити пожежу з водяного пістолета. Безглуздя, божевілля. Просто напад люті. Коли він нарешті візьме гору над цим безумством і стане спокійним, по-справжньому спокійним?

— Вперед!

Монтег відвів очі від поручнів. Звичайно Бітті не сідав за кермо, але сьогодні він правив "саламандрою", різко завертаючи на поворотах, нахилившись уперед на високому водійському троні; поли його важкого чорного плаща лопотіли й маяли; він був схожий на велетенського кажана, що мчав над машиною, над мідними й латунними частинами, назустріч вітру.

— Вперед, вперед, щоб зробити світ щасливим, Монтег!

Рожеві щоки Бітті наче світилися в пільмі. Він жорстоко посміхався.

— Ось ми й приїхали!

"Саламандра" різко зупинилася. З неї, квапливо й незграбно зіскакуючи, посипалися люди. Монтег стояв, не відриваючи запалених очей від холодних блискучих поручнів, у які судомно вчепилися його пальці.

"Я не можу зробити цього, — думав він. — Я не можу увійти в цей дім".

Бітті (від нього ще пахло вітром, крізь який вони Щойно мчали) стояв поруч.

— Ну, Монтег.

Пожежники, схожі у своїх незграбних чоботях на калік, розбігалися безшумно, мов павуки. Бітті стежив за виразом обличчя Монтега.

— Що з вами, Монтег?

— Послухайте, — повільно промовив той, — ми ж зупинилися біля мого дому.

Частина третя

ВОГОНЬ ГОРИТЬ ЯСНО

У будинках по всій вулиці засвітилися вікна, загроюкали двері — люди вибігали побачити виставу. Бітті й Монтег дивились, один зі стриманим задоволенням, другий — не вірячи власним очам, на будинок — головну арену дійства, де жонглюватимуть смолоскипами й ковтатимуть вогонь.

— Ну, — сказав Бітті, — ось ви й маєте те, що хотіли. Друзяка Монтег хотів долетіти до сонця, а тепер, коли обпалив крильця, дивується, як це могло трапитися. Хіба вам не досить було того натяку, коли я прислав механічного пса до ваших дверей?

На застиглому обличчі Монтега не проступало нічого, голова його важко й повільно, ніби кам'яна, обернулася до сусіднього будинку — темного й похмурого в обрамленні яскравих квітників.

Бітті зневажливо пирхнув.

— Ет, облиште! Невже вас обдурила та маленька зайдиголова зі своїм заялуженим репертуаром? Га, Монтег? Квіточки, метелики, листячко, заходи сонця, хай їм чорт! Усе це занотовано в її картці. Хай мене дідько вхопить, коли я не вцілив у самісіньку точку! Досить подивитися на ваше розгублене обличчя. Кілька травинок і місяць-молодик! Яка нісенітниця! І що доброго вона цим зробила?

Монтег сів на холодне крило "саламандри", кілька разів крутнув головою праворуч-ліворуч, праворуч-ліворуч...

— Вона все бачила. Вона нічого нікому не зробила. Вона нікого не чіпала...

— Не чіпала! Авжеж! А коло вас не крутилася? Ох, ці вже мені благодійники з їхніми витягнутими, святенними пиками, з їхнім пісним мовчанням і з єдиним талантом — примушувати людину відчувати себе в чомусь винною. Хай би їх усіх чорти взяли! Наче ото сонце зійшло опівночі, аби і в ліжку не дати людині супокою!

Двері відчинилися; по сходах збігла Мілдред, наче в кошмарному сні, тримаючи в заляклій руці валізу. Біля тротуару тієї ж миті з шурхотом зупинилося таксі.

— Мілдред!

Вона пробігла повз нього, вся напружена, обличчя біле від пудри, рота не видно — забула підфарбувати губи.

— Мілдред, невже це ти подала сигнал тривоги? Вона засунула валізу в машину і, сама опустившись на сидіння, пробурмотіла:

— Бідолашні мої "родичі", бідолашні! Все загинуло, все, все тепер загинуло...

Бітті вчепився Монтегові в плече. Таксі рвонулося з місця і зі швидкістю сімдесят миль на годину зникло в кінці вулиці.

Почувся дзвін, ніби на скалки розбилася мрія, створена з фігурного скла, дзеркал і кришталевих призм. Монтег зненацька озирнувся — його мов підштовхнув порив вітру, що налетів не знати звідки. І він побачив, що Стоунмен і Блек, махаючи сокирами, трощать віконні рами, щоб був протяг.

Почувся шерех крилець метелика, що б'ється в холодну чорну перепону.

"Монтег, це я, Фабер. Ви чуєте мене? Що там скоїлось?"

— Тепер це вже скоїлося зі мною, — відповів Монтег.

— Яка прикрість! — вигукнув Бітті. — В наш час кожен чомусь вважає, навіть цілком певен, що з ним не може статися ніякого лиха. Інші вмирають, а я живу. Для мене не існує ані наслідків, ані відповідальності. Але ж вони є! Та годі про це. Коли вже дійшло до наслідків, то не до балачок, чи не так, Монтег?

"Монтег, ви можете врятуватися? Втекти?" — запитав Фабер.

Монтег повільно йшов до будинку, але не відчував, як ноги ступали спершу по цементній доріжці, потім по росяній нічній траві. Десь поруч клацнув запальничкою Бітті, і Монтег зачаровано втупився в жовтогарячий язичок полум'я.

— Чому вогонь сповнений для нас таких чарів? Чому, байдуже про вік, нас завжди тягне до нього? — Бітті загасив маленьке полум'я і знову видобув його. — Вогонь — це вічний рух; це те, що людина завжди прагнула знайти, але так і не знайшла. Або майже вічний рух. Якщо його не гасити, він горів би протягом усього нашого життя. Що таке вогонь? Це таїна. Вчені щось белькочуть про тертя й молекули. Але вони й самі нічого дої ладу не знають. Справжня принада вогню в тому: що він знищує відповідальність і наслідки. Якщо певна проблема надто обтяжлива — в піч її. Зараз, Монтег,; такий тягар — ви. Вогонь зніме цей тягар з моїх плечей швидко, чисто й певно. Гігієнічно, естетично, практично.

Монтег дивився на свій дім, який здавався йому тепер чужим і дивним: пізня нічна година, шепіт сусідів, скалки скла, там, на підлозі, — книжки з подертими палітурками й розірваними сторінками, що розліталися, мов лебединий пух; небезпечні книжки, які набули зараз такого безглузлого вигляду, мабуть, не заслуговують, щоб заради них хвилюватися, бо це всього-на-всього пожовклий папір, чорні букви й пошарпані обкладинки.

Звичайно, Мілдред. Вона, певно, бачила, як він ховав ; книжки в саду, і знову внесла їх у дім. Мілдред, Мілдред.

— Я хочу, щоб ви особисто виконали цю роботу. Але не з гасом і сірником, а з вогнеметом. Ваш дім — вам і прибирати.

"Монтег, хіба ви не можете втекти, сховатися?"

— Ні! — розпачливо вигукнув Монтег. — Механічний пес! Через нього не можна!

Фабер почув, але почув і брандмейстер; він подумав, що ці слова стосуються до нього.

— Авжеж, пес тут поблизу, тож не наробіть дурниць. Готові?

— Так. — Монтег клацнув запобіжником вогнемета.

— Вогонь.

Довгий язик полум'я вирвався з вогнемета, вдарив у книжки, відкинув їх до стіни. Монтег увійшов до спальні й двічі вистрілив по широких ліжках; вони, голосно засичавши, запалали так люто, аж Монтег здивувався: хто б міг подумати, що в них стільки вогню й пристрасті! Він попалив стіни спальні й туалетний столик дружини, бо жадав усе це змінити; попалив стільці, столи, а в їдальні — столові прибори й пластмасовий посуд, усе, що нагадувало про його життя в цьому порожньому домі поруч із чужою жінкою, яка забуде його завтра, врешті, вона вже забула його і мчить зараз самотньо по місту, чуючи лише те, що нашіптує їй у вуха радіо-"черепашка". Так як і раніше, палити було насолодою — приємно було дати волю своєму гніву, палити, рвати, руйнувати, дерти на шматки, нищити безглузду проблему. Нема виходу — то не буде й проблеми!

— Книжки, Монтег!

Книжки підстрибували й танцювали, наче обпалені птахи, їхні крила пломеніли червоним і жовтим пір'ям.

Нарешті він увійшов до вітальні, де в стінах спали велетенські безмовні чудовиська, занурившись у порожні білі думки й холодні сніжні сни. Він вистрілив у кожную з трьох голих стін, і вакуумні колби,

засичавши, вибухнули. Порожнеча відгукнулася ще дужчим сичанням, безглуздим криком. Він намагався уявити порожнечу, яка народжувала такі самі порожні образи — і не міг. Він затамував подих, щоб та порожнеча не всоталася в його легені. Він розтяв її, відступивши назад і пославши в подарунок вітальні ще одну велетенську яскраво-жовту квітку. Вогнетривкий шар на стінах тріснув, і полум'я струсонувало будинок.

— Коли закінчите, знайте, що ви заарештовані, — пролунав позаду голос Бітті.

Будинок завалився купою чорного жару й чорної золи. Він лежав, укритий ковдрою сонного рожево-сірого попелу, і султан диму хитався над ним, здіймаючись високо в небо. Було пів на четверту ранку. Люди порозходились по домівках; від циркового балагану залишилася тільки купа головешок і щебінки. Вистава закінчилась.

Монтег завмер, тримаючи вогнемет у безживних руках; великі плями поту розповзлися під пахвами, обличчя було вимазане сажею. Пожежники мовчки стояли позаду нього; тьмяний відблиск тліючих жарин освітлював їхні лиця.

Монтег двічі пробував заговорити і, нарешті зосередившись, він спитав:

— Це моя дружина подала сигнал тривоги? Бітті кивнув.

— А ще раніше це зробили її приятельки, та я не хотів поспішати. Так чи інакше, ви все одно попались би. Яка дурість — читати вірші кожному стрічному! Це міг зробити лише безнадійний дурень. Дайте комусь прочитати кілька римованих рядків — і він уже вважає себе володарем Всесвіту. Ви уявили собі, що можете творити чудеса вашими книжками. Але ні, світ залюбки обходиться без них. Дивіться, до чого вони вас

призвели: вла по зав'язку загрузли в трясовині. Досить мені торкнуЯ тися мізинцем — і ви втопитесь!

Монтег навіть не поворухнувся. Шалений землетруси вогняна буря зрівняли його дім з землею; десь під тимД уламками була похована Мілдред і все його життя. Віім не міг зрушити з місця. Відлуння землетрусу ще гомоніло в ньому, — в душі кипіло, переверталось, тремтіло коліна підкошувалися від надмірного тягаря втоми, пені диву, гніву. Він покірно дозволив Бітті завдавати удару за ударом.

— Монтег, ви ідіот, Монтег, ви несосвітенний дурень! Ну, навіщо ви це зробили?

Монтег не чув, він був далеко звідси, подумки тікав, рятувався, залишивши своє мертве, замашчене сажею тіло на поталу цьому божевільному.

"Монтег, тікайте!" — наполягав Фабер.

Монтег прислухався.

Бітті щосили вдарив його в голову — і Монтег, заточившись, подався назад. Зеленава куля, в якій шепотів і кричав Фаберів голос, випала на доріжку. Бітті, посміхаючись, підняв її, приклав до вуха.

Монтег почув далекий голос:

"Монтег, що з вами? Чи все гаразд?"

Бітті відняв кульку від вуха і поклав до кишені.

— Он воно що! Значить, тут щось більше, ніж я думав. Я бачив, як ви нахиляєте голову, до чогось прислухаєтесь. Мені спершу здавалося, ніби

то "черепашка". — Але коли ви раптом порозумнішали, мене це зацікавило. Гаразд, ми вистежимо вашого приятеля, і тоді йому буде непереливки.

— Ні! — скрикнув Монтег.

Він посунув запобіжник вогнемета. Бітті кинув бистрий погляд на Монтегові пальці; очі його ледь розширилися. Монтег побачив у них подив і сам мимохіть глянув на свої руки — що вони ще наробили. Згодом, пригадуючи минулі події, він ніяк не міг збагнути, що його спонукало вбити — самі руки чи реакція Бітті на їхню поведінку. Лавиною прогуркотіли останні розкоти грому, торкнувшись його слуху, але не свідомості.

Бітті глузливо посміхався.

— Еге ж, це таки спосіб примусити себе слухати. Наставте пістолет на чоловіка — і він вас хоч-не-хоч вислухає. Ну, давайте. Що ви скажете цього разу? Чому ж ви не частуєте мене Шекспіром, ви, жалюгідний вискочню? "Твоїх погроз я не боюся, Кассій. Вони, як марний вітер, пролітають мимо, мене-бо захищає честь моя". Здається, так? Ну, мерщій, ви, нікчемний літераторе! Натискайте на спуск! Він ступив до Монтега.

— Ми завжди палили не те, що треба... — тільки й спромігся вимовити Монтег.

— Дайте сюди вогнемет, Гаю, — сказав Бітті. Усмішка застигла на його вустах.

Але за мить він перетворився на вогняний клубок, на ляльку, що стрибала, корчилася, лементувала; в ній не залишилося нічого людського — вогняна куля качалася по лужку, бо Монтег випустив у неї довгий струмінь рідкого полум'я. Щось засичало, ніби хтось смачно плюнув на

розжарену грубку, забулькотіло, запінилося, наче пригорщу солі кинули на величезного чорного равлика, і він перетворився на гидкий слиз, закипівши жовтою піною. Монтег заплющив очі, закричав, він намагався заткнути вуха руками, щоб не чути цих звуків. Бітті підстрибував, падав, знову підводився, підстрибував, знову падав і нарешті скоцюрбився, обм'як, мов воскова лялька на вогні, й затих.

Два інших пожежники закам'яніли, мов бовдури.

Монтег, насилу подолавши напад нудоти, наставив на них вогнемет.

— Поверніться!

Вони підкорилися; піт струменів по їхніх посірілих, мов виварене м'ясо, обличчях; Монтег ударив по голові одного, другого, збив каски, повалив їх один на одного. Вони впали і застигли.

Легкий шерех, мов упав осінній лист.

Монтег озирнувся й побачив механічного пса. Той був уже десь посередині лужка і мчав легко й нечутно, ніби густа хмара чорно-сірого диму, яку підганяв вітер.

Пес стрибнув, злетів футів на три над головою Монтега, розчепірівши павучі лаписька, вистромивши свій єдиний зуб — прокаїнову голку. Монтег зустрів його спалахом полум'я, чудовою вогненною квіткою — її жовті, сині й жовтогарячі пелюстки закрутилися навколо металевого собаки, вдягли його в нову одіж, і він ударив Монтега всім тілом, відкинув його разом з вогнеметом кроків на десять, до підніжжя дерев. Монтег відчув, як пес хапає його за ногу, встромляє голку — і тієї ж миті полум'я відкинуло пса в повітря, викрутило з суглоСшЯ металеві кістки, вивернуло розпечені нутроці й вони ввЯ бухнули червоними бризками, наче ракета. Монтег Лежав, дивлячись, як це мертве і водночас живе тіло пая рекинулося в повітрі і, впавши, затихло. Здавалося, пЦЯ навіть

тепер ладен кинутися на нього і впорснути всієї отруту, яка вже почала діяти на ногу. Він відчув полетіти кість і страх, наче людина, що встигла відскочити від машини, яка мчала з швидкістю дев'яносто миль на годину і лише зачепила її крилом. Він боявся підвестися і боявся, що не зможе зовсім ступати на занімілу ногу. Я все його тіло почало потроху ціпеніти.

Вулиця безлюдна, будинок згорів, як стара театральна декорація, інші будинки занурилися в пітьму, поруч — рештки механічного пса, трохи далі — труп Бітті, ще далі — двоє пожежників і "саламандра". Він глянув на велетенську машину. Її теж слід знищити.

"Ну, — подумав, — побачимо, чи дуже тобі перепало. Спробуй-но стати на ноги. Обережно, обережно... отакіш

Він стояв, але в нього була тільки одна нога. Замість другої — мертвий оцупок, обвуглений шматок дерева, що його він мусив тягти за собою, мов покару за якийсь потаємний гріх. Коли він ступав на неї, спочатку в литку, а потім у стегно вгороджувалися тисячі срібних голок. Він заплакав. Ні, йди! Іди, тобі не можна залишатися тут.

Подекуди в будинках знову засвітилися вогні — чи то недавні події розбурхали людей, чи їх тривожила незвичайна тиша, Монтег не знав.

Припадаючи на ушкоджену ногу, підтягуючи її руками, він розмовляв з нею, схлипував, наказував їй, проклинав її, благав допомогти йому врятувати життя. В темряві чулися крики й голоси людей. Він дошкутьгав до заднього двору, що виходив на глухий провулок.

"Бітті, — думав він, — тепер ви вже не проблема. Ви завжди говорили: "Навіщо розв'язувати проблему, коли можна спалити її". Так-от, я й зробив і те, й те. Прощайте, брандмейстере".

Спотикаючись, він шкандибав у нічній пітьмі.

Гострий біль пронизував ногу щораз, як він ступав на неї, і Монтег думав: дурень ти, дурень, жахливий дурень, ; чортів дурень, ідіот, дурень проклятущий і ще тричі дурень... Дивись, що ти накоїв, і як тепер це розплутувати, і що тепер робити? Гордість, будь вона проклята, і гнів, — а відтак він усе зіпсував, усе згубив і наплював на всіх і на себе. Але ж і на нього стільки навалилося — Бітті, й ті жінки, і Мілдред, і Кларіс — все відразу. І все-таки немає тобі прощення, нема. Дурень, клятий дурень, так себе виказати!

Ні, ми ще врятуємо, що можна, зробимо, що можна. А коли вже доведеться горіти, то прихопимо декого з собою.

Раптом він згадав про книжки і повернув назад. Так, про всякий випадок.

Він знайшов книжки там, де залишив, біля садового паркану. Мілдред, хвалити бога, забрала не всі. Чотири ще лежали там, де він їх заховав. У півночі чулися крики, спалахували вогні. Десь удалині гуркотіли інші "саламандри", ревіння їхніх сирен зливалося з ревінням поліційних автомобілів, які мчали нічним містом.

Монтег узяв чотири книжки, знов застрибав, зашкутильгав провулком і раптом упав, наче йому відтяли голову й залишили саме тіло. Щось несвідоме спонукало його зупинитися, жбурнуло на землю. Він лежав там, де впав, і плакав, скоцюрбившись і уткнувшись обличчям у рінь.

Бітті хотів померти!

Плачучи, Монтег зрозумів, що це було саме так. Бітті хотів померти. Адже він стояв, навіть не намагаючись захиститися, стояв собі, знущаючись із нього, під'юджуючи його. Від цієї думки Монтег раптом перестав ридати, йому перехопило подих. Як дивно так прагнути смерті, щоб дозволити вбивці ходити круг тебе зі зброєю в руках і, замість

мовчати і тим зберегти собі життя, кричати на нього, висміювати, доки він розлютиться, і тоді...

Здалеку долинув тупіт ніг.

Монтег сів. Треба тікати. Підводься, мерщій, не можна сидіти! Але він ще схлипував; треба заспокоїтися. Ось уже напад плачу минає. Він нікого не хотів убивати, навіть Бітті. Тіло його скорочилося, наче на нього линули кислотою. Він затулив рот рукою. Перед очима стояв Бітті — спочатку непорушний, потім весь у вогні, як смолоскип, а тоді — на траві, зсудомлений. Монтег кусав собі пальці. "Я не хотів, боже мій, я не хотів цього..."

Він намагався все скласти до купи, пригадати своє звичне життя за кілька днів до того, як у нього вдерлися решето й пісок, зубна паста "Денем", дзижчання джмеля в вусі, світлячки пожежі, сигнали тривоги і ще надто багато чого для кількох коротких днів, надто навіть для цілого життя!

Тупіт ніг чувся вже в кінці провулка.

"Вставай! — сказав він собі. — Вставай, хай тобі чорт!" — наказав він хворій нозі й підвівся. Біль гострими шипами шпигонув у коліно, потім кольнув тисячами голок, тоді тупими шпильками і, нарешті, коли він прошкандибав кроків із п'ятдесят під дерев'яним парканом, подряпавши руки й загнавши в них скалки, ногу вже не кололо, а пекло, наче її хтось ошпарив окропом. Але тепер нога вже підкорялась йому. Бігти він, однак, не зважився, щоб не вивихнути слабкого суглоба. Хапаючи нічне повітря широко розкритим ротом, відчуваючи, як п'ятьма важко осідає десь усередині, він рішуче, хоч і шкутильгаючи, рушив уперед. Книжки він ніс у руках.

Він думав про Фабера.

Фабер залишився там, у паруючому згустку, що не мав тепер ні ймення, ні назви. Адже він спалив і Фабера! Ця думка так його вразила, що здалося, ніби Фабер справді вмер, засмажився, мов плотвичка, в цій зеленавій кульці, а ту кульку засунув до кишені чоловік, що перетворився на кістяк, обплутаний обвугленими сухожилками, — і кулька загинула назавжди.

"Запам'ятай: їх треба спалити, щоб вони не спалили тебе, — подумав він. — Саме так".

Він понишпорив у кишенях — гроші були при ньому. В одній із кишень він знайшов звичайну радіо-"черепашку" — холодного похмурого ранку місто в ній розмовляло само з собою.

— Увага! Поліція розшукує втікача. Вчинив убивство і кілька злочинів проти держави. Звати: Гай Монтег. Фах: пожежник. Востаннє його бачили...

Кварталів із шість він біг, не зупиняючись. Провулок вивів його на автостраду, разів у десять ширшу за звичайну вулицю. В різкому білому світлі дугових ліхтарів вона нагадувала застиглу річку, на якій не було жодного суденця; він розумів, що небезпечно перетинати її — надто вона широка, надто відкрита. Наче велика сцена без декорацій, вона заманювала його на освітлений обшир, де втікача легко було помітити, спіймати, застрелити.

"Черепашка" дзижчала в вусі.

— ...Стежте за чоловіком, що втікає... стежте за чоловіком, що втікає... він сам, пересувається пішки... стежте...

Монтег позадкував у тінь. Просто перед ним була заправна станція, величезна брила, що сяяла білосніжними кахлями; біля неї зупинилися заправитись два сріблясті автомобілі. Так, коли хочеш перейти, не

перебігти, а спокійно" перейти цей широкий бульвар, треба мати охайний, пристойний вигляд. Більше шансів урятуватися, коли причешешся і вмиєшся, перш ніж іти далі... Іти куди?

"Справді, — подумав він, — куди я біжу?"

Нікуди. Тікати не було куди, він не мав друзів, до яких можна було б звернутися. Крім Фабера. І раптом Монтег збагнув, що весь час підсвідомо біг до Фаберового дому. Але Фабер не міг сховати його; навіть спроба переховати була б рівнозначна самогубству. Однак йому треба зустрітися з Фабером, бодай на кілька хвилин. Саме Фабер підтримає в ньому віру в порятунок, яка майже вичерпалася. Він просто хотів пересвідчитися, що є на світі така людина. Він хотів переконатися, що Фабер живий, не згорів і не обвуглився разом з тим, іншим тілом. Крім того, треба залишити йому частину грошей, щоб він міг їх використати потім, коли Монтег піде... Може, пощастить вибратися з міста, сховатися й жити десь біля річки, біля великих доріг, серед полів і пагорбів.

Пронизливий звук примусив його глянути вгору.

В небо один за одним зі свистом злітали поліційні вертольоти, їх було багато: здавалося, хтось здмухнув суху шапку кульбаби. Не менше двох десятків машин ширяли в повітрі милі за три від Монтега, нерішуче гойдалися на місці, наче метелики, яких зненацька заскочила осінь. Потім вони почали поодиноці приземлятися то тут, то там, сідали на вулицях, перетворившись на "жуки"-автомобілі, з ревінням мчали по бульварах, щоб знову знятися в повітря й продовжувати пошуки.

Перед ним була заправна станція. Робітників ніде не видно, — мабуть, обслуговували клієнтів. Обігнувши будівлю ззаду, Монтег зайшов до чоловічого туалету. Крізь алюмінієву стіну до нього долинув голос диктора: "Оголошено війну". Надворі біля колонки накачували бензин. Люди в автомобілях говорили з обслугою про двигуни, бензин, вартість заправки. Монтег стояв, намагаючись збагнути важливість почутого по

радіо стислого повідомлення, і не міг. Гаразд, хай війна почекає, для нього вона почнеться за годину чи дві.

Він вимив руки й лице, витерся рушником, намагаючись не здіймати шуму. Вийшовши з туалету, дбайливо причинив двері, ступнув у пітьму й за хвилину вже знову стояв на розі безлюдного бульвару.

Ось вона, ця гра, яку він має виграти: широкий майданчик кегельбану, застиглий у холодному передранішньому повітрі. Бульвар був чистий, як гладіаторська аріна за мить до виходу безіменних убивць. Повітря над широченною асфальтовою річкою тремтіло від тепла, що я його випромінювало Монтегове тіло; неймовірно, але тепло його тіла примусило коливатися довколишній світ! Монтег був світляною мішенню; він знав, відчував це.. А тепер йому треба подолати цей короткий шлях через вулицю.

Кварталів за три від нього сяйнули автомобільні фари. Монтег глибоко зітхнув. Легені дряпнуло, наче гарячою щіткою. Горло пересохло. В роті відчувався неприємний металевий присмак, ноги мов свинцеві...

Що це за фари? Якщо почати переходити вулицю зараз, треба розрахувати, коли автомобіль буде тут. Чи далеко до протилежного тротуару? Мабуть, ярдів зі сто. Гаразд, хай сто. Коли йти повільно, спокійною ходою, то треба секунд із тридцять чи сорок, щоб подолати цю відстань. А автомобіль? Набравши швидкість, він промчить ці три квартали секунд за п'ятнадцять. Отже, якщо навіть уже на середині дороги побігти...

Він ступив правою ногою, потім лівою, тоді знов правою. Вийшов на пустельну вулицю.

Хай вулиця й цілком пустельна, ніколи не скажеш напевне, чи перейдеш її благополучно; машина може зненацька вигулькнути на

підйомі, за чотири квартали звідси, і не встигнеш оком змигнути, як вона наскочить на тебе й помчить далі.

Він вирішив не рахувати кроків. Не озирався ні ліворуч, ні праворуч. Світло вуличних ліхтарів здавалося таким самим підступно яскравим і гарячим, як проміння опівденного сонця.

Він прислухався до шуму машини, що набирала швидкості; гуркіт долинав справа, за два квартали від нього. Вогні фар підстрибували, то спалахували, то згасали, і нарешті освітили Монтега.

йди, не зупиняйся.

Монтег на мить загаявся, міцніше стис у руках книжки і примусив себе зрушити з місця. Його ноги мимохіть заквапилися, побігли, але він уголос присоромив себе і далі пішов спокійно. Він був уже на середині вулиці, проте й ревіння автомобіля наростало — машина набирала швидкості.

Безперечно, поліція. Побачили мене. Байдуже, спокійніше, не озирайся, не показуй, що це тебе тривожить. Іди, йди, от і все.

Машина мчала. Машина ревіла. Машина дедалі пришвидшувала лет. Машина завивала. Машина гуркотіла. Вона летіла, майже не торкаючись дороги. Вона мчала зі свистом, мов куля, випущена з невидимої рушниці. Сто двадцять миль на годину. Сто тридцять. Монтег зціпив зуби. Здавалося, рухливе світло фар обпікає йому легені, від нього смикаються повіки, липким потом вкривається тіло.

Монтег безглуздо човгав ногами, почав говорити сам до себе, нараз не витримав і побіг. Він викидав ноги якомога далі, одну, другу, вперед, уперед!. Господи! Господи! Він упустив книжку, зупинився, повернув був назад, передумав, знову кинувся вперед, закричав в асфальтову порожнечу, а "жук"-автомобіль мчав по свою здобич — ось уже між ними

двісті футів, сто, дев'яносто, вісімдесят, сімдесят... Монтег задихався, розмахував руками, високо підкидав ноги, викидав їх уперед, біг, біг, а машина дедалі ближче, ближче, реве, сигналить... Монтег повернув голову назустріч саяву фар — машини не було, вона потонула у власному світлі, лише сліпучий факел врізався в Монтега, ревіння, полум'я! Зараз, зараз вона наскочить на нього!..

Монтег спіткнувся і впав.

Я загинув! Усе, кінець!

Але падіння врятувало його. За мить до того, як наскочити на Монтега, шалений "жук" раптом різко завернув, обминув його і щез. Монтег лежав долілиць, уткнувшись обличчям в асфальт. Вибухи реготу долинули до нього разом із синім димом відпрацьованих газів.

Його права рука простягнута уперед. Він підвів її й побачив — на самісінькій пучці середнього пальця чорніла вузька смужка: автомобіль, промчавши повз нього, торкнувся пучки шиною. З недовірою дивлячись на чорну смужку, Монтег повільно підвівся.

Отже, це не поліція?

Він глянув на бульвар. Порожньо. Ні, не поліція, а просто машина, напхана підлітками, певне, років Дванадцяти-шістнадцяти. Галаслива, криклива, вересклива ватага дітей вирушила на прогулянку; діти побачили чоловіка — він ішов пішки, а це так незвичайно, піша людина в наші дні, й вирішили: "Нумо, зіб'ємо його!" І Вони навіть не підозрювали, що це той самий утікач Монтег. Так, просто собі зграя підлітків — надумали покататися місячної ночі, зі свистом промчати миль п'ятсот і чи шістсот з такою швидкістю, що обличчя замерзає од вітру. Хтозна, чи повернуться вони додому на світанні, і чи будуть живі — в цьому й полягала принадність таких пригод.

"Вони хотіли вбити мене, — подумав Монтег. Він стояв, похитуючись; потривожене повітря й пилюга ще вирували навколо нього. Він помацав садно на щоці. — Еге ж, вони хотіли вбити мене, просто так, ні сіло ні впало".

Монтег побрів до ще далекого тротуару, наказуючи ногам рухатись. Якимось дивом він підняв розкидані книжки, але не пам'ятав, як нахилився, як збирав їх. Тепер він перекладав їх з однієї руки в другу, наче гравець карти перед складним ходом.

Може, це вони вбили Кларіс?

Він зупинився й подумки повторив: "Може, це вони і вбили Кларіс?"

Йому захотілося закричати й кинутися за ними навздогін.

На очах виступили сльози.

Він урятувався тому, що впав. Водій вчасно збагнув, навіть не збагнув, а відчув, побачивши розпростерте тіло, що машина, наскочивши на нього на такій швидкості, перекинеться і всі пасажери вилетять геть. А якби Монтег не впав?

Він затамував подих.

У кінці бульвару, за чотири квартали від нього, "жук" зменшив швидкість, круто розвернувся на двох колесах і тепер мчав назад, тим самим боком вулиці, порушуючи правила руху.

Але Монтег був уже в безпеці, сховавшись у темному , провулку; саме сюди він і йшов — годину чи, може, хвилину. Здригаючись од нічної прохолоди, він озирнувся. "Жук" промчав повз нього, вискочив на середину бульвару і щез; знову вибухнув сміх, потривоживши нічну тишу, і вщух.

Йдучи в пiтьмi провулком, Монтег бачив, як падали й падали з неба вертольоти, мов першi снiжинки майбутньої довгої зими.

Будинок оповивала тиша.

Монтег пiдiйшов iз саду, вдихаючи густий нiчний росяний запах нарцисiв, троянд i вологої трави. Доторкнувся до зашкленених дверей чорного ходу, — вони були незамкненi, — прислухався i прослизнув усередину...

"Мiсiс Блек, ви спите? — думав вiн. — Я знаю, що роблю зле, але ваш чоловiк чинив так само з iншими й нiколи не питав себе, добре це чи нi, нiколи не замислювався й не картав себе. А тепер, оскiльки ви дружина пожежника, настав i ваш час, вогонь знищить ваш дiм за всi будинки, якi спалив ваш чоловiк, за всiх людей, яких вiн, не задумуючись, робив нещасними".

Будинок нiмував.

Монтег сховав книжки на кухнi й знову щезнув у провулку. Озирнувшись, побачив: будинок спав, як i досi, темний i спокiйний.

Вiн iшов через мiсто; в небi, наче клaптi подертого паперу, кружляли вертольоти. Монтег зайшов у телефонну кабiну, що самотньо стояла бiля якоїсь зачиненої на нiч крамниці, й подав сигнал тривоги. Потiм стояв, шулячись вiд нiчного холоду, i чекав, коли вдалинi завиють пожежнi сирени i "саламандри" з гуркотом помчать палити дiм Блека. Сам Блек зараз на роботi, але його дружина, тремтячи вiд ранiшнього повітря, стоятиме й дивитиметься, як палає й завалюється дах її будинку. А поки що вона спокiйно спить.

На добранiч, мiсiс Блек.

— Фабер!

Стук у двері, ще, потім шепіт і чекання. Нарешті, після довгої хвилини, в маленькому будинку Фабера блимнув вогник. Ще хвилина, і задні двері прочинилися.

Вони мовчки дивились один на одного в напівмороці, Фабер і Монтег, наче не вірили власним очам. Потім Фабер поворухнувся, вхопив Монтега, втяг його всередину, посадив на стілець, знову підійшов до дверей і постояв там, прислухаючись. У передранішній тиші вили сирени.

Фабер зачинив двері й повернувся до кімнати.

Монтег сказав:

— Я поводився, наче дурень, з самого початку й до : кінця. Мені не можна довго залишатися тут. Я йду бозна-куди.

— Принаймні, ви натворили дурниць, намагаючись зробити добре діло, — відповів Фабер. — Я думав, ви померли. Пристрій, який я вам дав...

— ЗгОрІВ.

— Я чув, як брандмейстер розмовляв з вами, а потім раптом запала тиша. Я мало не пішов розшукувати вас.

— Брандмейстер мертвий. Він побачив кульку, почув ваш голос, хотів вистежити вас. Я вбив його з вогнемета.

Фабер сів і якийсь час мовчав.

— Боже, як усе це могло статися? — заговорив Монтег. — Адже лише вчора все було гаразд, а сьогодні я відчуваю, що гину. Скільки разів людина може гинути і все одно залишатися живою? Мені важко дихати.

Бітті мертвий, а колись же він був моїм другом; Міллі покинула мене, а я вважав її своєю дружиною; тепер я нічого не знаю. Мій будинок згорів, у мене немає роботи, я сам мушу втікати... По дорозі сюди я підклав книжки в будинок пожежника. Господи боже мій, скільки я накоїв за один тиждень!

— Ви зробили те, що мали зробити. Так мало статися.

— Мабуть, так воно і є. Хоч у це я вірю, бо більше мені нема в що вірити. Я знав, що так станеться. Я вже давно відчував, як щось у мені закипає, я робив одне, а думав зовсім інше. Боже, це назрівало в мені. Дивно, як воно досі не вихлюпнуло назовні. І ось я тут, щоб зруйнувати й ваше життя. Адже вони можуть прийти сюди!

— Вперше за багато років я відчуваю, що знов живу, — відповів Фабер. — Відчуваю: зроблю те, що слід було б зробити дуже давно. А от страху поки що немає. Може, тому, що нарешті роблю те, що треба. А може, наважившись ризикнути один раз, я вже не хочу здаватися вам боягузом. Певне, мені й надалі доведеться робити ще сміливіші речі, ще більше ризикувати, аби не було вороття назад, аби знову не бути легкодушним. Що ви збираєтесь робити?

— Тікати.

— Ви знаєте, що оголошено війну?

— Чув.

— Господи, як дивно! — вигукнув старий. — Війна здається чимсь далеким через ваші власні турботи.

— Я не мав часу думати про неї. — Монтег витяг з кишені стодоларовий папірець. — Ось, візьміть, хай буде у вас, витрачайте ці гроші, як вважатимете за потрібне, коли я піду.

— Але...

— Може, до обіду мене вже не буде живого; використайте їх для вашої справи.

Фабер кивнув.

— Спробуйте дістатися до річки, якщо зможете; потім ідіть берегом, там є покинута залізнична колія, вона веде з міста в глиб країни, отож тримайтеся її. Тепер шляхи сполучення в основному повітряні, більшість залізниць занедбані, однак ця залишилась, іржавіє потроху. Я чув, нібито в глушині подекуди ще є табори бродяг. Мандрівні табори, як їх називають. Треба тільки відійти далі від міста й добре придивлятися. Кажуть, ніби вздовж залізничної колії до Лос-Анджелеса можна зустріти чимало колишніх вихованців Гарвардського університету. Багатьох із них розшукує поліція, їм не можна жити в містах. Але їм усе-таки пощастило вижити. Їх небагато, уряд, очевидно, не вважає їх такими небезпечними, щоб розшукувати за містом. Певний час ви можете переховуватися в них, а потім спробуйте знайти мене в Сент-Луїсі. Я вирушу туди сьогодні о п'ятій годині ранку, автобусом, хочу зустрітися з тим старим друкарем. Боже, і я нарешті почав ворушитися. Ваші гроші підуть на добру справу. Спасибі, Монтег, хай вас береже бог. Може, хочете трохи поспати?

— Ні, краще піду.

— Давайте подивимось, що воно там робиться. Фабер квапливо провів Монтега до спальні й відсунув •

одну з картин на стіні; під нею був невеличкий телевізійний екран, розміром з поштову листівку.

— Мені завжди хотілося мати маленький екран, щоб можна було, коли захочу, затуляти його долонею, а не ці величезні стіни, які приголомшують тебе криком. Ось ДИВІТЬСЯ.

Він увімкнув екран.

— Монтег, — промовив телевізор і засвітився. — МОНТЕГ, — виразно повторив голос диктора. — Гай Монтег. Усе ще на волі. Пошук провадять поліцейські вертольоти. З сусіднього району привезено іншого механічного пса... Монтег і Фабер презирнулися.

— ...Механічний пес діє бездоганно. Цей чудовий пристрій жодного разу не помилився відтоді, як його вперше застосували для розшуку злочинців. Наша телевізійна компанія пишається тим, що їй надана можливість з телевізійною камерою, встановленою на вертольоті, стежити за механічним шукачем, як тільки він вирушить по сліду злочинця...

Фабер налив у склянки віскі.

— Нам зараз не завадить випити. Вони випили.

— ...Нюх механічного собаки такий чутливий, що він може запам'ятати десять тисяч індивідуальних запахів і вистежити будь-кого з цих десяти тисяч людей без додаткового настроювання!

Легкий дроз перебіг по тілу Фабера. Він обвів поглядом стіни, двері, дверну ручку, стілець, на якому сидів Монтег. Той помітив погляд. Вони обидва покvapливо оглянули кімнату, і Монтег відчув, як розширилися його ніздрі, наче він сам намагався вистежити себе, наче його нюх настільки загострився, що він сам міг по запаху знайти свій слід, залишений у повітрі, наче раптом стало видно мікроскопічні крапельки поту на дверній ручці, там, де він узявся рукою, — їх було дуже багато, вони виблискували, мов підвіски маленької люстри; він, Монтег, був повсюди, в усьому, на всьому, всередині й назовні, він був світляною хмарою, приви́дом, — і від нього важко було дихати. Він бачив, як Фабер затамував подих, мов боявся разом з повітрям втягнути в себе тінь утікача, чи може, боявся перейнятися його випарами й запахами.

— Зараз механічного пса висадять з вертольота на місці пожежі!

На екранчику виник спалений будинок, юрба і щось на землі, прикрите простирадлом, а в небі — вертолiт, який коливався, наче химерна квітка.

"Отже, вони вирішили будь-що виграти, — подумав Монтег. — Вистава триває, за годину може розпочатися війна..."

Як зачарований, боячись поворухнутися, Монтег стежив за подіями. Все це здавалось йому дуже далеким і ніяк його не стосувалося; ніби він дивився якусь драму, чиюсь драму, досить цікаву, але чужу, хоч і відчував дивне задоволення. "Адже все це робиться через мене, — подумав нараз, — боже мій, це ж усе через мене!"

Якби він захотів, то міг би залишитися тут і, зручно влаштувавшись, простежити гонитву до кінця, крок за кроком, по провулках і вулицях, по широких безлюдних бульварах, через лужки та ігрові майданчики, затримуючись подекуди разом із диктором для необхідних пояснень, і знову по провулках аж до охопленого полум'ям будинку Блеків, і нарешті знову сюди, до цього помешкання, де вони з Фабером сидять і п'ють віскі, а електронне чудовисько, безмовне, як сама смерть, тим часом уже обнюхує його недавній слід, зупинившись он під тим вікном. Тепер Монтег може, якщо схоче, підвестись і, не зводячи очей з телевізора, підійти до вікна, висунутися, потім озирнутись і побачити себе на яскравому екрані як головного героя драми, як знаменитість, про котру всі говорять, на котру всі дивляться, — в інших вітальнях його бачитимуть об'ємним, в повний зріст, у кольоровому зображенні! І якщо він не забариться тієї останньої хвилини, то зможе за мить до того, як піти в небуття, побачити: прокаїнова голка пронизує його заради блага й щастя тих багатьох людей, яких усього кілька хвилин тому збудило нестямне виття сирен, і тепер вони втупилися в телевізорні стіни, стежачи за незвичайними ловами, за полюванням на великого звіра, за драмою з єдиною дійовою особою.

Чи встигне він сказати своє останнє слово? Коли на очах у двадцяти чи тридцяти мільйонів глядачів пес ухопить його, чи не має він, Монтег, однією фразою чи одним словом підсумувати все своє життя так, щоб ці слова ще довго залишалися з ними після того, як пес, зімкнувши й розімкнувши свої металеві щелепи, відскочить і побіжить геть у пільму, а телевізійні камери, завмерши, стежитимуть за звіром, що, зменшуючись, зникає вдалині— чудовий кінець! Як йому знайти таке слово, кілька слів, щоб обпалити вогнем обличчя цих людей, збудити їх?

— Дивіться, — прошепотів Фабер.

З вертольота повільно спускалося щось, не схоже ні на машину, ані на тварину, не мертве й не живе, воно випромінювало бліде зеленаве світло. Ось воно стоїть біля димучих руїн Монтегового будинку, під ніс йому тицяють вогнемет, покинутий Монтегом. Чується дзижчання, клацання, гудіння.

Монтег струснув головою, підвівся, допив віскі.

— Час іти. Шкода, що все так трапилося.

— Шкода? Чого? Мене? Мого будинку? Я все це заслужив. Тікайте, бога ради. Може, мені пощастить затримати їх тут...

— Стривайте. Яка користь, коли й вас вони знайдуть? Після того, як я піду, спалить покривало з цього ліжка — я доторкався до нього. Спалить у печі стілець — я сидів на ньому. Протріть спиртом меблі, ручки на дверях. Спалить доріжку в вітальні. Ввімкніть повністю вентиляцію.. у всіх кімнатах, посипте все нафталіном, якщо він у вас є. Потім увімкніть на всю потужність вашу поливальну систему в саду, а доріжки полийте з шланга. Може, пощастить знищити слід...

Фабер потис йому руку.

— Я все зроблю. Хай вам щастить. Якщо ми обидва залишимося живими, то наступного тижня чи ще за тиждень зв'яжіться зі мною. Сент-Луїс, центральний поштамт, до запитання. Шкода, що не можу тепер підтримувати з вами зв'язок — це було б добре для нас обох, але, на жаль, немає другої слухової кульки. Розумієте, я ніколи не сподівався, що мій прилад знадобиться. От старий дурень! Навіть і не подумав! Нерозумно, вельми нерозумно. І зараз, коли ця зелена кулька вкрай потрібна, у мене її нема. А тепер — ідіть!

— Ще одне. Дайте мені чимшвидше валізу, покладіть у неї який-небудь свій старий одяг — зношений костюм, сорочку, старі черевики, шкарпетки, всякий непотріб...

Фабер пішов і за хвилину повернувся. Вони заклеїли шпарини картонної валізи липкою стрічкою.

— Щоб не вивітрився старий запах Фабера, — промовив Фабер, спітнівши від зусиль.

Монтег узяв віскі й побризкав ним поверхню валізи.

— Зовсім не треба, щоб пес одразу почув два запахи. Можна мені взяти з собою решту віскі? Воно мені ще придасться пізніше... Хоч би наша робота не пропала марно!..

Вони знов потисли один одному руки і, рушивши до дверей, ще раз поглянули на телевізор. Пес ішов по сліду повільно, безшумно, принохувався до нічного вітру. Над ним ширяли вертольоти з телевізійними камерами. Пес дістався до першого провулка.

— Прощайте!

Монтег тихенько шмигнув на двір і побіг, стискаючи в руці напівпорожню валізу. Він чув, як запрацювала поливальна система,

сповнюючи передранішнє повітря шумом дощу, — спочатку тихим, потім дедалі сильнішим і рівнішим. Вода лилась на садові доріжки і струмками жебоніла на вулицю. Кілька краплин упали на Монтегове обличчя. Йому почулось, ніби старий щось крикнув йому на прощання, чи, може, це тільки здалося?

Він швидко біг від будинку до річки.

Монтег тікав.

Він відчував наближення механічного пса — немов подих осені, холодний, сухий і легкий, наче подув вітру, від якого навіть не хитається трава, не грюкають віконниці, не тремтить тінь від листя на білих плитках тротуарів. Своїм бігом механічний пес не порушував спокою навколишнього світу. Він ніс із собою тишу, і Монтег, тікаючи з міста, відчував, як ця тиша нагромаджується, тисне на нього. Тягар тиші ставав важчий — і Монтег ще прудкіше кинувся вперед.

Дорогою до річки він кілька разів зупинявся перевести подих, заглядав у тьмяно освітлені вікна розбуджених будинків, бачив обриси людей, які у своїх вітальнях дивилися на стіни, де, наче хмарка неонових випарів, то з'являвся, то зникав механічний пес, вихоплюючись то тут, то там на своїх павучих лаписьках. Ось він на Елмтеррас, на вулиці Лінкольна, в Дубовій, у Парковій алеї, ось у провулку, що веде до Фаберового будинку!

"Біжи, — наказував собі Монтег, — не зупиняйся, біжи, не барися!"

На екрані — будинок Фабера; поливальна система на повну потужність розбризкувала водяні струмені в нічному повітрі.

Пес, затремтівши, зупинився.

Ні, Монтег розпачливо вчепився в підвіконня. Тільки не туди! Я тут, сюди!

Прокаїнова голка вистромила і сховалася, знову вистромила і знов сховалася. З вістря впала прозора краплина дурману, що породжує сни, від яких нема пробудження; голка зникла в пащі собаки.

Монтегові перехопило подих, наче його вдарили кулаком під груди.

Механічний пес повернув і кинувся бігти провулком, геть від Фаберового дому.

Монтег глянув на небо. Вертольоти наближалися щільною зграєю, наче мошва, що злітається на світло.

Монтег насилу змусив себе пригадати: це ж не якась вигадана сценка, що привернула його увагу на шляху до річки; це він сам дивиться, як розігрується його власна шахова партія.

Він голосно закричав, щоб прийти до тями і відірватись од вікна останнього будинку на цій вулиці, від того, що він бачив там. До дідька! І він побіг. Провулок, вулиця, провулок, вулиця, і, нарешті, запах річки. Підняв ногу, опустив, лівою, правою. Якщо зараз на нього наведуть телевізійні камери, глядачі побачать двадцять мільйонів Монтенгів, що біжать, — як у давньому кіноводевілі з поліцаями і злочинцями, з переслідувачами й переслідуваними, з мисливцями й звіриною: він бачив цей водевіль тисячу разів. За Монтегом женуться зараз двадцять мільйонів гончаків; вони перескакують у вітальнях з правої стіни на середню, з неї — на ліву, щоб зникнути, а тоді знову вискочити на праву стіну, перейти на середню, на ліву — і так без кінця.

Монтег встромив у вухо "черепашку".

— Поліція пропонує жителям Елм-террас зробити так: _хай кожен, хто живе в будь-якому будинку на будь-якій вулиці цього району, відчинить двері свого дому чи визирне у вікно. Втікачеві не вдасться сховатись, якщо всі одночасно виглянуть зі своїх будинків. Приготуйтеся!

Авжеж! І як це вони раніше не додумалися до цього? Чому досі так не зробили? Всім підвестися, всім виглянути разом! Втікачеві не сховатись! Єдиний чоловік, що біжить нічним містом, єдиний чоловік, що випробовує зараз міць своїх ніг!

— Лічимо до десяти. Один! Два! Він відчув, як усе місто підвелось.

— Три!

Все місто повернулося до тисяч своїх дверей. Скоріше! Лівою, правою!

— Чотири!

Люди, мов сновиди, рушили до виходу.

— П'ять!

Їхні руки доторкнулися до дверних ручок.

Від річки віяло прохолодою, як після зливи. Горло в Монтега пересохло, очі запалилися від бігу. Він закричав, наче цей крик міг підштовхнути його, допомогти пробігти останню сотню кроків.

— Шість, сім, вісім!

На тисячах дверей повернулися ручки.

— Дев'ять!

Він проминув останній ряд будинків, побіг схилом униз, до темної рухливої маси.

— Десять!

Двері в усіх будинках розчахнулися.

Він уявив собі тисячі й тисячі облич, що вдивляються в темряву дворів, провулків, у небо; бліді, перелякані, вони ховаються за фіранками; наче сірі звірки, визирають вони зі своїх електричних нір; обличчя з сірими безбарвними очицями, сірими губами й сірими думками, що ледь пробиваються крізь задубілу плоть.

Але Монтег був уже біля річки.

Він занурив руки у воду, аби пересвідчитись, що це йому не мариться. Роздягся у пітьмі догола, сполоснув тіло, руки, ноги й голову холодною водою, пив її, дихав нею. Потім натягнув на себе старий Фаберів одяг, взув його черевики, а свій одяг кинув у річку й дивився, як вода несе його геть. Тримав у руках валізу, пішов по воді від берега, поки відчував під ногами дно; а тоді його підхопила течія й понесла в темряву. Він уже проплив ярдів із триста за течією, коли механічний пес прибіг до річки. Вгорі свистіли величезні пропелери вертольотів. Снопи світла падали на воду, і Монтег пірнув, рятуючись од сліпучого блиску, схожого на сяйво сонця, що раптом проглянуло крізь хмари. Він відчув, як річка м'яко несе його далі й далі, в пітьму. Зненацька промені прожекторів перекинулися на берег, вертольоти повернули до міста, наче натрапили на новий слід, і незабаром зникли. Зник і пес. Залишилися тільки холодна річка і Монтег, який плив серед раптової тиші, віддаляючись од міста, вогнів і погоні, віддаляючись геть від усього.

Йому ввижалося, ніби він щойно спустився зі сцени, полишивши там юрму акторів, чи прийшов з надзвичайного спіритичного сеансу з балакучими привидами. Із страшного нереального світу він поступово переходив у світ реальний, але поки що не міг сприйняти його реальності, бо світ той був ще не знаний.

Повз нього пропливали темні береги: річка несла його тепер серед пагорбів. Уперше за багато літ він бачив над собою зірки, безкінечний кругообіг саяливих вогнів.

Велетенська колісниця Джаггернаута' котилася по небу, погрожуючи розчавити і знищити Монтега.

Коли валіза наповнилася водою і потонула, Монтег перевернувся на спину. Річка ліниво й лагідно несла свої води, віддаляючись від людей, які снідали тінями, обідали димом, а вечеряли туманом. Річка була справжня; вона легенько обіймала Монтега, не квапила його, давала час обміркувати події цього місяця, цього року, всього, життя. Він прислухався до спокійного биття серця. Йог* думки також були спокійні, вони не мчали, як досі, наввипередки з шаленими потоками крові в його судинах.

Місяць низько висів у небі. Місяць і місячне світло. Звідки воно? Гаразд, від сонця. А сонце звідки бере своє світло? Воно палає власним вогнем. Горить і горить, день у день, вічно. Сонце і час. Сонце, час, вогонь. Палючий вогонь. Річка ніжно колисала Монтега. Палючий вогонь. Сонце й годинники на землі, що відраховують час. Все це злилось у свідомості Монтега, стало єдністю. Після багатьох років плавання у житейських хвилях і кількох хвилин плавання у цій річці він зрозумів, чому більше ніколи нічого не повинен спалювати.

Сонце горить щодня. Воно спалює Час. Всесвіт мчить по колу і обертається круг своєї осі, а Час спалює роки й людей, спалює сам, без допомоги Монтега. Отже, якщо він, Монтег, разом з іншими

пожежниками спалюватиме те, що створене людьми, а Сонце спалюватиме Час, то згорить геть усе!

Хтось із них має зупинитися. Сонце, звичайно, не зупиниться. Отже, виходить, повинен зупинитися він, Монтег, і повинні зупинитися люди, з якими він працював пліч-о-пліч ще кілька годин тому. Десь ізнову має початися процес збереження й накопичення духовних цінностей, хтось має знову зібрати й зберегти все, що створила людина, зберегти в книжках, платівках, в людських умах, будь-якою ціною вберегти від молі, плісняви, іржі, гниття і паліїв. Світ повен людей, великих і малих. Незабаром народиться новий фах — фах людей, що виготовляють вогнетривку одягу для людства.

Він відчув, що ноги торкнулися дна, встеленого рінню з піском. Течія прибила його до берега.

(1) Джаггернаут (інд. міф.) — одне з втілень бога Вішну; образно — безжалісна неблаганна сила.

Він огледівся — перед ним лежала темна рівнина, схожа на величезну безформну чорну істоту, безоку та безлику, що мала тільки довжину і простяглася на тисячі безконечних миль; зелені пагорби й ліси чекали до себе Монтега.

Йому не хотілося покидати лагідні води річки. Він боявся, що на березі його спостигне механічний пес. Боявся, що шалений вітер од вертолітних гвинтів виверне з корінням дерева.

Але повіяв лише звичайний осінній вітерець, спокійний і лагідний, як річка, що текла поруч. Чому пес не переслідує його? Чому погоня повернула до міста? Монтег прислухався. Тиша. Тиша.

"Міллі, — подумав він. — Подивись навколо. Прислухайся! Нікого й нічого. Як тихо, Міллі! Цікаво, як ти повелася б. Либонь, закричала б: "Замовкни! Замовкни!" Міллі, Міллі". Йому стало сумно.

Міллі не було, не було й механічного пса. З далеких лук долинав сухий запах сіна, нагадував йому про давно минуле. Монтег раптом пригадав, як у дитинстві побував на фермі. То був один з найщасливіших днів у його житті: він відкрив для себе, що за сімома завісами нереальності, за телевізорними стінами віталень і за бляшаним міським валом є світ, де на луках пасуться корови, гавкають і ганяються за білими вівцями собаки, в теплому мулі ставків опівдні хлюпаються свині.

Сухий запах сіна і плюскіт води навіяли дивне відчуття, ніби він спить на свіжому сіні в порожньому сараї за самотньою фермою, далеко від галасливих доріг, коло старосвітського вітряка, крила якого тихо порипують над головою, наче рахують пролітаючі роки. Ото й справді полежати б на сіні, як тоді, дослухаючись до нічного шереху звірів і комах, до шелесту дерев, до найменших порухів і звуків.

Уночі, думалося, він, може, почує внизу чийось ходу. Він стрепенеться і сяде. Кроки віддаляться. Він знов ляже й почне дивитись у віконце сінника. І тієї нічної години побачить, як гаснуть вогні в будинку фермера, і прекрасна дівчина сяде біля темного вікна й почне розчісувати коси. Її важко буде розгледіти, але її лице нагадає йому лице тієї дівчини, яку він знав колись, у далекому-далекому минулому: та дівчина раділа дощу, вона не боялася вогненних світляків, вона знала, що буде, коли потерти кульбабою підборіддя. Дівчина одійде од вікна. потім з'явиться нагорі, у своїй залитій місячним сяйвом.; світлиці. А він, прислухаючись до голосу смерті, до гуркоту реактивних літаків, що розколюють темне небо навпіл аж до обрію, лежатиме у своєму безпечному сховищі, дивитиметься на дивні, незнані зірки, що опускаються за крайнебо, відступаючи перед ніжними барвами світання.

Вранці йому б не хотілося спати, бо теплі запахи й дива замиської ночі наповнили б його тіло снагою, воно відпочило б, хоч він цілу ніч не заплющив очей, і цілу ніч на вустах у нього вигравала б усмішка.

А внизу, біля драбини, його підстерігатиме ще одне і диво, зовсім неймовірне. Він обережно спуститься з сін— ника, освітлений рожевим світлом молодого ранку, сповнений радості, що живе в цьому світі, й застигне, поба чивши це маленьке диво, і, схилившись, торкнеться його.

Коло підніжжя драбини він побачить кухоль свіжого молока, кілька яблук і грушу.

Більше йому нічого не треба. Ознака того, що величезний світ готовий прийняти його і дати йому час подумати про все, про що він повинен подумати.

Кухоль молока, яблуко, груша.

Він вийшов з води.

Берег ринув на нього, мов величезна хвиля прибою. Темрява, і ця місцевість, і мільйон запахів, які долинали з вітром, що холодив мокре тіло, — все це разом навалилося на Монтега. Він сахнувся від приголомшливої п'їтьми, звуків, запахів. У вухах дзвеніло, в голові паморочилося. Зірки полум'яними метеорами летіли йому назустріч. Монтегові захотілося знов пірнути в річку, і хай лінива течія несе його кудись, байдуже куди. Темне громаддя берега нагадало йому випадок із дитинства, коли він купався, а велетенська хвиля (найбільша хвиля, яку він будь-коли бачив), що взялася не знати звідки, збила його з ніг, оглушила, жбурнула в зелену темряву, обпалила рот, ніс, шлунок солоною водою. Надто багато води!

А тут було надто багато землі.

І раптом у пільмі, що стіною стояла перед ним, — шурхіт, чиясь тінь, двоє очей. Наче сама ніч дивилася на нього. Наче ліс бачив його.

Механічний пес!

Стільки пробігти, так намучитися, так утомитися, мало не втопитись, стільки перестраждати — і, коли вже думаєш, що ти в безпеці й з легким серцем виходиш на берег, раптом... Механічний пес!

Монтег несамовито закричав, закричав передсмертним криком: він уже більше не міг цього витримати...

Тінь метнулась вбік. Очі щезли. Сухим дощем посипалося листя.

Монтег був сам у пущі.

Олень. Монтег почув різкий запах мускусу, змішаний із запахом крові й дихання звіра, запах кардамону, моху, амброзії; дерева бігли на нього з гупої ночі, відступали, знов кидалися вперед і знову відходили в такт його серцебиттю, що відлунювало в скронях.

Земля була встелена листям. Тут, мабуть, мільйони листків. Монтег ішов, наче вброд переходив суху річку, що пахла гвоздиками й теплим пилом. Скільки різних запахів! Ось наче запах сирої картоплини, коли її розріжеш, холодну, білу від місячного сяйва, під яким вона пролежала майже цілу ніч. Ось пахощі маринованих огірків, ось запах петрушки, що лежить на кухонному столі. Слабкий дух жовтої гірчиці зі слоїка. Запах повних гвоздик із сусіднього саду. Він опустил руку; стеблина торкнулась його долоні, мов дитина, погладила. Монтег понюхав пальці — вони пахли локрицею.

Він зупинився, вдихаючи запахи землі; що глибше він їх удихав, то відчутнішим ставав для нього навколишній світ. Порожнечі в Монтегові вже не було. Тут є чим наповнити себе. І тепер завжди так буде.

Спотикаючись, він брів по сухому прибою листя. І раптом у цьому світі незвичайного — щось знайоме. Нога зачепилася за щось — воно глухо задзвеніло. Він провів рукою по землі — праворуч, ліворуч. Залізнична колія.

Покинута колія бігла від міста по країні, крізь гаї та ліси, вздовж річки.

Дорога, якою треба йти, хоч би куди вона привела. Це була єдина знайома річ серед новизни, той чарівний талісман, який ще знадобиться йому, до якого він може доторкнутися рукою, відчутти під ногами, поки йтиме крізь зарості ожини, крізь моря запахів, доторків, відчуттів, крізь шелести й зітхання лісу. Він рушив по шпалах.

І, здивувавшись, раптом відчув, що напевне знає щось таке, чого, однак, не зміг би довести: колись давно Кларіс теж проходила тут.

Через півгодини, змерзлий, обережно ступаючи по шпалах, гостро відчуваючи, як весь він — тіло, обличчя, рот, очі — всотує пітьму, як у вухах гудуть лісові звук", а ноги кровоточать від колючок і горять од кропиви, він побачив попереду вогонь.

Вогонь блиснув, щез, знову з'явився — блимав, наче око. Монтег завмер: здавалося, цей вогник можна загасити одним подихом. Але вогник горів, і Монтег почав підкрадатися до нього. Минуло не менше п'ятнадцяти хвилин, перш ніж йому вдалося підійти досить близько — він зупинився і, причаївшись, почав дивитися на вогонь. Полум'я повільно коливалося, вигравало білим і червоним; воно здалося Монтегу якимсь дивним, бо було зовсім не таке, до якого він звик.

Вогонь нічого не спалював: він грів!

Монтег бачив руки — вони простягалися до вогню; видно тільки руки людей — тіла тонули в темряві. Над руками — застигли обличчя; їх

оживляли лише тремтливі виблиски полум'я. Монтег і не уявляв, що вогонь може бути таким. Він і не гадав, що вогонь може не тільки забирати, а й давати. Навіть запах у нього був інший.

Монтег стояв отак бозна-скільки, охоплений безглуздом, але приємним почуттям, ніби він — лісовий звір,, світло вогнища виманило його з пущі. У нього були вологі очі, густі вії, гладенька шкіра, шершавий ніс, рати— : ці, гіллясті роги, а кров, якби пролилася на землю, запахла б осінню. Він довго стояв, дослухаючись до теплого тріскоту полум'я.

Навколо вогнища панував спокій, спокій проступав на обличчях людей, і було доволі часу посидіти під деревами біля покинутої залізничної колії й подивитись на світ, охопити його поглядом, наче він скупчився отут, коло цього багаття, наче світ — це шматок сталі, а люди мусять перекувати його. І не тільки вогонь здавався інакшим. Тиша також була інакша. Монтег рушив до цієї особливої тиші, від якої, здавалося, залежала доля світу.

Потім почулися голоси; люди про щось балакали, але він не міг добрати, про що саме. Голоси то злітали, то плавно спадали — перед людьми був цілий світ, і вони розглядали його; вони знали землю, дерева й місто, що лежало за річкою, в кінці залізничної колії. Вони говорили про все, не було нічого такого, про що б вони не могли розмовляти. — Монтег відчув це по жвавих інтонаціях їхніх голосів, по зацікавленості, пристрасті й подиву, з якими вони говорили.

Монтег відступив у темряву.

І тоді один з них підвів очі й побачив Монтега; побачив уперше (а може, всьоме), і чийсь голос озвався до прибулого:

— Гаразд, виходьте вже!

— Та не бійтеся, — пролунав той самий голос. — Ласкаво просимо до нашого товариства.

Монтег повільно підійшов до вогнища; круг нього сиділи п'ятеро літніх чоловіків у синіх бавовняних штанах і таких самих сорочках та куртках. Він не знав, що їм сказати.

— Сідайте, — мовив старий, що, пев"е, був і за старшого. — Хочете кави?

Монтег дивився, як темна паруюча рідина ллється в складаний бляшаний кухоль, хтось подав йому цей кухоль. Він боязко сьорбнув — люди зацікавлено поглядали на нього. Гаряча кава обпікала губи, але це було приємно. Обличчя людей, що сиділи біля вогнища, заросли бородами, але бороди охайні. Руки в цих людей чисті. Вітаючи гостя, всі підвелись, а тепер знов сиділи. Монтег пив каву.

— Дякую, — сказав він. — Щиро дякую.

— Просимо ласкаво, Монтег. Моє прізвище Гренджер. — Ватажок простяг йому невеличку пляшечку з якоюсь безбарвною рідиною. — Це теж випийте. Воно змінить хімічний склад вашого поту. Через півгодини ви пахнутимете не собою, а запахами двох інших людей. А що за вами женеться механічний пес, то не завадить випити цю рідину до дна.

Монтег випив гіркий напій.

— Від вас тхнутиме, як від цапа, але то байдуже, — мовив Гренджер.

— Ви знаєте, як мене звуть? — здивовано запитав Монтег.

Гренджер кивнув на портативний телевізор біля вогнища.

— Ми стежили за погонею. Ми так і думали, що ви подастесь по річці на південь. Коли почули, як ви продираєтесь крізь пущу, наче захмелілий лось, то не сховались, як це звичайно робимо. Ми здогадалися, що ви пірнули в річку, коли вертольоти раптом повернули до міста. Там відбувається щось дивне. Погоня триває, але і в іншому напрямку.

— В іншому?

— Давайте подивимося.

Гренджер увімкнув телевізор. На екрані замигтіли, закружляли барви й тіні, наче в цій скриньці завертівся якийсь кошмарний сон; і дивно було, що тут, у лісі, його можна було взяти в руки, передати іншому. Диктор , кричав:

— Погоня триває в північній частині міста! Поліцейські вертольоти скупчуються в районі Вісімдесят сьомої вулиці і Елм Гроув парку!

Гренджер кивнув.

— Так-так, вони тепер просто розігрують погоню. Вам пощастило збити їх зі сліду ще біля річки. Але вони не можуть про це сказати. Знають, що цікавість глядачів не безмежна. Отже, чимшвидше потрібна розв'язка! Якщо обшукувати річку, то й до ранку не впораєшся. Ось вони і вистежують жертву, щоб ефектно завершити цей балаган. Дивіться! Хвилини через п'ять Монтега зловлять!

— Але як?..

— Дивіться.

Око телевізійної камери, схованої в череві вертольота, : вступилося тепер у безлюдну вулицю.

— Бачите? — прошепотів Гренджер. — Зараз появитеь ви — он там, у кінці вулиці. Призначена жертва. Дивіться, як знімає камера. Створюють ефектну сцену. Тривожне очікування. Вулиця в перспективі. От зараз який-небудь бідолаха вийде на прогулянку. Якийсь химерник, с дивак. Не думайте, що поліція не знає таких диваків, що любляють гуляти вдосвіта, просто так чи з безсоння. Поліція стежить за ними місяцями, роками. Ніколи не знаєш, коли й для чого це може згодитися. От сьогодні, приміром, це дуже до речі! Вихід із скрутного становища. О боже, дивіться! :

Люди біля вогнища подалися вперед.

На екрані з-за рогу вулиці з'явився чоловік. Раптом об'єктив телекамери вихопив механічного пса. Вертольоти спрямували на чоловіка десятки прожекторів, обгородивши його частоколом із білих сліпучих стовпів світла.

Диктор закричав:

— Це Монтег! Погоню завершеної

Ні в чому не винний чоловік спантеличено зупинився, тримаючи в руці запалену сигарету. Він дивився на пса й не міг збагнути, що це таке. Либонь, він так нічого й не зрозумів. Чоловік глянув на небо, прислухався до виття сирен. Тепер телекамери .показували згори. Пес піднявся в повітря — ритм і координація його рухів були просто чудові. Блиснула голка. На мить камери завмерли, щоб глядачі могли краще розгледіти це видовище: ошелешену жертву, безлюдну вулицю, сталеве чудовисько — цю величезну кулю, що летіла до мішені.

— Монтег, стійте на місці! — пролунав голос з неба. Тієї ж миті пес і телекамера впали на чоловіка. Вони

схопили одночасно; схопили, мов павуки, у свої цупкі обійми. Чоловік закричав. Він кричав, кричав, кричав!..

Широкий план.

Тиша.

Темрява.

Монтег скрикнув, порушивши цю тишу, і відвернувся.

Знов тиша.

Заціпенілі люди мовчки сиділи біля вогнища; нарешті з темного екрана пролунав голос диктора.

— Пошук завершено, Монтег мертвий. Злочин проти суспільства покарано.

Темрява.

— А тепер ми запрошуємо вас до "Зали під небом" у ютелі "Люкс". Півгодинна передача "Досвітня пора". В нашій програмі...

Гренджер вимкнув телевізор.

— Ви завважили, як вони показали його обличчя? Навіть ваші близькі друзі не змогли б сказати напевне, чи це справді ви. Оператори лише дали загальну картину — решту доповнить уява глядача. Бодай їх усіх чорти взяли, — прошепотів він.

Монтег нічого не відповів; він здригався всім тілом і не зводив очей з порожнього екрана. Гренджер легенько доторкнувся до його плеча.

— Вітаю з воскресінням. Монтег кивнув.

Тепер не завадить познайомитися з нами, — вів далі і ренджер. — Це Френд Клемент, колишній завідувач кафедри Томаса Гарді[7] в Кембриджському університеті, ще до того, як Кембрідж перетворили на атомно-інженерне училище. А це доктор Сіммонс з Каліфорнійського університету, знавець творчості Ортега-і-Гассета[8], ось професор Уест — багато років тому в Колумбійському університеті він зробив чималий внесок у тепер забуту науку про етику... Превелебний отець Падовер тридцять років тому виголосив кілька проповідей і протягом одного тижня втратив усіх парафіян через свої погляди. Він давно вже бродить із нами. Ну, а я написав книжку під назвою "Пальці однієї руки. Належні стосунки між особою і суспільством" — і ось я тут! Ласкаво просимо до нас, Монтег!

— Мені не місце серед вас, — ледве спромігся вимовити, нарешті, Монтег. — Протягом усього свого життя я тільки й знав, що робив дурниці.

— Ну, ми до цього звикли. Всі ми робили дурниці, але заради справжнього діла. Інакше не опинились би тут. Поки ми діяли поодиноці, гнів був нашою єдиною зброєю. Багато років тому я вдарив пожежника, коли він при— • йшов палити мою бібліотеку. Відтоді мені доводиться переховуватись. Хочете пристати до нас, Монтег?

— Так.

— Що ви можете нам запропонувати?

— Нічого. Я думав, у мене є частина Екклесіаста і, може, трохи з "Одкровенень Іоанна Богослова", але тепер у мене навіть цього нема.

— Екклесіаст— це непогано. Де ви його зберігали?

— Тут, — Монтег доторкнувся рукою до чола.

— А, — усміхнувся Гренджер і кивнув головою.

— Що? Хіба це погано? — запитав Монтег.

— Ні, це дуже добре. Це чудово! — Гренджер обернувся до священика. — Є в нас Екклезіаст?

— Так. Чоловік на ймення Гарріс з Янгстауна.

— Монтег, — Гренджер міцно стис Монтегове плече, — будьте обережні. Бережіть себе. Коли скоїться щось з Гаррісом, ви будете Екклесіаст. Бачите, за хвилину ви стали такою потрібною людиною!

— Але я все забув!

— Ніщо не зникає безслідно. У нас є спосіб струснути вашу пам'ять.

— Але я вже намагався пригадати!

— Не намагайтеся. Це прийде само собою, коли треба буде. Людська пам'ять схожа на фотоплівку, і ми ціле життя тільки й робимо, що намагаємося стерти відбите на ній. Сіммонс двадцять років працював над тим, як поновити в пам'яті колись прочитане й забуте. Монтег, хотіли б ви прочитати "Республіку" Платона?

— Звичайно!

— Так ось, я — це "Республіка" Платона. Хочете почитати Марка Аврелія? Сіммонс — це Марк Аврелій.

— Моє шанування! — промовив Сіммонс.

— Здрастуйте, — відповів Монтег.

— Дозвольте познайомити вас з Джонатаном Свіфтом, автором гострої політичної сатири "Подорожі Гуллівера". А цей добродій — Чарлз Дарвін. Ось Шопенгауер, це — Ейнштейн, а цей, поруч зі мною, Альберт Швейцер, добрий філософ. Ось ми всі перед вами — Арістофан і Махатма Ганді, Гаутама Будда і Конфуцій, Томас Джефферсон і Лінкольн до ваших послуг. Ми також Матфей, Марко, Лука та Іоанн.

Вони засміялися.

— Цього не може бути! — вигукнув Монтег.

— Ні, це так, — відповів, усміхаючись, Гренджер. — Ми також спалюємо книжки. Прочитаємо книжку — і спалюємо, щоб її у нас не знайшли. Мікрофільми не виправдовують себе. Ми весь час мандруємо, плівку довелося би десь закопувати, а потім повертатися до неї. Це ризиковано — нас можуть викрити. Отож ліпше все зберігати в голові, де ніхто нічого не побачить, нічого не запідозрить. Ми всі — уривки і шматки історії, літератури, міжнародного права; Байрон, Том Пейн[9], Макіавеллі[10]), Христос — усе тут, у наших головах. Але вже пізня година. І почалася війна. Ми тут, а місто там, у своїх різнобарвних шатах. Про що ви думаєте, Монтег?

— Думаю, який же я був дурний, коли намагався щось зробити самотужки, — підкидав книжки в будинки пожежників і подавав сигнал тривоги.

— Ви робили, що могли. Якби це робили по всій країні, наслідки були б чудові. Але наш шлях простіший і, на нашу думку, кращий. Ми прагнемо зберегти знання, які нам ще будуть потрібні, зберегти їх повністю. Поки Що ми не хочемо нікого зачіпати чи підбурювати. Бо якщо нас знищать, то загинуть і всі знання, що ми зберігаємо, загинуть, може, назавжди. Ми з певного погляду мирні громадяни: мандруємо собі занедбаними

коліями, ночуємо в горах. І місто дало нам спокій. Часом нас зупиняють, обшукують, але у нас нема нічого недозволеного. Наша організація вельми гнучка, розгалужена, розкидана по всій країні. Декотрі з нас поробили собі пластичні операції, змінили свою зовнішність. Тепер нам дуже важко; ми чекаємо, щоб скоріше почалась і закінчилася війна. Це жахливо, але ми нічим не можемо зарадити, бо не ми керуємо країною, — ми лише незначна меншість, голос волаючого в пустелі. Коли закінчиться війна, тоді, може, придамося й ми для чогось.

— І ви справді вважаєте, що вас слухатимуть?

— Якщо ні, доведеться знову чекати. Ми передамо книжки з вуст у вуста нашим дітям, а ті, в свою чергу, передадуть їх іншим. Багато, звісно, загубиться. Але не можна людей примусити слухати. Вони повинні самі збагнути, що трапилося, чому світ вибухнув під ними. Вічно так тривати не може.

— Чи багато вас?

— Тисячі на дорогах, занедбаних залізничних коліях, з вигляду ми інетяги, але в головах у нас цілі бібліотеки. Спочатку все було стихійно. В кожного була якась книжка, котру він хотів запам'ятати. Ми зустрічались один з одним і впродовж двадцяти чи більше років створили щось на зразок товариства, розробили план. Нам потрібно було зрозуміти найголовніше — те, що ми самі по собі ніщо, ми не повинні бути педантами чи зверхніми стосовно інших лійдей. Ми всього-на-всього обкладинки, які захищають книжки від пошкоджень, і нічого більше. Декотрі з нас живуть у невеличких містах. Розділ перший з книжки Торо "Уолден" живе в Грін Рівер, розділ другий — в Уїллоу Фарм, штат Мен. У штаті Меріленд є містечко, що налічує всього двадцять дев'ять чоловік; навряд чи на те містечко коли-небудь кидатимуть бомби; там зберігається повне зібрання творів Бертрана Рассела. Це містечко можна взяти в руки, наче книжку, перегорнути сторінки — от скільки сторінок у голові кожного жителя. А коли закінчиться війна, тоді якогось дня якогось року книжки можна буде написати знову; ми скличемо всіх цих

людей, і вони прочитають напам'ять усе, що знають, а ми все надрукуємо на папері. Може, колись знову настане доба пітьми і доведеться все починати спочатку. Але в людини є чудова риса: якщо треба починати все з самого початку, вона не зневірюється і не втрачає мужності, бо знає, що це дуже важливо і варто зусиль.

— А що ми робитимемо зараз? — спитав Монтег.

— Чекатимемо, — відповів Гренджер. — І про всяк випадок підемо далі, за течією.

Він почав закидати багаття піском і землею. Всі допомагали йому, Монтег теж. Люди мовчки гасили багаття.

В зоряному світлі вони стояли біля річки.

Монтег поглянув на світляний циферблат свого водонепроникного годинника. П'ята година ранку. Минула тільки година, але ця година була для нього наче рік. Над протилежним берегом річки займалася зоря.

— Чому ви мені довіряєте? — запитав Монтег. Чоловік поворухнувся у пітьмі.

— Досить одного погляду на вас. Ви давно не дивилися в дзеркало. Крім того, місто ніколи так не вшановувало нас і не влаштовувало такої погоні за нами. Кілька диваків з головами, напханими віршами, — це не дуже небезпечно для них; вони це знають, і ми знаємо. Всі знають. Поки весь народ не цитує "Великої хартії вільності й конституції", все гаразд. Досить того, що пожежники час від часу наглядають за порядком. Ні, городяни нас не чіпають. А вам від них добряче перепало.

Вони йшли берегом річки на південь. Монтег намагався розгледіти обличчя своїх супутників, старі, втомлені, покреслені зморшками, які він

бачив при світлі багаття. Він шукав на них радісного виразу, рішучості, торжества над майбутнім, але нічого такого не бачив. Він, мабуть, сподівався, що від тих знань, які вони несли в собі, їхні обличчя світитимуться, наче ліхтарі, рівним світлом. Але ні — там, біля вогнища, їх освітлював відблиск полум'я, а тепер ці люди нічим не відрізнялися від інших, що так само мандрували шляхами-дорогами, так само шукали чогось упродовж багатьох років, так само бачили, як гине прекрасне; і ось тепер, уже постарілі, вони зібралися разом, щоб подивитись, як закінчиться вистава й погаснуть вогні. Вони зовсім не були певні, що ті речі, які вони зберігали в пам'яті, примусять зорю майбуття засяяти чистим полум'ям; вони не були певні нічого, крім одного— вони бачили книжки; ті книжки стояли на полицях перед їхніми спокійними поглядами, ще не розрізані, во— ; ни чекали читачів, котрі колись прийдуть і візьмуть їх, хто чистими, а хто й брудними руками. Монтег пильно вдивлявся в обличчя своїх супутників.

— Не намагайтеся скласти собі враження про книжки по їхніх обкладинках, — сказав хтось.

Усі неголосно засміялись і пішли далі, вниз за течією.

Почувся оглушливий скрегіт — у небі промчали реактивні літаки й зникли, перш ніж подорожани встигли глянути вгору. Монтег подивився туди, де за річкою лежало місто; зараз там була тільки слабка заграва.

— Там залишилася моя дружина.

— Співчуваю. Найближчими днями всім містам доведеться зазнати лиха, — мовив Гренджер.

— Дивно, я зовсім не сумую за нею. Дивно, але я ніби нічого не відчуваю, — сказав Монтег. — Щойно я подумав— якщо вона навіть помре, мене це не засмутить. Це недобре. Щось, певне, зі мною коїться.

— Послухайте, — відповів Гренджер, взявши його за руку; тепер він ішов поруч і помагав Монтегові пробиратися крізь зарості кущів, відхиляючи гілки. — Коли я ще був хлопчиком, помер мій дід, скульптор. Він був добрий чоловік, дуже любив людей, це він допоміг очистити наше місто від нетрів; нам, дітям, він майстрував іграшки, і взагалі за своє життя, певне, створив мільйон різних речей. Він завжди щось робив власноручно. І коли він помер, я раптом зрозумів: я плачу не за ним, а за тими речами, які він створював. Я плакав, бо знав: він ніколи більше нічого не зробить, не вирізьбить дерев'яної фігурки, не годуватиме з нами голубів на подвір'ї, не гратиме на скрипці й не розповідатиме смішних оповідок так, як умів лише він. Він був часткою нас, і коли він помер, все це пішло з нашого життя: не було нікого, хто б міг усе робити так, як він. Він був особистістю. Дуже потрібною для життя людиною. Я ніколи не міг примиритися з його смертю й часто думав, яких прекрасних витворів не побачив світ, яких смішних історій не почув, скільки голубів, повернувшись додому, не відчули доторку його руки! Він перетворював світ. Він дарував світові нове. Тієї ночі, коли він помер, світ утратив десять мільйонів прекрасних вчинків.

Монтег ішов мовчки.

— Міллі, Міллі, — шепотів він сам до себе. — Міллі...

— Що ви сказали?

— Моя дружина... моя дружина. Бідолашна, бідолашна Міллі. Я нічого не можу пригадати... Думаю про її руки, але не бачу, щоб вони робили що-небудь. Вони просто звисають уздовж тіла, чи лежать на колінах, чи тримають сигарету — от і все.

Монтег озирнувся на місто.

Що ти дав місту, Монтег?

Попіл.

Що давали люди одне одному?

Нічого.

Гренджер стояв поруч і теж дивився на місто.

— Мій дід казав: "Кожен має щось залишити після себе. Сина, чи картину, чи побудований дім, чи хоч би стіну або пару пошитих власноручно черевиків. Або сад, посаджений своїми руками. Щось, чого торкалися твої руки, в чому після смерті твоя душа знайде собі притулок. Люди дивитимуться на дерево, яке ти посадив, чи на квітку, і ти житимеш у них". Мій дід казав: "Байдуже, що ти саме робиш, головне, щоб усе, до чого ти доторкаєшся, змінювало форму, ставало не таким, як було, щоб у ньому залишилася частка тебе самого. В цьому різниця між людиною, яка просто косить траву на лузі, і справжнім садівником. Той, що косить траву на лузі, помре — і його ніби й не було, а садівник житиме багато поколінь".

Гренджер махнув рукою.

— Колись, років п'ятдесят тому, мій дід показав мені кілька фільмів про реактивні снаряди ФАУ-2. Вам доводилось коли-небудь з відстані двісті миль бачити грибовидну хмару після вибуху атомної бомби? Це — марниця, укол шпильки для пустелі, що лежить навкруги. Мій дід разів десять прокрутив цей фільм, а потім сказав: може, настане день, коли міста розширять свої межі і впустять до себе ліси, поля й незайману природу. Людям треба нагадувати, що на землі їм відведено дуже мало місця, що вони живуть серед природи, яка легко може забрати назад усе, що дала людині; їй не важко здмухнути нас з лиця землі одним подихом чи затопити водами океану — просто так, аби показати людині: вона не така вже могутня, якою себе вважає. Мій дід казав: коли ми постійно не відчуватимемо її поряд з собою вночі, ми забудемо, яка вона

грізна й могутня. І тоді природа одного чудового дня прийде і поглине нас. Розумієте? — Гренджер повернувся до Монтега. — Дід давно мертвий, але якби можна було придивитися до мого мозку, то в його звивинах ви побачили б відбитки дідових пальців. Він торкнувся мене своєю рукою. Я уже казав, він був скульптор. "Ненавиджу римлянина на ймення Статус-Кво[11], — говорив він мені. — Дивися на все з подивом, живи так жадібно, ніби через десять секунд помреш. Намагайся побачити світ. Він прекрасніший за будь-яку мрію, створену на фабриці й оплачену грішми. Не проси гарантій, не шукай спокою — його зараз не існує на білому світі. А коли і є, то він родич мавпи-лінивця, що висить день і ніч на дереві вниз головою і спить, спить протягом усього життя. До дідька! — казав він. — Струсони дерево, хай те ледащо гепнеться об землю!"

— Дивіться! — вигукнув Монтег.

Цієї миті почалася й закінчилась війна.

Пізніше ніхто з Монтегових супутників не міг пригадати, чи він взагалі щось бачив. Миттєвий спалах і ледь чутний рух. Протягом цієї миті там, нагорі, на висоті десяти, п'яти, однієї милі промчали, певне, реактивні літаки, наче пригорща зерна, розсипана велетенською рукою сівача, і відразу дуже швидко й водночас жахливо повільно почали падати на ще заспане місто бомби. Власне кажучи, бомбардування закінчилося, щойно літаки, які мчали зі швидкістю п'ять тисяч миль на годину, вийшли на ціль і прилади попередили про це пілотів; і так само блискавично, мов змах коси, закінчилась війна. Вона закінчилась, щойно пілоти натисли на бомбоскидачі. А за наступні три секунди — короткі три секунди, поки бомби падали на ціль, — ворожі літаки вже зникли ген за небокраєм, невидимі, наче куля, в яку не вірить дикун, бо не бачить її; але його серце вже пробите, тіло, наче підтяте, падає на землю, з жил бухає кров, мозок марно намагається втримати останні уривки дорогих спогадів і, не встигнувши збагнути, що трапилося, вмирає.

Так, у це важко повірити. То був один-єдиний миттєвий порух. Але Монтег бачив змах величезного сталевого кулака, підведеного над далеким містом для удару; він знав — зараз почується скрегіт реактивних літаків, який, після всього, скаже: руйнуй, не залишай каменя на камені, загинь. Помри.

Монтег на якусь мить затримав бомби в повітрі, затримав розумом і руками, безпорадно простягнутими до них. "Тікайте!" — кричав він до Фабера. "Тікайте!" — кричав до Кларіс. "Рятуйся, тікай звідти!" — кричав до Мілдред. Та раптом пригадав: Кларіс мертва. А Фабер поїхав з міста —десь глибокими міжгрі'ями мчить по країні автобус від одних руїн до інших. Хоч руйнування ще не почалось, але воно висіло в повітрі, воно неминуче. Перш ніж автобус пробіжить ще п'ятдесят ярдів по шосе, місто, куди він поспішає, перестане існувати, а місто, звідки він їде, перетвориться зі столиці на величезну купу сміття. А Мілдред?.. "Рятуйся, тікай!"

На якусь частку секунди, поки ще бомби висіли в повітрі на відстані ярда, фута, дюйма від даху готелю, в одній з кімнат він побачив Мілдред. Вона, нахилившись уперед, вдивлялась у миготливі кольорові стіни, з яких до неї говорили, говорили, говорили "родичі"; вони торохтіли, патякали, називали її на ймення, всміхалися до неї й нічого не казали про бомбу, що повисла над готелем, — ось уже півдюйма, чверть дюйма... Мілдред жадібно вдивлялась у стіни, наче шукала там відгадку своїх тривожних безсонних ночей. Вона стривожено, неспокійно тяглася до стін, мов прагнула пірнути в цю барвисту круговерть, зануритися в неї, потонути в її щасливій яскравості. Впала перша бомба. — Мілдред!

Може, — та чи знатиме хто про це? — може, величезні радіо— й телевізійні станції з їхніми променистими кольорами, грою світла, порожньою балаканиною найперші підуть у небуття?

Монтег, падаючи долілиць, побачив, відчув, — чи йому здалося, що бачить, відчуває? — як у кімнаті Мілдред погасли стіни, як вони з чарівного кристала перетворилися на звичайне дзеркало; він почув, як

Мілдред закричала, бо тієї мільйонної частки секунди, що їй залишилося жити, побачила на стінах відбиток свого обличчя; воно жахало своєю порожнечею; самотнє в порожній кімнаті, пожирало очима само себе. Вона зрозуміла, нарешті, що це її власне обличчя, і швидко глянула на стелю, і тієї ж миті весь готель завалився, впав на неї і разом з товщами цегли, металу, тиньку й дерева потяг її вниз, на голови інших людей, а потім разом з ними — нижче нижче, до самого підвалу, де могутній вибух безглузда І розправився з усіма, раз і назавжди.

— Я пригадав! — Монтег вчепився в землю. — Пригадав! Чікаго! Це було в Чікаго, давно-давно. Міллі і Ось де ми зустрілися! Тепер пам'ятаю. В Чікаго. Давн давно.

Оглушливий вибух струсонував повітря. Вибухова хвиля і прокотилася над річкою, перекинула людей, наче камішці доміно, збурила річку водяними смерчами, здійснювала стовп куряви і, застогнавши у кронах дерев, помчала далі, на південь. Монтег ще сильніше притиснувся до землі ніби хотів урости в неї, і міцно заплющив очі. Тільки мить розплющивши їх, побачив, що місто злетіло в повітря. Бомби й місто помінялися місцями. Ще одна неймовірна мить — і нове, невпізнанне місто, з незвичайної високими будівлями, яких ніколи не було, про які ніколи не мріяв і яких ніколи не зводив жоден будівничий, з будинками, що їх створили бризки розпорошеного бетону та виблиски роздробленого металу, в плутанині уламків, де двері стали вікнами, а покрівлі — підмурівками, сяючи мільйонами кольорів, наче лавина, що здійснювалася вгору, замість спадати вниз, — це місто, мов химерна фреска, застигло в повітрі, перекинулось і впало на землю.

Оглушливий гуркіт сповістив про його загибель.

Монтег лежав; цементна пилюка запорошила йому очі, набилася в рот крізь міцно стулені губи. Монтег задихався і плакав. І раптом пригадав, пригадав ще щось. Що це? Так, так, розділи з Екклесіаста і "Одкровення". Частина однієї книжки, частина другої... Мерщій, мерщій, щоб не забути, поки мине цей струс, поки вщухне вітер! Екклесіаст, ось

він. Притиснувшись до землі, що здригалась від вибухів, він подумки повторював слова, повторював знову й знову, і вони були прекрасні й довершені, тепер реклама зубної пасти "Денем" не заважала йому, ніби провідник стояв перед його уявним зором, дивився на нього...

— От і все, — промовив хтось. Люди лежали, судомно ковтаючи повітря, мов риби на березі. Вони чіплялися за землю, так дитина підсвідомо чіпляється за знайомі речі, дарма що вони мертві й холодні, байдуже що трапилося чи трапиться; вчепившись пальцями в землю, широко пороззявлявши роти, люди кричали, — щоб у них не полопалися барабанні перетинки, щоб не збожеволіти. Кричав і Монтег, чинячи опір вітру, що різав обличчя, шматував губи, вимушував текти кров з носа.

Монтег дивився, як поволі влягається густа хмара пилу, як разом з нею на світ опускається велике безгоміння. Йому здавалося — він бачить кожную порошинку, кожную травинку, чує кожен крик, шерех, шепіт, що народжувались у цьому світі. Разом із хмарою на землю осідала тиша, даючи живим спокій і час, щоб роздивитися, зрозуміти й відчутти реальність нового дня.

Монтег глянув на річку. Мабуть, ми підемо берегом. Він позирнув на занедбану залізничну колію. А може, підемо цим шляхом. Чи великими дорогами. І матимемо час усе обміркувати. А згодом, коли все вляжеться, зосередиться в нас, воно знову вихлюпнеться назовні в наших словах і наших вчинках. Багато що буде неправильно, але багато що буде так, як треба. Тепер ми починаємо свій шлях; ми споглядатимемо світ, бачитимемо, як він живе, говорить, який він насправді. Тепер я хочу бачити все. І хоч те, що я побачу, не буде ще моїм, колись воно зіллється зі мною в єдине ціле і стане мною. Тож подивись на світ, що лежить перед тобою, господи, подивись на те, що навкруг тебе тут, ген там! Лише тоді ти зможеш по-справжньому доторкнутися до цього світу, коли він усотається в тебе, в твою кров, і разом з нею мільйон разів на день обернеться в твоїх жилах. Я так міцно вхоплю його, що він уже більше не випручається. Колись я міцно його

вхоплю. Тепер я лише доторкнуся до нього одним пальцем, але це тільки початок. Вітер ущух.

Люди ще лежали в напівзабутті, неспроможні підвестися й почати новий день з його турботами: розпалювати вогнище, куховарити, рухатися, йти. Вони лежали, блимаючи запорошеними очима. Чулося дихання, спершу уривчасте, потім спокійніше...

Монтег сів, але пробував устати. Його супутники теж заворушилися. На чорному пружі небокпаю забовваніли перші слабкі відблиски сонця. Повітря було холодне й: пахло вологою.

Мовчки підвівся Гренджер; лаючись, обмацав руки й ноги; по його щоках котилися сльози. Важко човгаючи, він спустився до річки й подивився вгору проти течії.

— Все зрівняли з землею, — сказав він після тривалої мовчанки. — Міста нема, лише жменя попелу. Місто щезло. — Він знов помовчав. — Цікаво, чи багато хто розумів, що так буде? Чи багатьох це заскочило зненацька?

Хтось дістав з кишені шматок паперу, чиркнув сірником, підпалив його, на вогник поклали суху траву й листя, потім підкинули гілочок. Вологе віття сичало й тріскотіло, але зрештою зайнялось, і вогнище розгорілося в ранішньому повітрі. Зійшло сонце. Люди мовчки присунулися до багаття, незграбно схиляючись над вогнем. Перші промені сонця торкнулись їхніх потилиць.

Гренджер розгорнув промаслений папір і вийняв шматок бекону.

— Поснідаємо, а тоді повернемо назад і подамося проти течії. Ми там будемо потрібні.

Хтось подав невеличку сковорідку, на неї поклали бекон і поставили на вогонь. За хвилину бекон уже шкварчав і підстрибував, сповнюючи ранкове повітря смачним запахом. Люди мовчки спостерігали за цим дійством.

— Фенікс, — раптом сказав Гренджер.

— Що?

— Колись, у давнину, жив на світі дурний птах на ймення Фенікс. Кожні кілька сотень років спалював себе на вогнищі. Мабуть, той птах був кровним родичем людини. Але, згорівши, він щоразу відроджувався, поставав з попелу. І ми, люди, схожі на цього птаха, але маємо одну перевагу — ми знаємо, яку дурницю робимо. Ми знаємо всі дурниці, які наробили за тисячі років. А що ми це знаємо й завжди можемо озирнутись на них, то можна сподіватися: коли-небудь ми перестанемо розпалювати ці погребальні багаття і стрибати в вогонь. Кожне покоління залишає нам людей, які пам'ятають про помилки людства.

Він зняв сковорідку з вогню; почекавши, поки бекон трохи остигне, всі заходилися їсти.

— Тепер підемо проти течії, — вів далі Гренджер. — І пам'ятайте одну важливу річ: самі ми нічого не варті. Ми — ніщо. Але те, що ми зберігаємо в собі, колись може допомогти людям. Проте навіть тоді, коли ми вільно мали в руках книжки, то не користувалися з усього, що вони нам давали. Ми й далі паплюжили пам'ять померлих. Ми плювали на могили тих, хто жив до нас. Невдовзі — за тиждень, місяць, за рік — ми зустрінемо багатьох самотніх людей. І коли вони нас запитають, що ми робимо, ми скажемо: згадаємо. І тому зрештою переможемо. Колись ми згадаємо так багато, що зробимо найбільший в історії екскаватор, викопавши найглибшу з усіх могилу і навіки поховаємо в ній війну. А тепер готуймося в дорогу. Насамперед ми повинні побудувати фабрику дзеркал і цілий рік

випускати дзеркала, дзеркала й нічого більше, щоб люди могли добре роздивитися себе в них.

Вони поснідали й загасили багаття. День розгорявся дедалі яскравіше, наче хтось підкручував гніт у величезній лампі. В кронах дерев влаштовувалися птахи, які покинули були свої гнізда, а тепер повернулись назад.

Монтег рушив на північ. Озирнувшись, він побачив, що всі йдуть слідом за ним. Здивований, він ступив убік, щоб пропустити Гренджера, але той лише подивився на нього й кивнув. Монтег пішов уперед. Він глянув на річку, на небо, на іржаву колію, що бігла назад, туди, де були ферми й сараї, повні сіна, куди вночі приходили втікачі з міста. Колись, потім, через місяць чи через півроку, але не пізніше ніж через рік, він знову, вже сам, пройде по цих місцях і йтиме доти, доки наздожене тих, хто пройшов цим шляхом раніше за нього.

А тепер перед ним лежала довга дорога; вони йтимуть Цілий ранок, до полудня; і коли вони йшли мовчки, то тільки з однієї причини: кожному було про що подумати, кожному було що згадати. Пізніше, коли сонце підіб'ється високо й зігріє їх, вони почнуть розмовляти чи просто розказувати про те, що вони запам'ятали, щоб пересвідчитися: все це збереглося в їхніх головах. Монтег відчув, що і в ньому повільно прокидаються, оживають слова. І коли настане його черга, що він скаже? Що він цього дня може сказати таке, щоб хоч трохи полегшити їм шлях? На все свій час. Так. Час руйнувати і час будувати. Так. Час мовчати і час говорити. Авжеж, це так. Але що це? Що? Є щось таке, щось є, є...

"...І по цей бік, і по той бік ріки — дерево життя, що родить дванадцять разів, кожного місяця приносячи плід . свій; а листя дерева зцілює народи".

Так, думав Монтег, ось що я скажу їм опівдні. Опівдні... Коли ми прийдемо до міста.

Примітки:

[1] Джефферсон Томас (1743-1826) — американський просвітител, третій президент США, автор проекту Декларації незалежності.

[2] Торо Генрі Девід (1817-1862) — американський письменник, мислитель.

[3] Автор вірша — англійський поет ХІХ ст. Метью Арнольд.

[4] Сідні Філіп (1554-1586) — англійський письменник.

[5] Поп Александр (1688-1744) — англійський поет. Тут ідеться про його поему "Дослід про людину".

[6] Валері Поль (1871-1945) — французький поет.

[7] Гарді Томас (1840-1928) — англійський письменник-реаліст.

[8] Ортега-і-Гассет Хосе (1883-1955) — іспанський філософ-ідеаліст і публіцист.

[9] Пейн Томас (1737-1809) — американський просвітител.

[10] Макіавеллі Нікколо (1469-1527) — італійський мислитель, письменник.

[11] Статус-кво (лат.) — становище, що існувало або існує в якийсь визначений момент. Образно — щось незмінне, застигле.

--- КІНЕЦЬ ---